

Ukrainian Review
Ukrainische Rundschau
Revue Ukrainienne

Handwritten notes in red and blue ink:
X 10, X 11, X 12
X 13, X 14, X 15
X 16, X 17, X 18
X 19, X 20, X 21
X 22, X 23, X 24
X 25, X 26, X 27
X 28, X 29, X 30
X 31, X 32, X 33
X 34, X 35, X 36
X 37, X 38, X 39
X 40, X 41, X 42
X 43, X 44, X 45
X 46, X 47, X 48
X 49, X 50, X 51
X 52, X 53, X 54
X 55, X 56, X 57
X 58, X 59, X 60
X 61, X 62, X 63
X 64, X 65, X 66
X 67, X 68, X 69
X 70, X 71, X 72
X 73, X 74, X 75
X 76, X 77, X 78
X 79, X 80, X 81
X 82, X 83, X 84
X 85, X 86, X 87
X 88, X 89, X 90
X 91, X 92, X 93
X 94, X 95, X 96
X 97, X 98, X 99
X 100, X 101, X 102
X 103, X 104, X 105
X 106, X 107, X 108
X 109, X 110, X 111
X 112, X 113, X 114
X 115, X 116, X 117
X 118, X 119, X 120
X 121, X 122, X 123
X 124, X 125, X 126
X 127, X 128, X 129
X 130, X 131, X 132
X 133, X 134, X 135
X 136, X 137, X 138
X 139, X 140, X 141
X 142, X 143, X 144
X 145, X 146, X 147
X 148, X 149, X 150
X 151, X 152, X 153
X 154, X 155, X 156
X 157, X 158, X 159
X 160, X 161, X 162
X 163, X 164, X 165
X 166, X 167, X 168
X 169, X 170, X 171
X 172, X 173, X 174
X 175, X 176, X 177
X 178, X 179, X 180
X 181, X 182, X 183
X 184, X 185, X 186
X 187, X 188, X 189
X 190, X 191, X 192
X 193, X 194, X 195
X 196, X 197, X 198
X 199, X 200, X 201
X 202, X 203, X 204
X 205, X 206, X 207
X 208, X 209, X 210
X 211, X 212, X 213
X 214, X 215, X 216
X 217, X 218, X 219
X 220, X 221, X 222
X 223, X 224, X 225
X 226, X 227, X 228
X 229, X 230, X 231
X 232, X 233, X 234
X 235, X 236, X 237
X 238, X 239, X 240
X 241, X 242, X 243
X 244, X 245, X 246
X 247, X 248, X 249
X 250, X 251, X 252
X 253, X 254, X 255
X 256, X 257, X 258
X 259, X 260, X 261
X 262, X 263, X 264
X 265, X 266, X 267
X 268, X 269, X 270
X 271, X 272, X 273
X 274, X 275, X 276
X 277, X 278, X 279
X 280, X 281, X 282
X 283, X 284, X 285
X 286, X 287, X 288
X 289, X 290, X 291
X 292, X 293, X 294
X 295, X 296, X 297
X 298, X 299, X 300
X 301, X 302, X 303
X 304, X 305, X 306
X 307, X 308, X 309
X 310, X 311, X 312
X 313, X 314, X 315
X 316, X 317, X 318
X 319, X 320, X 321
X 322, X 323, X 324
X 325, X 326, X 327
X 328, X 329, X 330
X 331, X 332, X 333
X 334, X 335, X 336
X 337, X 338, X 339
X 340, X 341, X 342
X 343, X 344, X 345
X 346, X 347, X 348
X 349, X 350, X 351
X 352, X 353, X 354
X 355, X 356, X 357
X 358, X 359, X 360
X 361, X 362, X 363
X 364, X 365, X 366
X 367, X 368, X 369
X 370, X 371, X 372
X 373, X 374, X 375
X 376, X 377, X 378
X 379, X 380, X 381
X 382, X 383, X 384
X 385, X 386, X 387
X 388, X 389, X 390
X 391, X 392, X 393
X 394, X 395, X 396
X 397, X 398, X 399
X 400, X 401, X 402
X 403, X 404, X 405
X 406, X 407, X 408
X 409, X 410, X 411
X 412, X 413, X 414
X 415, X 416, X 417
X 418, X 419, X 420
X 421, X 422, X 423
X 424, X 425, X 426
X 427, X 428, X 429
X 430, X 431, X 432
X 433, X 434, X 435
X 436, X 437, X 438
X 439, X 440, X 441
X 442, X 443, X 444
X 445, X 446, X 447
X 448, X 449, X 450
X 451, X 452, X 453
X 454, X 455, X 456
X 457, X 458, X 459
X 460, X 461, X 462
X 463, X 464, X 465
X 466, X 467, X 468
X 469, X 470, X 471
X 472, X 473, X 474
X 475, X 476, X 477
X 478, X 479, X 480
X 481, X 482, X 483
X 484, X 485, X 486
X 487, X 488, X 489
X 490, X 491, X 492
X 493, X 494, X 495
X 496, X 497, X 498
X 499, X 500, X 501
X 502, X 503, X 504
X 505, X 506, X 507
X 508, X 509, X 510
X 511, X 512, X 513
X 514, X 515, X 516
X 517, X 518, X 519
X 520, X 521, X 522
X 523, X 524, X 525
X 526, X 527, X 528
X 529, X 530, X 531
X 532, X 533, X 534
X 535, X 536, X 537
X 538, X 539, X 540
X 541, X 542, X 543
X 544, X 545, X 546
X 547, X 548, X 549
X 550, X 551, X 552
X 553, X 554, X 555
X 556, X 557, X 558
X 559, X 560, X 561
X 562, X 563, X 564
X 565, X 566, X 567
X 568, X 569, X 570
X 571, X 572, X 573
X 574, X 575, X 576
X 577, X 578, X 579
X 580, X 581, X 582
X 583, X 584, X 585
X 586, X 587, X 588
X 589, X 590, X 591
X 592, X 593, X 594
X 595, X 596, X 597
X 598, X 599, X 600
X 601, X 602, X 603
X 604, X 605, X 606
X 607, X 608, X 609
X 610, X 611, X 612
X 613, X 614, X 615
X 616, X 617, X 618
X 619, X 620, X 621
X 622, X 623, X 624
X 625, X 626, X 627
X 628, X 629, X 630
X 631, X 632, X 633
X 634, X 635, X 636
X 637, X 638, X 639
X 640, X 641, X 642
X 643, X 644, X 645
X 646, X 647, X 648
X 649, X 650, X 651
X 652, X 653, X 654
X 655, X 656, X 657
X 658, X 659, X 660
X 661, X 662, X 663
X 664, X 665, X 666
X 667, X 668, X 669
X 670, X 671, X 672
X 673, X 674, X 675
X 676, X 677, X 678
X 679, X 680, X 681
X 682, X 683, X 684
X 685, X 686, X 687
X 688, X 689, X 690
X 691, X 692, X 693
X 694, X 695, X 696
X 697, X 698, X 699
X 700, X 701, X 702
X 703, X 704, X 705
X 706, X 707, X 708
X 709, X 710, X 711
X 712, X 713, X 714
X 715, X 716, X 717
X 718, X 719, X 720
X 721, X 722, X 723
X 724, X 725, X 726
X 727, X 728, X 729
X 730, X 731, X 732
X 733, X 734, X 735
X 736, X 737, X 738
X 739, X 740, X 741
X 742, X 743, X 744
X 745, X 746, X 747
X 748, X 749, X 750
X 751, X 752, X 753
X 754, X 755, X 756
X 757, X 758, X 759
X 760, X 761, X 762
X 763, X 764, X 765
X 766, X 767, X 768
X 769, X 770, X 771
X 772, X 773, X 774
X 775, X 776, X 777
X 778, X 779, X 780
X 781, X 782, X 783
X 784, X 785, X 786
X 787, X 788, X 789
X 790, X 791, X 792
X 793, X 794, X 795
X 796, X 797, X 798
X 799, X 800, X 801
X 802, X 803, X 804
X 805, X 806, X 807
X 808, X 809, X 810
X 811, X 812, X 813
X 814, X 815, X 816
X 817, X 818, X 819
X 820, X 821, X 822
X 823, X 824, X 825
X 826, X 827, X 828
X 829, X 830, X 831
X 832, X 833, X 834
X 835, X 836, X 837
X 838, X 839, X 840
X 841, X 842, X 843
X 844, X 845, X 846
X 847, X 848, X 849
X 850, X 851, X 852
X 853, X 854, X 855
X 856, X 857, X 858
X 859, X 860, X 861
X 862, X 863, X 864
X 865, X 866, X 867
X 868, X 869, X 870
X 871, X 872, X 873
X 874, X 875, X 876
X 877, X 878, X 879
X 880, X 881, X 882
X 883, X 884, X 885
X 886, X 887, X 888
X 889, X 890, X 891
X 892, X 893, X 894
X 895, X 896, X 897
X 898, X 899, X 900
X 901, X 902, X 903
X 904, X 905, X 906
X 907, X 908, X 909
X 910, X 911, X 912
X 913, X 914, X 915
X 916, X 917, X 918
X 919, X 920, X 921
X 922, X 923, X 924
X 925, X 926, X 927
X 928, X 929, X 930
X 931, X 932, X 933
X 934, X 935, X 936
X 937, X 938, X 939
X 940, X 941, X 942
X 943, X 944, X 945
X 946, X 947, X 948
X 949, X 950, X 951
X 952, X 953, X 954
X 955, X 956, X 957
X 958, X 959, X 960
X 961, X 962, X 963
X 964, X 965, X 966
X 967, X 968, X 969
X 970, X 971, X 972
X 973, X 974, X 975
X 976, X 977, X 978
X 979, X 980, X 981
X 982, X 983, X 984
X 985, X 986, X 987
X 988, X 989, X 990
X 991, X 992, X 993
X 994, X 995, X 996
X 997, X 998, X 999
X 1000, X 1001, X 1002
X 1003, X 1004, X 1005
X 1006, X 1007, X 1008
X 1009, X 1010, X 1011
X 1012, X 1013, X 1014
X 1015, X 1016, X 1017
X 1018, X 1019, X 1020
X 1021, X 1022, X 1023
X 1024, X 1025, X 1026
X 1027, X 1028, X 1029
X 1030, X 1031, X 1032
X 1033, X 1034, X 1035
X 1036, X 1037, X 1038
X 1039, X 1040, X 1041
X 1042, X 1043, X 1044
X 1045, X 1046, X 1047
X 1048, X 1049, X 1050
X 1051, X 1052, X 1053
X 1054, X 1055, X 1056
X 1057, X 1058, X 1059
X 1060, X 1061, X 1062
X 1063, X 1064, X 1065
X 1066, X 1067, X 1068
X 1069, X 1070, X 1071
X 1072, X 1073, X 1074
X 1075, X 1076, X 1077
X 1078, X 1079, X 1080
X 1081, X 1082, X 1083
X 1084, X 1085, X 1086
X 1087, X 1088, X 1089
X 1090, X 1091, X 1092
X 1093, X 1094, X 1095
X 1096, X 1097, X 1098
X 1099, X 1100, X 1101
X 1102, X 1103, X 1104
X 1105, X 1106, X 1107
X 1108, X 1109, X 1110
X 1111, X 1112, X 1113
X 1114, X 1115, X 1116
X 1117, X 1118, X 1119
X 1120, X 1121, X 1122
X 1123, X 1124, X 1125
X 1126, X 1127, X 1128
X 1129, X 1130, X 1131
X 1132, X 1133, X 1134
X 1135, X 1136, X 1137
X 1138, X 1139, X 1140
X 1141, X 1142, X 1143
X 1144, X 1145, X 1146
X 1147, X 1148, X 1149
X 1150, X 1151, X 1152
X 1153, X 1154, X 1155
X 1156, X 1157, X 1158
X 1159, X 1160, X 1161
X 1162, X 1163, X 1164
X 1165, X 1166, X 1167
X 1168, X 1169, X 1170
X 1171, X 1172, X 1173
X 1174, X 1175, X 1176
X 1177, X 1178, X 1179
X 1180, X 1181, X 1182
X 1183, X 1184, X 1185
X 1186, X 1187, X 1188
X 1189, X 1190, X 1191
X 1192, X 1193, X 1194
X 1195, X 1196, X 1197
X 1198, X 1199, X 1200
X 1201, X 1202, X 1203
X 1204, X 1205, X 1206
X 1207, X 1208, X 1209
X 1210, X 1211, X 1212
X 1213, X 1214, X 1215
X 1216, X 1217, X 1218
X 1219, X 1220, X 1221
X 1222, X 1223, X 1224
X 1225, X 1226, X 1227
X 1228, X 1229, X 1230
X 1231, X 1232, X 1233
X 1234, X 1235, X 1236
X 1237, X 1238, X 1239
X 1240, X 1241, X 1242
X 1243, X 1244, X 1245
X 1246, X 1247, X 1248
X 1249, X 1250, X 1251
X 1252, X 1253, X 1254
X 1255, X 1256, X 1257
X 1258, X 1259, X 1260
X 1261, X 1262, X 1263
X 1264, X 1265, X 1266
X 1267, X 1268, X 1269
X 1270, X 1271, X 1272
X 1273, X 1274, X 1275
X 1276, X 1277, X 1278
X 1279, X 1280, X 1281
X 1282, X 1283, X 1284
X 1285, X 1286, X 1287
X 1288, X 1289, X 1290
X 1291, X 1292, X 1293
X 1294, X 1295, X 1296
X 1297, X 1298, X 1299
X 1300, X 1301, X 1302
X 1303, X 1304, X 1305
X 1306, X 1307, X 1308
X 1309, X 1310, X 1311
X 1312, X 1313, X 1314
X 1315, X 1316, X 1317
X 1318, X 1319, X 1320
X 1321, X 1322, X 1323
X 1324, X 1325, X 1326
X 1327, X 1328, X 1329
X 1330, X 1331, X 1332
X 1333, X 1334, X 1335
X 1336, X 1337, X 1338
X 1339, X 1340, X 1341
X 1342, X 1343, X 1344
X 1345, X 1346, X 1347
X 1348, X 1349, X 1350
X 1351, X 1352, X 1353
X 1354, X 1355, X 1356
X 1357, X 1358, X 1359
X 1360, X 1361, X 1362
X 1363, X 1364, X 1365
X 1366, X 1367, X 1368
X 1369, X 1370, X 1371
X 1372, X 1373, X 1374
X 1375, X 1376, X 1377
X 1378, X 1379, X 1380
X 1381, X 1382, X 1383
X 1384, X 1385, X 1386
X 1387, X 1388, X 1389
X 1390, X 1391, X 1392
X 1393, X 1394, X 1395
X 1396, X 1397, X 1398
X 1399, X 1400, X 1401
X 1402, X 1403, X 1404
X 1405, X 1406, X 1407
X 1408, X 1409, X 1410
X 1411, X 1412, X 1413
X 1414, X 1415, X 1416
X 1417, X 1418, X 1419
X 1420, X 1421, X 1422
X 1423, X 1424, X 1425
X 1426, X 1427, X 1428
X 1429, X 1430, X 1431
X 1432, X 1433, X 1434
X 1435, X 1436, X 1437
X 1438, X 1439, X 1440
X 1441, X 1442, X 1443
X 1444, X 1445, X 1446
X 1447, X 1448, X 1449
X 1450, X 1451, X 1452
X 1453, X 1454, X 1455
X 1456, X 1457, X 1458
X 1459, X 1460, X 1461
X 1462, X 1463, X 1464
X 1465, X 1466, X 1467
X 1468, X 1469, X 1470
X 1471, X 1472, X 1473
X 1474, X 1475, X 1476
X 1477, X 1478, X 1479
X 1480, X 1481, X 1482
X 1483, X 1484, X 1485
X 1486, X 1487, X 1488
X 1489, X 1490, X 1491
X 1492, X 1493, X 1494
X 1495, X 1496, X 1497
X 1498, X 1499, X 1500
X 1501, X 1502, X 1503
X 1504, X 1505, X 1506
X 1507, X 1508, X 1509
X 1510, X 1511, X 1512
X 1513, X 1514, X 1515
X 1516, X 1517, X 1518
X 1519, X 1520, X 1521
X 1522, X 1523, X 1524
X 1525, X 1526, X 1527
X 1528, X 1529, X 1530
X 1531, X 1532, X 1533
X 1534, X 1535, X 1536
X 1537, X 1538, X 1539
X 1540, X 1541, X 1542
X 1543, X 1544, X 1545
X 1546, X 1547, X 1548
X 1549, X 1550, X 1551
X 1552, X 1553, X 1554
X 1555, X 1556, X 1557
X 1558, X 1559, X 1560
X 1561, X 1562, X 1563
X 1564, X 1565, X 1566
X 1567, X 1568, X 1569
X 1570, X 1571, X 1572
X 1573, X 1574, X 1575
X 1576, X 1577, X 1578
X 1579, X 1580, X 1581
X 1582, X 1583, X 1584
X 1585, X 1586, X 1587
X 1588, X 1589, X 1590
X 1591, X 1592, X 1593
X 1594, X 1595, X 1596
X 1597, X 1598, X 1599
X 1600, X 1601, X 1602
X 1603, X 1604, X 1605
X 1606, X 1607, X 1608
X 1609, X 1610, X 1611
X 1612, X 1613, X 1614
X 1615, X 1616, X 1617
X 1618, X 1619, X 1620
X 1621, X 1622, X 1623
X 1624, X 1625, X 1626
X 1627, X 1628, X 1629
X 1630, X 1631, X 1632
X 1633, X 1634, X 1635
X 1636, X 1637, X 1638
X 1639, X 1640, X 1641
X 1642, X 1643, X 1644
X 1645, X 1646, X 1647
X 1648, X 1649, X 1650
X 1651, X 1652, X 1653
X 1654, X 1655, X 1656
X 1657, X 1658, X 1659
X 1660, X 1661, X 1662
X 1663, X 1664, X 1665
X 1666, X 1667, X 1668
X 1669, X 1670, X 1671
X 1672, X 1673, X 1674
X 1675, X 1676, X 1677
X 1678, X 1679, X 1680
X 1681, X 1682, X 1683
X 1684, X 1685, X 1686
X 1687, X 1688, X 1689
X 1690, X 1691, X 1692
X 1693, X 1694, X 1695
X 1696, X 1697, X 1698
X 1699, X 1700, X 1701
X 1702, X 1703, X 1704
X 1705, X 1706, X 1707
X 1708, X 1709, X 1710
X 1711, X 1712, X 1713
X 1714, X 1715, X 1716
X 1717, X 1718, X 1719
X 1720, X 1721, X 1722
X 1723, X 1724, X 1725
X 1726, X 1727, X 1728
X 1729, X 1730, X 1731
X 1732, X 1733, X 1734
X 1735, X 1736, X 1737
X 1738, X 1739, X 1740
X 1741, X 1742, X 1743
X 1744, X 1745, X 1746
X 1747, X 1748, X 1749
X 1750, X 1751, X 1752
X 1753, X 1754, X 1755
X 1756, X 1757, X 1758
X 1759, X 1760, X 1761
X 1762, X 1763, X 1764
X 1765, X 1766, X 1767
X 1768, X 1769, X 1770
X 1771, X 1772, X 1773
X 1774, X 1775, X 1776
X 1777, X 1778, X 1779
X 1780, X 1781, X 1782
X 1783, X 1784, X 1785
X 1786, X 1787, X 1788
X 1789, X 1790, X 1791
X 1792, X 1793, X 1794
X 1795, X 1796, X 1797
X 1798, X 1799, X 1800
X 1801, X 1802, X 1803
X 1804, X 1805, X 1806
X 1807, X 1808, X 1809
X 1810, X 1811, X 1812
X 1813, X 1814, X 1815
X 1816, X 1817, X 1818
X 1819, X 1820, X 1821
X 1822, X 1823, X 1824
X 1825, X 1826, X 1827
X 1828, X 1829, X 1830
X 1831, X 1832, X 18

ІНСТИТУТ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ СССР

Institute for the Study of the USSR * Institut zur Erforschung der UdSSR

Institut d'études sur l'URSS

У К Р А Ї Н С Ь К И Й
З Б І Р Н И К

Книга 7

GERMANIAN INFORMATION SERVICE

М ю н х е н

1956

Передруковувати статті і матеріали із Збірника, з поданням джерела, дозволено.

Праці, що їх видає Інститут, є вільним висловом авторських поглядів і висновків, що не завжди є тотожні з поглядами чи висновками Видавничої Колегії.

Редагує Видавнича Колегія Наукової Ради Інституту.

Відповідальний редактор проф. П.Курінний.

Herausgeber : Institut zur Erforschung der UdSSR, e.V.
München 37, Augustenstrasse 46/I, Schliessfach 5, Germany
Verantwortlicher Redakteur : Prof. P. Kurinny, München 37,
Schliessfach 5, Augustenstrasse 46/I, Germany.

UKRANIAN REVIEW
of the
Institute for the Study of the USSR

UKRAINISCHE RUNDSCHAU
des
Institut zur Erforschung der UdSSR

REVUE UKRAINIENNE
de
l'Institut d'études sur l'URSS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

1000 S. MICHIGAN AVE. CHICAGO, ILL. 60607

1960-1961

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

1000 S. MICHIGAN AVE. CHICAGO, ILL. 60607

1960-1961

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

1000 S. MICHIGAN AVE. CHICAGO, ILL. 60607

1960-1961

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

Інститут для вивчення ССРСР був створений в Мюнхені 8.липня 1950 р. Інститут є вільною корпорацією вчених, що покинули Со-ветський Союз і працюють, досліджуючи науково ССРСР. Результати цих дослідів мають за мету розвіяти незнання щодо ССРСР та пода-ти демократичному світові правдиві дані про Советський Союз.

Кожний науковий працівник або дослідник може стати співро-бітником Інституту незалежно від своєї національності або полі-тичних переконань, якщо він не є членом комуністичної партії або не співчуває їй. Тому всі емігранти з ССРСР, що мають наукові ква-ліфікації, мають право брати участь у працях Інституту незалеж-но від місця їхнього перебування.

Інститут, що тепер знаходиться в Мюнхені, є осередком контак-ту для науковців-емігрантів з ССРСР. Інститут видає наукові жур-нали, монографії, збірники статей, бюлетень, присвячені питанням суспільно-політичного життя в ССРСР і т.п. Інститут також органі-зовує конференції вчених-дослідників ССРСР, та дає скромну мате-ріальну допомогу вченим-емігрантам в їх дослідчій праці.

The Institute for the Study of the USSR, organized in Munich on July 8. 1950, represents a free corporation of scientists and men and women of letters who have left the Soviet Union and are now engaged in research on their homeland. The purpose of their work is to push back the frontiers of ignorance by presenting to the democratic world the truth about the Soviet Union.

Anyone engaged in scholarly investigation may take part in the acti-vities of the Institute regardless of his national or political affilia-tions provided he is not a Communist Party member or sympathizer. All members of the Soviet emigration who have scholarly qualifications are, therefore, eligible to participate in the work of the Institute irres-pective of their places of residence. The central office of the Institu-te, now located in Munich, is primarily a clearinghouse for the emigré scholarship of the USSR. In addition to publishing journals and papers, the Institute sponsors conferences on the USSR and gives modest grants-in-aid for research studies by emigré scholars.

Б. Г л о в і н с ь к и й .

ШОСТА П"ЯТИРІЧКА Й НАРОДНЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ

Опубліковані в советських газетах 26 лютого 1956 р. Директиви по 6-му п"ятирічному пляні народнього господарства СССР на рр. 1956-1960 - означають новий етап в розвитку народнього господарства Советського Союзу. Практика п"ятилітніх плянів, запроваджена в кінці 20 років, стала незмінним атрибутом господарчої системи Советського Союзу. Характерною рисою цієї системи є перш за все сугубий централізм. Територія Советського Союзу під господарчим оглядом розглядається як єдине ціле, а території окремих союзних республік - як окремі господарчі райони чи частини районів ^{х/}, що не мають самостійного значення. Це означає, що для союзних республік не складаються окремі пляни господарчого розвитку, лише дані про розвиток окремих галузів народнього господарства цих республік включаються в загально-союзний плян. Далі це означає, що для союзних республік не опрацьовується розгорнений баланс народнього господарства /баланс нагромадження і капітальних вкладів, баланс попиту й пропозиції, знайдення пропорцій у розвитку сільського господарства й промисловости, пропорцій у виробництві засобів продукції і засобів споживання/ з урахуванням таких елементів, як привіз і вивіз товарів, розміри споживання і т.п. Розуміється, це в результаті мусить приводити до затушування чи невияснення справжніх господарчих інтересів цих республік, невияснення дефектів у їхньому господарчому розвитку.

х/ Деякі союзні республіки входили як складові частини в ширші райони /макро-райони/, як Середньоазійські, Закавказькі.

Такий стан речей склався вже при складанні першого п'ятирічного плану господарчого розвитку СРСР. Одначе, історія цього першого плану свідчить, що керівні кола Української ССР не відразу пристали на таке трактування господарчого планування^{1/}. Були намагання перевести певну концепцію господарчого планування, в якій би Україна розглядалася б як економічна єдність. В основі перших варіантів українського п'ятирічного плану покладено тези, що їх сформулював тодішній голова Держплану УРСР В. Введенський на засіданні президії Держплану УРСР 24-25 жовтня 1927 р.:

"В інтересах більш закінченого уявлення про народне господарство України й виявлення всіх тих ресурсів, які воно має, ми не можемо обмежитися лише представленням заяви про необхідні потреби України, Тим то методологічно йдемо по шляху укладення розгорнутого плану розвитку народного господарства УРСР, як певного, умовно єдиного, економічного цілого /підкресл. наше/ 2/.

При угрунтуванні такого методологічного підходу при складанні господарчих планів виходилося із презумпції, що поперше певна окремішна національно-мовна територія є одночасно і певною соціально-економічною окремішністю, і певним господарським районом, що до деякої міри протистоїть іншим, сумежним чи не сумежним господарським районам, і подруге, як це сформулював один з советських авторів ,

"Так само, як народне господарство цілої країни, не зважаючи на її зв'язки з зовнішнім світом, можна розглядати до деякої міри як замкнену господарську систему, так і районне господарство може в деякому розумінні трактуватися, як своєрідний комплекс, як певна релятивна єдність" 3/.

Проте, як відомо, ці тенденції будувати українську п'ятилітку, виходячи з трактування України, як певної економічної єдності, як певного своєрідного комплексу, не були зреалізовані. На третьому загальносоюзному з'їзді працівників Держпланів в 1928 році була прийнята резолюція, що обмежувала завдання районних /республіканських/ п'ятиліток лише до підготовки елементів для будови єдиного плану розвитку народного господарства СРСР; резолюція ствердила, що в такі завдання не входить "відшукування

таких співвідносин народньо-господарської рівноваги, які входять в поняття розгорнутого балансу народного господарства і які можуть бути знайдені лише при будові п'ятилітнього розвитку народного господарства всього СРСР в цілому" 4/.

Можна вважати, що централізація планування є необхідним елементом господарчої системи, яка запроваджена в СРСР. Про обернення цілого державного економічного механізму в єдину велику машину, в господарчий організм, що працював би так, щоб сотні мільйонів людей керувалися єдиним пляном, говорив ще Ленін. І на протязі всього періоду перших трьох п'ятиліток цей господарчий централізм неухильно збільшувався. Повоєнні роки приносять деяке послаблення централізму. Розгляд причин, що обумовлюють це, вище як також і всіх елементів, які його характеризують, виходить поза межі нашого завдання. Тут ми обмежимося лише до загальних констатувань. Очевидно, що централізм, доведений до найвищої межі, приводив до того, що сама сцентралізована господарська машина почала відмовляти в своїй дії. Централізм приводив до надмірної бюрократизації цілого господарчого апарату, яка унеможливлювала кожне раціональне господарче керівництво. Брак ініціативи, перекладання відповідальності на вище стоящі органи, надмірне розбухання управленського апарату, це явища, які були на порядку денному советської господарської дійсності. Проблемі центрального планування присвятив певну увагу в своїй звітній доповіді і Н.С. Хрущов 5/.

"В этих новых условиях старые методы управления хозяйством нуждаются в серьезных коррективах. Сохраняя за союзными министерствами общее руководство, определение плановых заданий, контроль за их исполнением, снабжение оборудованием, финансирование капитальных вложений, следует в то же время значительно расширить права республиканских министерств".

Вже з того перелічення прав, які схоронюються за союзними міністерствами, можна бачити, що за цими міністерствами залишаються командні позиції в керуванні промисловістю окремих республік. Постає просто питання, а що ж передається республіканським міністерствам? В чому полягає "значительное расширение" їхніх прав? І можна прийти до висновку, що змагання до обмежен-

ня надмірного централізму йтимуть лише в напрямку т.зв. ресортової децентралізації, наближення ресортного керівництва до господарчих об'єктів. В самому плануванні промисловою продукцією засадничих змін сподіватися не можна. Це, зрештою визнав й Хрущов:

"Говоря о необходимости расширения прав союзных республик, мы должны подчеркнуть необходимость централизованного планового начала. Нужно всегда помнить, что важнейшим условием успешного развития нашей страны и каждой республики Советского Союза является сплочение усилий всех народов СССР, известная централизация нашего народного хозяйства при широкой инициативе и самостоятельности республик" 6/.

Очевидно "широка ініціатива й самодіяльність" стосуються лише способів виконання планових завдань, поставлених центральними плановими інституціями.

Але в кожному разі, так як подає Н. Хрущов, у наслідок утворення в Україні союзно-республіканських міністерств чорної металургії і вугільної промисловости в 1954 р., питомий тягар республіканської промисловости УССР виносить тепер 67 % всієї промислової продукції республіки.

Треба ще підкреслити один, почасти формального порядку, момент, який виявляється, коли ми розглядаємо директиви по шостій п'ятирічці. В протилежність до директив по п'ятій п'ятирічці, певні елементи, що стосуються розвитку народного господарства окремих республік, виділені в окремі розділи. Таким чином практика подачі до публічного відома п'ятирічних господарчих планів тут повертається до попередніх способів, від яких при опублікуванні директив по п'ятій п'ятирічці було відступлено.

II

Тісна пов'язаність українського народного господарства з народнім господарством цілого Советського Союзу вимагає від нас, перш ніж перейти до розгляду українських елементів шостого п'ятирічного плану, зупинитися на загальних установках, заповіджених директивами для цілого Советського Союзу.

Перш за все треба сконстатувати, що ставка на переважний розвиток важкої індустрії залишається в повній силі.

"Розробляючи шостий п'ятирічний план, Комуністична Партія і далі міцно тримає лєнінський курс на переважний розвиток важкої індустрії. При цьому партія неухильно керується тим непогнаним положенням марксистсько-лєнінської теорії, що без переважного розвитку важкої індустрії не можна забезпечити розширене соціалістичне відтворення; не можна наздогнати і випередити передові капіталістичні країни в економічному відношенні" 7/.

В директивах цей переважний розвиток важкої індустрії виявляється перш за все в тому, що в той час як продукція предметів споживання /група "Б"/ - за п'ятирічку зростає "примірно" на 60 %, зріст продукції засобів виробництва означений в 70 % 8/. Але не ці цифри можуть дати уяву про форсування великої індустрії. Вирішальним для цього є суми, призначені для нового будівництва, капіталовкладення, намічені на шосту п'ятирічку та їх розподіл поміж окремими галузями народнього господарства.

Загальний розмір капіталовкладень на шосту п'ятирічку передбачений в 990 млрд. руб. Дані про розподіл цієї суми між окремими галузями народнього господарства ми знаходимо в доповіді Н.Булганіна 9/. Дані ці, хоч і недокладні, дають певну уяву про скерування капіталовкладень.

З доповіді ми довідуємося, що на промисловість має бути виділено всього 600 млрд. руб. з них 400 млрд. руб. призначається "для будівництва електростанцій, підприємств хемічної промисловости, чорної й кольорової металургії, нафтової й вугільної промисловости, промисловости будівельних матеріалів і лісної промисловости". Перелік галузів важкої індустрії, тут поданий, далеко не повний і він не включає, напр., такої важливої галузі важкої індустрії як машинобудівництво. З інших джерел 10/ ми довідуємося, що на нове будівництво в легкій харчовій промисловості за 6-у п'ятирічку призначено 59 млрд. руб. Отже - в той час, як на важку індустрію призначено 541 млрд. - більше половини всіх

капіталовкладень, на легку і харчову промисловість - лише 59 млрд. руб. ,себто неповних 6 %. Цілий розподіл капіталовкладень представляється так:

Промисловість	600 млрд.руб.		
в т.ч. важка індустрія	541	"	"
сільське господарство	120	"	"
комунальне й житлове будівництво,школи,лічни-			
ці,кінотеатри	200	"	"
транспорт й зв'язок	70	"	"

Але ще характернішим для сучасного етапу советської економічної політики є скерування головної маси капіталовкладень на Схід. Розбудова східної частини РСФСР розпочалася ще за часів першої й особливо другої п'ятирічки, коли всупереч навіть вимогам економічної доцільності установлена була генеральна лінія про створення нових індустріяльних баз ССРСР на Сході та збудування Урало-Кузнецького комбінату ^{11/}. Евакуація низки промислових підприємств з України та розбудова нових підприємств в Сибіру і Середній Азії під час 2-ої світової війни посилила цей процес перенесення господарчого центру на Схід советської держави. В директивах шостої п'ятирічки це стремління до розбудови індустріяльних центрів за Уралом набуває спеціального розмаху. Н. Булганін у своїй доповіді, аргументуючи тезу про посилений розвиток економіки Сибіру, звертається до авторитету Ломоносова й Радищева, приточуючи їхні слова:

"Видающиеся люди России давно говорили о неисчерпаемых богатствах и великом будущем Сибири. Еще Ломоносов указывал, что "Российское могущество прирастать будет Сибирью". Радищев писал:

"Как богата Сибирь своими природными дарами! Какой это мощный край! Как только она будет заселена, ей предстоит сыграть великую роль в летописях мира!" ^{12/}

Булганін підкреслює, що величезні багатства східних районів повинні бути поставлені на службу народного господарства в більшій мірі, ніж це було досі. І справді, як він каже далі:

"В шестой пятилетке объем капитальных вложений в восточных районах увеличится более чем в 2 раза и составит около половины капитальных вложений в целом по стране" ^{13/}.

"В ближайшие 10 лет/говорит Н.Хрущев/ мы должны превратить Сибирь в крупнейшую базу Советского Союза по добыче угля и производству электроэнергии, в основную базу теплостойких и энергостойких производств, особенно производства алюминия, магния и титана, а также электросталлургии, углехимии и электрохимии" 14/.

І справді, директиви шостого п'ятирічного плану намічають величезне будівництво в східних районах СРСР - в Сибіру в першу чергу.

Так намічено до будови такі гідроелектростанції:

<u>Назва</u>	<u>Ріка</u>	<u>потужність в кіловатах:</u>
Братська	Ангара	3.200.000
Красноярська	Єнісей	3.200.000
Іркутська	Ангара	660.000
Каменська	Обь	500.000
Новосибірська	Обь	400.000

За роки п'ятирічки має бути побудовано цілий ряд промислових об'єктів. Нижче ми наводимо список цих нових об'єктів так, як це подано в директивах. Треба тільки мати на увазі, що деякі з цих об'єктів мають бути побудовані також і на Уралі. Але загальної картини форсування розвитку важкої індустрії на Сході це справи не міняє.

3 металургійні заводи

3 алюмінієві заводи

кілька нафтопереробних заводів

5 нових верстатобудівельних заводів

6 заводів ковальсько-пресового устаткування

10 спеціалізованих ливарних заводів

2 інструментальні заводи

3 заводи абразивних виробів,

8 заводів будівельного і шляхового будівництва

1 завод електровозобудівельний

1 завод тепловозного електроустаткування

і цілий ряд інших машинобудівельних заводів.

В галузі сільського господарства шостий п'ятирічний план ставить завдання - довести гуртовий збір зернових до 11 млрд. пудів.

Гуртовий збір зернових культур по СРСР в 1955 р. виносив 9,8 млрд. пудів. Цифру цю вираховано на підставі даних ЦСУ про гуртовий збір цих культур в 1950 р. 7,6 млрд. пудів ^{15/}. Індекс на 1955 рік, порівнюючи з 1950 р., як подав Н. Хрущов в своєму докладі на XX з'їзді КПСР, виносив 129 ^{16/}.

Таким чином завдання, що стоїть перед радянським сільським господарством, - збільшення гуртового збору зернових на 1,2 млрд. пудів. Це завдання радянське керівництво намагається досягнути:

а/ в першу чергу поширенням посівів кукурудзи, що мають збільшитися з 18 до 28 міль.га;

б/ збільшенням врожайності, шляхом піднесення культури обробки посівів, збільшення добрива і т.п.;

в/ зменшення втрат при збиранню врожаю.

Розуміється, можливості до збільшення гуртового збору зернових в СРСР існують, головним чином у напрямку піднесення врожайності й зменшення втрат при збиранню врожаю. Але 25 років існування колгоспної системи доводять, що на перешкоді до використання тих можливостей стоїть якраз ця система землекористування. Нема зовсім підстав сподіватися, що радянському сільському господарству вдасться за 5 років наздогнати те, що не було зроблено за попередні 25 років.

Але в кожному разі програма збільшення гуртового збору зернових до 11 млрд. пудів є основним і ведучим елементом в сільсько-господарчому плані 6-ої п'ятирічки. І здійснення запроєктованих планів по інших галузях сільського господарства, в першу чергу по тваринництву, залежатиме, головним чином, від здійснення плану збільшення гуртового збору зернових культур.

III

Програма п'ятирічного плану, намічена в директивах для Української ССР, виглядає поперше досить скромно, особливо, що стосується нових капіталовкладень, і подруге цілком непрозоро. На ці-

лу українську п"ятирічку в директивах відведено всього дві сторінки / на 105 сторінок тексту директив/. Щоправда Булганін заповів розроблення детальних п"ятирічних плянів розвитку союзних республік.

"Центральные комитеты коммунистически партий и советы министров союзных республик должны на основе директив съезда более детально разработать мероприятия по хозяйственному и культурному строительству на шестую пятилетку и утвердить пятилетние планы развития союзных республик" 17/.

Однако, можна сумніватися, чи ці детальні пляни по союзних республіках дійдуть до нас, і тому ми примушені користатися й робити висновки на підставі тих даних, що вміщені в затверджених ХХ з"їздом директивах.

Гуртова продукція всієї промисловости по Українській ССР має збільшитися в 1,7 разів. Зріст цей, приблизно, відповідає, пересічному зростові гуртової продукції по цілому Союзу /на 65%/.

Лише в одній союзній республіці, а саме Казахській ССР, - зріст промислової продукції передбачається значно більший - в 2,2 рази. По окремих продуктах збільшення це представляється так:

Назва продукту	Збільшення в %	
	по Укр. ССР	По ССРСР в цілому
Вугілля	160	152
залізна руда	150	?
чавун	150	159
прокат	150	152
нафта	280	191
природний і попутний газ	260	388
виробка електроенергії	170	188
мінеральні добрива	200	204
трактори	200	197
цемент	170	245
шкіряне взуття	160	153
цукор	160	191

Треба підкреслити, що звертається увагу на значний зріст видобутку вугілля в Донбасі, Придніпров'ю й західних областях України. На це звертає увагу в своїй доповіді Н. Булганін. Сконстатувавши, що підчас п'ятої п'ятирічки видобуток вугілля значно відставав від потреб народного господарства і що розрив між запотребуванням і видобутком вугілля особливо відчувався в європейській частині ССРСР, він каже:

"В целях резкого сокращения дальних перевозок угля из восточных районов европейской части страны предусматривается далее быстрое развитие угольной промышленности Донбасса. В обеспечении страны топливом Донецкий угольный бассейн по прежнему будет играть весьма важную роль" 18/.

Далі Н. Булганін подає деякі дані про видобуток вугілля в Донбасі; в 1960 р. має бути видобуто 212 міль.тонн, або на 77 міль.тонн більше, ніж в 1955 р. Користаючись цими даними, ми можемо скласти таблицю про уділ Донбасу в загальному видобутку вугілля в цілому Союзі.

Видобуток вугілля 19/

Рік	Д о н б а с		СССР
	в міль.тонн	в % до загального видобутку	в міль.тонн
1913 х/	25,3	87,1	29,0
1927/28	27,3	77,5	35,2
1932	43,9	69,7	62,9
1955	135,0	34,2	395,0
1960	212,0	35,7	593,0

х/ Дані по Російській імперії.

Починаючи з часів першої п'ятирічки, питомий тягар Донецького вугілля раптово спадає, і лише в шостій п'ятирічці намічено хоч й не дуже значне його піднесення.

Треба підкреслити, що значна частина донецького вугілля вивозиться поза межі республіки. Як пише А. Поплюйко ^{20/} "дві третини промисловости Північного Заходу і Ленінградської області працюють на донецькому вугіллі. Дещо скоротився вивіз його в східні райони ССРСР, але й релятивно і абсолютно збільшився вивіз донецького вугілля до Північного Кавказу, і особливо, на Поволжжя".

Добування залізної руди має збільшитися в 1 1/2 рази. Це означає, що коли план на 1955 р. був виконаний, добуток залізної руди збільшиться з 35 міль.тонн ^{21/} до 52,5 міль.тонн. Даних про план добування залізної руди по цілому ССРСР директиви не подають, і тому ми не можемо вирахувати питомий тягар України в загальному видобутку залізної руди по Союзу.

Так само в 1 1/2 рази збільшується продукція чавуну і прокату. Нижче подані таблиці ілюструють розвиток продукції чавуну й прокату в шостій п'ятиріччі.

Чавун

Рік	Продукція в міль.тонн	питомий тягар продукції УССР в загально-срєзній в %
1955	16,3 ^{22/}	49,5
1960	24,4	46,0

Питомий тягар виливання чавуну, що в повоєнні роки тримався на рівні приблизно половини всієї союзної продукції, трохи зменшується. Проте він залишається все ще досить високим порівнюючи з питомих тягарем виробництва прокату, що означає, що Україна і на далі вивозить півфабрикати поза свої межі для переробки його на заводах інших частин Советського Союзу.

На цьому місці слід згадати заввагу О.Кириченка в його доповіді на XIX-му з'їзді КП України.

"Якщо в 1953 році, тобто до 18-го з'їзду КП України план по всіх видах металургійного виробництва не виконувався, то в 1954 р. металурги поліпшили роботу

й виконали план по всіх видах виробництва крім чавуну. Значних успіхів досягли металюрги в минулому році. Вони перевиконали завдання по всьому металургійному циклу" 24/.

Прокат

Рік	Продукція в міль.тонн	Питомий тягар УССР в загально-союзній продукції в %
1955	12,6 ^{23/}	37,0
1960	18,9	35,7

Значно має збільшитися видобування нафти - в 2,8 разів. Як ми бачили, цей коефіцієнт в півтора рази більше середнього зросту продукції нафти по цілому СССР. Стоїть це в зв'язку з відкриттям нових нафтових родовищ у Харківській, Дніпропетровській і, головним чином, Полтавській/ Радченковський нафтопромисл біля Миргороду/ областях.

Коли припустити, що план на 1950 р. /325 тис.тонн/ ^{25/} був виконаний, то продукція в 1954 році досягнула 617,5 тис.тонн /на підставі індекса збільшення на 190% ^{26/}. Збільшення на 128% в 1955 р. ^{27/} дасть нам продукцію 1955 року в 790 тис.тонн. На підставі цих даних можна укласти таблицю.

Продукція нафти в тис.тонн.

1950	-	325,0
1954	-	617,5
1955	-	790,4
1960	-	2213,1

Розуміється, порівнюючи з запроєктованою директивами продукцією нафти по цілому СССР - 135 міль.тонн це виносить менше 2%.

Видобуток природного газу в шостій п'ятиріччі має збільшитися в 2,6 рази. В цій п'ятиріччі, крім родовища Дашава, буде вве-

дено до промислового викор. стання родовища Шебеленка /біля Харкова/, що, як гадають, є найбільше в ССРСР. Проте точних даних про розмір видобутку советські джерела не подають.

Продукція електроенергії в УССР в шостій п'ятирічці має збільшитися на 170%. Коли продукція електроенергії в 1955 р. досягла 26,000 міль. кв/г ^{28/}, то у 1960 р. її рівень рівнятиметься 44.200 міль.кв/г. Але продукція електроенергії в цілому ССРСР зростає більш швидким темпом; питомий тягар Укр.ССР, що в 1955 р. виносив 15,7%, у 1960 р. має впасти до 13,8%.

Розмір продукції мінеральних добрив, що в шосту п'ятирічку має збільшитися вдвічі, ми за браком відправних даних не можемо обрахувати.

Так само вдвічі має збільшитися продукція тракторів. Дані про розмір продукції тракторів у 1955 р. ми беремо з праці В. Голубничого ^{29/}. Автор вираховував розміри продукції, виходячи з двох різних релятивних рядів - індексу, оснований на даних за 1940 рік ^{30/} та ряду щорічних приростів у відсотках до попереднього року. Цифру, що він одержав - в 54 тис.штук, автор вважає вірогідною, оскільки кореляція між рядами досить тісна. Таким чином на кінець п'ятирічки продукція має зрости до 108 тис. штук. У відсотковому відношенні до цілої продукції ССРСР це виносиме 33,5%.

Тим самим джерелом ми користуємося, щоб обрахувати розмір продукції цементу, що її зріст запланований в 170%. В.Голубничий подає цифру продукції за 1955 р. в 5775 тис.тонн ^{31/}. Дані ці є тільки приблизними, оскільки автор виходив з даних базисного 1940 року, обрахованих шляхом інтерполяцій між даними 1937 і 1941 рр. В 1960 р. продукція цементу мала б виносити 9817,5 міль.тонн, чи 17,8% продукції запланованої по цілому ССРСР.

З предметів народного споживання директиви подають лише зріст продукцій шкіряного взуття /160 %/ і цукру /160 %/.

Продукція шкіряного взуття виносила у 1955 р. - 42.350 тис. пар ^{32/}. У 1960 р. її розмір має досягнути - 67.700 тис.пар або 14,9 % продукції цілого Союзу. План продукції цукру на 1955 р. виносив - 185 міль.пуд. ^{33/} Як це ствердив на XIX з'їзді КП України О. Кириченко, план цей не був виконаний.

"Міністерство промисловости продовольчих товарів УРСР у минулому році не забезпечило повного використання потужности цукрових заводів і не додало 29 мільйонів пудів цукру" ^{34/}.

Отже, продукція цукру у 1955 р. дала всього 156 міль.пудів, план на 1960 р. передбачає довести її до 249,6 міль.пудів /62,7 % загально-союзної продукції/.

Цими 12 показниками обмежується план промислової продукції Української ССР, представлений в директивах. Показників промислової продукції п'ятирічного плану по цілому СРСР наведено в директивах понад 50, при чому, поруч з відсотками зросту продукції, подано й розміри продукції 1960 року в абсолютних цифрах.

В галузі сільського господарства директиви намічають довести гуртовий збір зернових до 2100 міль.пудів, або 340-350 міль.цент. В Українській ССР, як це ствердив заступник міністра сільського господарства УРСР ^{35/}, нема неосвоєних земель, і збільшення посівів зернових ледве чи могло би відбутися за рахунок зменшення посівів під іншими рілльничими культурами. За рахунок посівів кормових культур вже під час п'ятої п'ятирічки відбулося поширення посівів озимої пшениці й кукурудзи; праці посівів під технічними культурами та під картоплею, городиною, й баштанами зменшені, очевидно, бути не можуть з огляду на ті завдання збільшення продукції цих культур, що їх ставить советська влада. Таким чином збільшення гуртового збору - зернових, як воно запроєктовано в п'ятиріччі, повинно відбутися за рахунок з одного боку підвищення урожайности, а з другого боку, і головним чином, за рахунок збільшення посівів кукурудзи. Останні, як це подав в своїй доповіді О. Кириченко, у 1956 р. мають бути доведені до 7 з лишком міль.га. В іншому місці ми обраховуємо посівну площу під зерновими культурами в УРСР в 20,3 міль.га ^{36/}. Це означає, що совєтське керівництво сподівається досягнути в кінці п'ятирічки пересічний урожай зернових в 17-18 цент. з га. Коли припустити, що сучасна пересічна врожайність 4 головних зернових культур /пшениця, жито, овес, ячмінь/ не перевищує 10-11 цент./га, то 17-18 цент. є досить високим рівнем. Але значення цього підвищення урожайности зменшується, коли брати під увагу, що більше 1/3 посівів має припасти на куку-

рудзу, культуру значно важчу, ніж згадані головні зернові культури.

Інші показники росту сільсько-господарської продукції дані в директивах лише в відносних цифрах.

Нижче наведена таблиця дає уяву, про цей зріст.

<u>Назви продукції:</u>	<u>Збільшення за п'ятирічку</u>
Цукровий буряк	1,2
городина	1,4
картопля	1,5
м'ясо	2,3
молоко	2,0
вовна	2,1
яйця	2,8

Абсолютні розміри продукції ми можемо подати лише по цукровому буряку, бо з доповіді О.Кириченка ми знаємо, що план на 1955 рік виносив 205,8 міль.цент., фактично ж зібрано й здано на цукрові заводи 216,4 міль.цент. Коли виходити з цієї останньої цифри, то у 1960 р. має бути зібрано 259,7 міль.цент.

x x x

Переходимо тепер до капіталовкладень по Українській ССР. Точної суми розміру капіталовкладень на шосту п'ятирічку советські дані не дають. З радіоповідомлення з 24.III.1956 р. ми довідуємося, що "з кожних 7 млрд. руб. нових капіталовкладень приблизно 1 млрд. руб. призначається для України" ^{37/}. Це означає, що розмір капіталовкладень по Українській ССР /виходячи з загальної суми 600 млрд. руб. по ССРСР, призначених на промисловість/-виносить приблизно 85 млрд. руб. ,а у відсотках до загальної суми - 14-15. Однак, роблячи перегляд конкретних будов, намічених директивами шостого п'ятирічного плану й порівнюючи з тими будовами, які намічені для Союзу ССРСР і які ми приводили вище, можна мати обґрунтований сумнів в точності наведених цифр. Так, у галузі електроенергії в Українській ССР намічено:

1/ Докінчити будівництво Кахівського гідровузла;

2/ побудувати :

Кременчуцьку ГЕС - 450 тис.кв

Дніпродзержинську ГЕС - 250 тис.кв

3/ розпочати будову Канівської ГЕС;

4/ побудувати кілька /?/ теплових електростанцій.

Щодо нових промислових об'єктів, то директивами намічаються такі фабрики й заводи:

а/ в галузі важкої промисловости тільки завод для перероблення нафти і ферротонний завод;

б/ в галузі харчової промисловости кілька /?/ цукрових заводів й комбінат для перероблення кукурудзи на патоку й крохмаль.

в/ в галузі текстильної промисловости: камвольно-суконний комбінат у Чернігові, бавовняний у Херсоні, ще один бавовняний комбінат без означення міста та 2 заводи штучної тканини в Чернігові й Черкасах.

Треба відмітити, що будова перших двох текстильних комбінатів почалася вже за часів п'ятої п'ятирічки. З них Херсонський комбінат має продукувати річно 100 міль.метрів тканин, себто в 4 рази більше ніж продукують усі бавовняні фабрики в УССР ^{38/}. Проте ця цифра тільки свідчить про те, які незначні розміри має бавовняна і взагалі текстильна промисловість в УССР.

Приведена таблиця ілюструє розміри продукції деяких галузів текстильної промисловости в УССР, порівнюючи з розмірами продукції цих галузів по цілому ССРС.

Продукція 1955 р.

Назви виробів	УССР 39/ в міль.метрів	ССРС 40/	% укр.продукції в загально-союз- ній
Бавовняні тканини	49,2	5910,3	0,83
вовняні "	13,9	250,4	5,6
шовкові "	14,1	305,5	4,6

В шостій п'ятирічці має бути закінчено будову каналу. Донець-Донбас, пущені в рух Інгулецька система обводення, Симферопільський водозбір та Трубизька система осушення ґрунтів, розпочато будівництво першої черги Красно-Знаменської системи і Північно-Кримського каналу.

Це й все, що подають директиви шостого п'ятирічного плану і що стосується капіталовкладень в Українській ССР. З інших джерел ми знаємо, що на діючих підприємствах за п'ятирічку мають бути збудовані 12 домен, 13 мартенівських й електроплавильних печей, 16 прокатних станків та 18 коксових батарей ^{40/}. В нових вугільних басейнах мають бути побудовані нові шахти, так у Львівсько-Волинському вугільному басейні до 1960 р. намічено ввести в дію 21 шахту ^{41/}.

Порівнюючи з грандіозними будовами, що проєктуються на Сході ССРСР, це все виглядає все ж таки дуже мізерно. Коли навіть припустити, що цифра в 85 млрд. руб. капіталовкладень відповідає дійсності, то це виносиме на душу населення 2000 руб. Між тим капіталовкладення по Іркутської області намічені в 32 млрд. руб. ^{40/} - на душу населення 16.000 руб.

х х х

Шостий п'ятирічний план не вносить нічого нового у структуру народного господарства України. Можна констатувати дещо уповільнений темп індустріалізації УССР в сенсі побудови нових промислових об'єктів і виразне упослідження її, порівнюючи з східними, особливо, зауральськими районами РСФСР /а також Казахською ССР/. Ті галузі промислової продукції, що до цього часу були в УССР у занедбанні /напр., виробництво точного приладдя, контрольно-вимірної апаратури, автоматичних устаткування по лінії важкої індустрії і текстильної промисловости по лінії легкої/, такими залишаються й надалі. Дещо у більшому масштабі намічена розбудова видобутку кам'яного вугілля з'ясовується тією диспропорцією, що постала в постачанні паливом європейських районів ССРСР. В сільському господарстві пересунень в розподілі площ між різними культурами не передбачається. Кукурудза, що її

посіви починаючи з 1954 року раптово поширилися, має стати тією культурою, завданням якої з одного боку забезпечити плян наміченого збільшення гуртового збору зернових і здругого створити базу для виконання високих показників зросту продуктів тваринництва.

Бібліографічний показник

1/ Див. про це: Садовський В. П"ятилітка й народньо-господарські інтереси України. "Сучасні проблеми економіки України". Праці Українського Наукового Інституту, т. III, Варшава, 1931, стор. 88-141.

2/ В.Введенский. Проблема пятилетнего плана. "Хозяйство Украины", Харьков, 1928, № 3, стор. 11 /цит. Садовський, ор.сіт. стор. 90/.

3/ И.Горехин. К вопросу с природе баланса народного хозяйства "Хозяйство Украины", Харків, 1928, № 4, стор. 55-57. /цит. Садовський, ор.сіт, стор. 96/.

4/ В.Садовський, ор.сіт., стор. 95.

5/ Доклад Н.С. Хрущова - Некоторые вопросы нашей национальной политики, "Известия", 15.11.1956.

6/ Там же.

7/ Визначна подія в житті українського народу. Передова. "Комуніст України", 1955, № 12, стор. 5.

8/ Директивы XX съезда КПСС по шестому пятилетнему плану развития народного хозяйства СССР на 1956-1960 годы. "Известия", 26.11.1956.

9/ "Известия", 22.11.1956.

10/ "За дальнейший подъем производства предметов народного потребления", Передова. "Правда", 18.III.1956.

11/ Про це див: Іванис В. Донбас й Урало-Кузнецкий басейн за часів першої і другої п'ятилітки. "Сучасні проблеми економіки України". Т.II. Праці Українського Наукового Інституту Т.. XXXII, Варшава, 1936, стор. 65-90.

12/ "Известия", 22.11.1956.

13/ Там же.

14/ Отчетный доклад ЦК КПСС XX съезда. "Известия", 15.11.1956.

15/ "Известия", 27.I.1951.

16/ "Известия", 15.II.1956.

17/ "Правда", 22.II.1956.

18/ Там же.

19/ Дані за рр. 1913, 1927/28, 1932 взяті з статті В.Іваниса; Донбас й Урало-Кузнецкий басейн за часів першої і другої п'ятилітки. "Сучасні проблеми економіки України", том II, Праці Українського Наукового Інституту в Варшаві; т.XXXII, Варшава, 1936, стор. 84.

Дані ці дещо різняться /з бік збільшення/ від даних, які наводить в своїй статті А. Поплюйко /див. прим. 20/. Але дані В. Іваниса походять з перших джерел /Итоги выполнения первого пятилетнего плана развития народного хозяйства Союза ССР, 1933, ст. 97 та проект второго пятилетнего плана развития народного хозяйства СССР, т.II, 1934, ст. 256/.

Між тим, як А. Поплюйко користується даними, поданими в "Очерках развития народного хозяйства Украинской ССР", Москва, 1954.

20/ А. Поплюйко. Економіка сучасної України. Український Збірник, книга 5, Інститут для вивчення СССР, Мюнхен, 1956, стор. 34-35.

21/ Там же, стор. 48.

22/ Там же, стор. 43.

23/ Там же, стор. 45.

24/ "Радянська Україна", 19.I.1956.

25/ Валусь В. Західні області України в Сталінській п'ятилітці, Українське видавництво політичної літератури, Київ, 1947, стор. 21.

26/ "Радянська Україна", 10.IX.1956.

27/ Об итогах выполнения государственного плана развития Украинской ССР в 1955 г. , "Правда Украины", 5.II.1956.

28/ А. Поплюйко, цит.праця, стор. 40.

29/ Голубничий Всеволод. Промислова продукція України у фізичному численні за 1913-1955 рр. Інститут для вивчення ССР, Мюнхен, 1956 /рукопис/, стор. 111-112.

30/ Дані за 1940 р. В. Голубничий взяв з такого джерела: "Засідання Верховного Совета ССРСР /Первая Сессия/ 12-19 марта 1946 . Стенографический отчет. Издание Верховного Совета СССР, Москва, 1946, стор. 263.

31/ Голубничий В. Цит. праця, стор. 83.

32/ Там же, стор. 156.

33/ "Радянська Україна", 21.VIII.1955.

34/ "Радянська Україна", 19.I.1956.

35/ Зорин Н. Заместитель министра сельского хозяйства УССР. Коренные вопросы колхозного строительства. Социалистическое сельское хозяйство", 1955, № 4, стор. 62.

36/ Гловінський Є. Структура рільництва України. "Український Збірник", книга 4, Інститут для вивчення ССР, Мюнхен, 1954, стор. 27.

37/ Радіо Київ, 24.III.1956.

38/ Радіо Київ, 30.VII.1955.

39/ Дані по УССР взяті з повідомлення Державної Планової Комісії і Статистичного Управління УССР /"Радянська Україна",

40/ Дані по СРСР вираховані на підставі поданих в директивах по шостому п'ятирічному плану абсолютних планових цифр на 1960 р. і відсоткових показників наміченого виконання за п'ятирічку. /"Директиви ..."Известия", 26.II.1956/.

Радіо Київ, 21, III. 1956.

41/ Україна в шестій п'ятилетці. "Правда України", 6. III. 1956.

42/ З промови секретаря Іркутського обласного комсомолу Арбатського на Всесоюзній нараді молодих будівників 10-11. IV. 1956. /Радіо Москва, 10. IV. 1956/.

М. Г л о б е н к о.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ СОВЕТСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ОФІЦІЙНІЙ

ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Поява "Очерка истории украинской советской литературы", написаного групою авторів, редагованого колегією з восьми членів і виданого в 1954 році спільно Інститутом Світової Літератури ім. Горького Академії Наук СРСР і Інститутом Літератури ім. Шевченка Академії Наук УРСР, представляє для дослідника життя в СРСР чималий інтерес. Після розгрому культурної роботи доби українізації, в УРСР висвітлення "здобутків" української советської літератури ось уже понад двадцять років знаходило місце лише в мізерному об'ємі підручнику української літератури для середньої школи й в публікованих у газетах офіційних випущах відповідальних за діяльність Спілки Радянських Письменників осіб.

Не треба доводити, наскільки неповними були такі огляди, як порівняти їх із давніми спробами представити перші кроки советської літератури, зробленими в книгах: "Підручник історії української літератури" О. Дорошкевича /1924 і пізніші видання/, "Українська література" А. Шамрая /1927/, "Українська література" видання Всеукраїнського Заочного Інституту Народної Освіти /1929/, у численних статтях у журналах, що виходили в Києві й Харкові в 20-30-х роках. Незалежно від тенденцій і способу подавати матеріали, там були принаймні згадані книги, журнали, люди. Очевидно, тому ці підручники й комплекти журналів давно вже вилучені в УРСР із вжитку. "Очерк" має на меті представити українську советську літературу такою, як її хочуть бачити й подати читачам представники офіційної комуністичної ідеології, твореної у Москві вже значно пізніше смерті Сталіна.

"Очерк", як документ доби певної ідеологічної стабілізації - себто доби, коли не тільки критикують /як було в 1933 і наступних роках або в 1946-1952 роках/, але й вимагають від офіцій-

них інституцій дати образ дозволеного, - доказ того, на якому рівні в половині 50-х років, отже через тридцять п'ять років після силомісного перенесення в Україну з півночі більшовицької влади, перебувають у республіці з 40-мільйонним населенням дві такі ділянки культури, як література і те, що мало б бути наукою про неї.

Стан літератури й літературознавчої науки обумовлений політикою советської держави. Про літературу в справжньому сенсі слова, себто про мистецтво, тут нема мови. Автори "Очерка" повторюють формулу Іданова:

"В советской литературе нет и не может быть других интересов, кроме интересов народа, интересов государства. Потому ей чужда всякая проповедь безидейности, аполитичности, "искусства для искусства" /стор. 324/.

Відразу треба зазначити, що нинішній стан літератури в советській Україні не наслідок винятково несприятливих умов, що склалися, скажімо, під впливом особистої тиранії Сталіна. Від початку існування більшовизму йому властивий був лише утилітарний підхід до мистецтва, отже й до літератури, себто в ґрунті речі - їх знищення.

В 1905 р. Ленін у відомій статті "Партийная организация и партийная литература" висунув вимогу зробити літературу "составной частью организованной, планомерной, объединенной социал-демократической партийной работы".

"Очерк истории украинской советской литературы", очевидно, цілком пройнятий цією офіційною настановою, практичну реалізацію вимог Леніна, зокрема в Україні, вкладає у таку делікатну формулу:

"На всех этапах развития украинской советской литературы Центральный Комитет КПСС, а также ЦК КП Украины в ряде постановлений и решений по вопросам литературы и искусства, а также повседневным вниманием и заботой содействовали развитию национальной украинской литературы и культуры, призывали писателей к созданию высокоидейных и высокохудожественных произведений" /стор. 21/.

Варто нагадати про делкі конкретні вияви "повседневного внимания и заботы" і про характер цих "призывов" у реальній дій-

сності, особливо першого періоду советської диктатури в Україні. Варто, зокрема, тому, що поява ряду визначних літературних творів в УССР у 20-х роках, - очевидно, не завдяки, а не зважаючи на "повседневное внимание и заботы", які тоді ще не змогли охопити всіх ділянок життя, - приводить у вільному світі до не- виправдано рожевої оцінки діяльності деяких протегованих тоді компартією критиків і літературних керівників /тільки тому, що вони були пізніше ліквідовані/.

Від початку 1920-х років советські діячі вимагали контролю над літературою. Колишній лідер боротьбістів, член ЦК КП/б/У, що в першій половині 20-х років грав велику роль в культурному житті УССР, В. Блакитний 1924 р. писав:

"Доцільне, корисне є поширення, скажімо, творів з витриманою комуністичною ідеологією ... І, навпаки, твори, які в пролетаріаті вбивають потяг до активної участі в суспільному житті, розм'якшують його революційну волю, послаблюють, розпорошують його сили, - такі твори треба не допускати до широкого поширення всіма способами, починаючи від гострої критики внутрі громадсько-мистецького колективу й кінчаючи заборону з боку радянських органів" 1/.

Політбюро ЦК КП/б/У 10.4.1925 р. ухвалило постанову про українські художні угруповання, очевидно, в дусі ухваленної незабаром - 18.6.1925 р. постанови ЦК РКП/б/ "О политике партии в области художественной литературы" 2/. Остання, визнаючи право на існування письменників-інтелігентів, наказуючи обережно їх перевиховувати і не накладаючи їм ще вимог щодо стилю, категорично віддавала перевагу "пролетарським письменникам"; вона недвозначно заявляла:

"Как не прекращается у нас классовая борьба вообще, так точно она не прекращается и на литературном фронте", і обіцяла, що "завоевание позиций в области художественной литературы ... рано или поздно должно стать фактом" /"Очерк", стор.61/.

"Тези ЦК КП/б/У про підсумки українізації" 1926 року виразно виявляють своє ставлення до української мови й культури, коли закидають великодержавникам "недооцінювання ваги української мови й розвитку української культури як могутнього засобу культурного піднесення мас, як основного знаряддя зміцнення союзу робіт-

ничої класи з селянством і як неодмінної умови для будівництва соціалізму" ^{3/}. Іще виразніше заперечує право на самодостатню цінність української культури, зокрема літератури, постанова Політбюро ЦК КП/б/у з 15.6.1927 р. - "Політика партії в справі української художньої літератури", трактуючи її як "знаряддя для пролетаріату в ідейному керуванні цілим українським культурним процесом" ^{4/}.

Не охопивши ще своїм впливом українських письменників, до початку прямого терору, компартія в особі своїх визначних представників раз-у-раз дає політичну кваліфікацію літературним творам, загрозливо оперуючи поняттям "буржуазна ідеологія", "український жовтоблакитний націоналізм", "український фашизм".

Підводячи підсумки літературній дискусії 1925-1928 років, викликаній виступами М.Хвильового, а фактично припиняючи її своїм втручанням, бо вона набрала небезпечних для більшовиків форм, М.Скрипник, тоді нарком освіти й член Політбюро ЦК КП/б/у, у вступному кінцевому слові на диспуті в Будинку Літератури ім. В. Блакитного 18-21 лютого 1928 р., висловлював своє задоволення з "похорону Вапліте" /як він кілька разів це підкреслив/ і, м.ін., сказав:

"Ми вміємо розпізнавати ці /літературні - М.Г./ течії і розпізнаємо. І тому, коли тут представники колишньої організації Вапліте претендували на те, щоб ми оцінювали літературу лише з художнього погляду, то ми з цим ні в якому разі не погоджуємося і погодитися не можемо ... Наше соціально-політичне оцінювання твору - це є завойовання літератури, як знаряддя одної з течій цілого процесу соціалістичного будівництва. І тут ми, зрозуміло, виявляючи лінію, що веде до ворожого табору, одмежовуємо себе від тих, що туди йдуть ... Хвильовий своїм твором "Вальдшнепи" цілковито виявив, що він іде вже, коли ще не прийшов, до табору українського війовничого фашизму". Дорікаючи членам ліквідованої Вапліте, що "всі вони відхрепуються від того, щоб визнати законність художньо-політично-соціологічної оцінки твору", Скрипник пояснював це тим, "що вони не бажають виявити соціально-політичну фізіономію тієї групи, що до неї вони раніш належали", і вимагав: - "Давайте карти на бочку: ви з Хвильовим, за "Вальдшнепи" чи проти них? Писати будете по-хвильовистському чи ви на цьому боці соціальної барикади?" ^{5/}

Наступні роки були періодом безнастанної гострої критики в офіційній пресі всіх письменницьких угруповань УССР, крім ВУСПП, що призвело до їх ліквідації на початку 1931 року /найльовіші були прийняті до ВУСПП/. 23.4.1932 всі письменницькі організації у ССРСР, під претекстом незадовільної їх роботи, були ліквідовані й об'єднані в керованій з Москви Всесоюзній Спілці Радянських Письменників.

Так виглядали "внимание и забота" компартії у період найбільшого для української советської літератури лібералізму, коли все ж таки з'являлися твори, які позначені були індивідуальною манерою авторів, спробами шукань ... В 1929 р. уже почалися арешти письменників, у зв'язку із справою СВУ, а з весни 1933 р. почався п'ятирічний період арештів, заслань й розстрілів українських письменників, які - незалежно від свого внутрішнього ставлення до режиму - могли від часу існування советської влади друкуватися тільки в контрольованих советським урядом видавництвах і тільки під цензурою /попередньо і після виходу книги/.

"Очерк" вийшов у післявоєнні часи остаточного опанування літератури партійно-державним апаратом Кремлю, зокрема після цілої зливи "замечательних проявлений постоянной заботы коммунистической партии о дальнейшем развитии советской литературы и искусства", якими Кремль намагався покласти край децю ліберальному цензурному курсові, викликаному konieczністю в роки війни піднести патріотичні настрої. Автори на стор. 323-324 перелічують чотири постанови ЦК ВКП/б/ 1946-1948 рр. про літературу й мистецтво ^{6/}, чотири аналогічні постанови ЦК КП /б/У, згадують чотири "дискусії" в ідеологічних питаннях і шість директивних статей "Правди" /але вони не нотують величезної кількості відгуків та інтерпретацій їх в українській советській пресі/.

Зокрема, безвихідний стан для українських літературознавців створений був постановою ЦК КП/б/У з 24.8.1946 з приводу випущеного Інститутом Літератури Академії Наук УССР "Нарису історії української літератури". Автори вказують:

"В "Очерке истории украинской литературы" при рассмотрении явлений литературы игнорировалась клас-

сова боротьба як основний закон розвитку класового суспільства і вирішальна роль відводилась національному моменту. Виходячи із вредної теорії безкласовості і безбуржуазності української нації, автори "Очерка" розглядали літературу як єдиний національний потік, не підкреслюючи боротьби між реакційними і прогресивними течіями в ній. Велике і благотворне вплив російської літератури на літературу українського народу в "Очерке" повсюди замалювалось і зменшувалося. Розвиток української радянської літератури розглядалось в отрыві від соціалістичного будівництва ...." /стор. 324-325/.

Згадана постановка викликала хвилю гострих виступів у пресі проти українських літературознавців, письменників і критиків, що, як кажуть автори, "пропагандували буржуазно-націоналістичні погляди, зводили історію української літератури, проповідували національну обмеженість, ідеалізували пережитки минулого ...." /стор. 325/. Після цього безпосередньо розгорнулася боротьба з "безвідним космополітизмом", "низькопоклонством перед заходом", ряд критиків зазнав переслідувань за "естетсько-формалістичні погляди", за виступи проти "політично заострених творів радянської літератури і мистецтва під предлогом їх якби художественного недосконалості" /стор. 326/. Пізніше проведена критика твору Сосюра "Любіть Україну" і лібретто опери "Богдан Хмельницький" Корнійчука /1951/, як і численні статті в українській радянській пресі про "незадовільну роботу" Інституту Літератури АН УРСР остаточно визначили характер "Очерка".

Саме оформлення книги відрізняє її від звичайних видань подібного типу і об'єму. В "Очерке" не знайдемо послідовно поданих в оригіналі назв творів і їх авторів, що вже само по собі робить книгу непридатною для користування. Не можна уявити, щоб студент-філолог чи науковець міг звернутися до такого підручника, де нема оригінальної транскрипції наголосів книжок. Імена авторів подекуди просто перероблені на російський кшталт: Олейник, Белоус, Корнейчук.

Огляд на 448 сторінок, який перелічує багато незначних творів і присвячує надто багато уваги фактам позалітературного життя, не дає в той же час висвітлюючого огляду діяльності літера-

турних організацій 20-х - початку 30-х років, ні їх складу. Книга не подає ні бібліографії творів, ні критичної до них літератури; у висновках раз-у-раз названі "вибрані твори" пізніших років, так що в необізнаного із станом української советської літератури молодого читача в СРСР може скластися враження, що до війни вийшло лише кілька книжок.

Замість поділу за тими чи іншими літературними ознаками -

"Периодизация истории украинской советской литературы строится на основе периодизации, данной в "Истории Всесоюзной Коммунистической партии /большевиков/, периодизации исторического развития нашей страны в советские годы" /стор. 28/.

Очевидна річ, не доводиться говорити про якесь наукове значення такої періодизації; безглузда в літературі сама по собі, вона дає один шаблон для характеристики літературних явищ різних країн, що належать до СРСР. Так, умови розвитку, цілий ряд літературних явищ в Україні були цілком відмінні від російських; автори "Очерка", хоч і не можуть не визнати цих особливостей, однак говорять, що "этапы развития украинской советской литературы совпадают с этапами развития русской советской литературы" /стор. 28/.

Боячись вийти за рамки, покладені постановою ЦК КП/б/У 1946 року, автори кожен розділ будують з такою схемою, що спершу йде "сталінська" характеристика доби у всесоюзному масштабі, далі оповідається про "досягнення" в російській советській літературі, при чому, звичайно, імена авторів й назви творів тут теж густо пересіяні, нарешті, переходять до української советської літератури, яка таким чином представляється провінційальною паростю російської. Таку інтерпретацію автори сподіваються забезпечити бездоказовим повторенням фраз про "благодійний" вплив на розвиток української літератури жовтневої революції, Леніна, Сталіна, а в творчості українських авторів безпосередньо дореволюційних російських авторів, а особливо Горького і Маяковського/зокрема стор. 136-137, 171, 366, 372 і ряд ін./.

Здебільша обминаючи літературну соприродність жанрів кожного розглядуваного періоду та аналізу індивідуальних властивостей письменників, автори банальними формулами говорять майже ли-

ше про тематику, вірніше, про те, наскільки тематика відповіда-
ла завданням, що їх ставила перед літературою партія. Тому ха-
рактеристика творів виглядає як газетні загальники, наприклад:

"Политически острое, меткое, насыщенное подлинной
страстью художественное слово, которое способно выра-
зить весь мир чувств и мыслей советского человека, -
вот тот идеал, который ставят перед собой поэты..."
/стор. 198/ або :

"Проследить процесс формирования и укрепления со-
циал. сознания человека нашего времени, показать его
в связях с жизнью страны, выделить самое существенное
в общественных явлениях - эта сложная задача требует
для своей реализации логического развития действия,
стройной композиции, выразительного сюжета, которые
отражали бы реальные взаимосвязи самой действительнос-
ти, реальный процесс роста человека социалистического
общества". /стор. 248/, і под.

х х х

Очевидно, що "Очерк истории украинской советской литерату-
ры", цілком підпорядкований вульгарно-пропагандивній настанові,
може бути цікавий як образ "дозволеного" і "недозволеного" крем-
лівською цензурою в даний період, як образ офіційного, партійно-
го тлумачення того, що ще після відповідної перечистки лишаєть-
ся знати насамперед студентів високій школи в УРСР із літера-
турного процесу в Україні останнього 35-річчя.

Розділ I: "Великая октябрьская социалистическая революция
и украинская литература" має дати пропагандивний вступ до викла-
ду історії післяреволюційної літератури в Україні. Добором імен
й цитат автори хочуть довести вплив російської культури на укра-
їнську, цілковиту залежність українських письменників від росій-
ських. Це скрізь подається без аргументації як аксіома, як щось
таке, що проймає всю "ідеологічну роботу" в СРСР взагалі, - особ-
ливо наочно це видно після війни.

Лишаючи осторонь сторінки з патетичними тирадами проти виз-
начних українських письменників, кваліфікованих як буржуазні на-
ціоналісти, заяви про дружбу й вдячність до великого російсько-
го народу в дусі відомих "Тез до 300-річчя" і до партії, що по-

батьківському піклується совєтською літературою, та панегірики останній і т.п., відзначимо деякі фактичні перекручення, що під цю риторичну тріскотню підсуваються студентові-читачеві "Очерка", та й не тільки студентові, але кожному читачеві.

Перемішуючи в одну купу імена своїх ворогів, що належали до різних діб, поєднуючи представників зовсім відмінних поглядів, - як П. Куліш, Б. Грінченко, С.Боремов, М.Грушевський, В. Винниченко, М.Хвильовий, С. Семенко /стор. 21-23/ - автори підтасовують текст так, що виходить, ніби всі ці визначні українські діячі були прихильниками відсталості, замкненості, не йшли далі солом'яної стріхи, в чому, очевидно, цілком несумлінно обвинувачував на партійному з'їзді КП/б/У 1940 р. О. Корнійчук своїх колег, які відчували своєрідність й самобутність українського села. Абсурдність такого твердження очевидна, але його змушені на віру сприймати читачі "Очерка", які не мають можливості бачити заборонені книги цих авторів. В "Очерке", - і в інших книгах, виданих за останнє десятиріччя, - таких своєрідних, глибоко відмінних від попереднього реалістичного покоління письменників-модерністів, як М.Коцюбинський, Л.Українка, В.Стафаник, заспіль роблять представниками "критичного реалізму", учнями російських реалістів, ігноруючи у них глибокий зв'язок із західноєвропейською літературою, зв'язок саме з імпресіонізмом, символізмом і, очевидно, всупереч фактам, малюючи їх ідейними "послідовниками" М. Горького.

Автори "Очерка" пишуть:

"Космополитические подпевалы проповедовали теорию о том, что лучшие украинские революционно-демократические писатели - Шевченко, Франко, Коцюбинский - были трагическими одиночками, гулливерами среди массы реакционных литераторов" /стор. 23/.

Але ж саме офіційне совєтське літературознавство, а не якісь окремі "космополіти", протягом уже довгого часу практикує малювання оточення цих письменників найчорнішими фарбами, намагається показати їх в ізоляції від українських сучасників, творячи навколо них порожнечу /останній доказ цьому дає ювілейна література про Франка/.

Цей самий спосіб творення "порожнечі" застосовують автори в зображенні передвоєнної доби, говорячи про смерть А.Тесленка, М.Коцюбинського, Л. Українки, І.Франка, Л. Мартовича й згадуючи, що за кордоном, себто, мовляв, далеко від основного літературного руху, були В.Стефаник, М. Черемшина, О.Кобилянська. Висновок: "украинская демократическая литература перед октябрем оказалась значительно ослабленной" /стор. 29/ - справедливий, бо мова йде насамперед про смерть І.Франка, Л. Українки й М. Коцюбинського. Однак, крім молодого П. Тичини і С. Васильченка /що в результаті більшовицької цензури відразу після советської окупації змушений був перейти на дитячу літературу/ - перед "октябрем" в українській літературі були В.Винниченко, О.Олесь, М.Вороний, Г.Чупринка, Л.Старицька-Черняхівська, Г.Хоткевич, А. Кримський, М. Чернявський, С. Черкасенко, М.Філянський, В. Самійленко й ін. Але їх твори були сконфісковані вже багато років тому, і знову советський читач опиняється перед "порожнечою" там, де її в дійсності не було. Бо не може заповнити "порожнечі" лише згадка про деяких із цих письменників, очевидно, з відповідними негативними епітетами, без аналізу і навіть наголовків творів.

Такі ж фальшування знаходимо і в розділі II - "Литература периода иностранной военной интервенции и гражданской войны /1917-1920/". В тоні газетної лайки оповідається про події в Україні в цю добу, навіть без спроби вказати на послідовність подій. Про відродження українського культурного життя в 1917-1918 рр., про такі видання, як відновлений "Літературно-Науковий Вісник", "Шлях", "Книгар", "Мистецтво", мови нема; не поданий ні один альманах, крім "Музагета". Навіть без ініціалів згадані "буржуазно-националистические писатели" Винниченко, Олесь, Черкасенко, Чупринка. Говорячи про виступ символістів - дуже характеристичне явище для 1918-1919 років - і трактуючи їх як "часть буржуазно-националистических декадентских писателей", які "уничтожение буржуазно-помещичьего строя встретили надгробными причитаниями, воспевали смерть, небытие і т.д." і творчість яких "отражала идеологию украинской националистической буржуазии", - автор не подає імен, а спиняючись попереду на Тичині й Терещен-

кові, не говорить про їх належність до цієї групи.

Культурне відродження в Україні в добу революції, якщо вірити "Очерку", здійснювалося декретом Леніна 1918 р. про пам'ятники Шевченкові і Сковороді, постановою "правительства советской Украины" про оголошення дня народження Шевченка народним святом й нечисленними виставками та виданнями творів деяких українських письменників у 1919-1920 роках /стор. 36/.

Питання про початок української советської літератури, як відомо, було об'єктом спорів, ще тоді, коли можна було дискутувати. Дорошкевич і Шамрай писали про перші, - в тому числі і про ліві, боротьбістські, - альманахи 1918-1919 років. Протегований партією В.Коряк оголосив "батьками советської української літератури" перших хоробрих - боротьбістів, що виступали з гаслами "пролетарської літератури" і що їх лідер Б.Блакитний, після влиття боротьбістів до КП/б/У, як згадано вище, грав видатну роль в літературній й видавничій справі. У 30-х роках, із ліквідацією культу Блакитного, теорія "перших хоробрих" була заборонена як націоналістична.

"Очерк", назвавши /стор. 56/ Блакитного й Михайличенка, як боротьбістів, що їх група завдала великої шкоди українській літературі, кваліфікує спробу представити їх основоположниками советської літератури в Україні як диверсійну, зроблену в інтересах "націоналістичної контрреволюції".

Питання про початок советської літератури в Україні "Очерк" трактує інакше. Автори його знайшли справжніх основоположників української советської літератури в "художественном творчестве народных масс" /стор. 38/. Це малограмотні вірші, переважно російською мовою, у фронтових газетах "Солдат революции", "Красная звезда", "В ружье", "Донецкий пролетарий", "Червона правда" і т.д. - І колектив науковців, що відповідає за книжку, змушений присвятити чимало місця ... таким цитатам графоманів, як напр., оця:

... Бо я в ярмі родивсь, промаяв
Дитинські роки, в злиднях жив,
І цар, і піп мене морив,
Куркуль гнобив, давив і лаяв ...

Бо бачив я весь світ навколо
Злим гадам вільний, а мені
На смерть закутому в тюрмі,
Безрадісний, злиденний, голий...

/стор. 423, в рос.перекладі Н. Ушакова на стор. 41/.

Друге джерело української советської літератури - це агітаційні вірші російською мовою В. Маяковського на плякатах - "Окна РОСТА" і газетні вірші Дем'яна Бедного, що опублікував каліченою українською мовою кілька газетних віршиків проти Центральної Ради /стор. 48/. За ними /1/, твердить "Очерк", ішли П.Тичина і В. Сосюра.

Приділивши 8 сторінок графоманській продукції червоноармійців, питання про епохальну збірку Тичини "Соняшні клярнети" автори "Очерка" збувають буквально двома абзацами, зазначивши, що "тематика этих стихотворений часто еще далека от острых социальных вопросов"; "бодрое, оптимистическое настроение, светлая человечность делали эту книгу интересным и своеобразным явлением; книга противостояла мистике и упадочничеству певцов украинской националистической буржуазии", - "однако в мировоззрении и творчестве Тычины этого периода было еще немало противоречивого"... /стор. 48/. В збірнику "Замість сонетів і октав" він виступає "с отрицанием революционной борьбы", а в деяких поезіях відбилися впливи націоналістичної ідеології. Не говорячи вже про "Золотий гомін", автор - Тростянецький не вшанував згадкою, навіть поезій циклу "енгармонійне". Більше уваги присвячено збірці "Плуг", хоч й тут автор розділу знаходить "залишки ідеалістичного світосприйняття".

Збірка "Плуг" теж оцінюється лише примітивно-тематично, автор змушений побачити тут "конкретные картины и образы", подані "с реалистической простотой и убедительностью" /стор. 49/, а в "Псалмі залізу" - одну з перших спроб "показать руководящую роль рабочего класса и коммунистической партии в социалистической революции" /стор. 50/.

Нову, свіжу поезію Тичини - автора "Соняшних клярнетів" і "Плуга", з її надзвичайним багатством тонких і складних засобів, автор характеризує словами:

"Будучи глибоко реалістическими по содержанию, стихи Тычины естественно и органически проникнуты украинским национальным колоритом. Они близки к народно-песенному творчеству, написаны простым, ясным, доступным /!/ языком" /стор. 50/.

Очевидно, тільки під важким тиском директив можна було подати такий огляд перших збірок Тичини, як це зробив Тростянецький.

Якщо тематика Сосюриної лірики дає можливість Тростянецькому легко кваліфікувати його як поета революції, то він зовсім не дає собі ради з його стилем /не раз різними авторами, зрештою, аналізованим/. Відзначаючи, що правда, впливи "поетики різних модерністичних шкіл" /стор. 53/ і не пояснюючи, що це саме, автор розділу робить наголос на зв'язку Сосюри з "демократическими традиціями русской и украинской поэзии /Лермонтов, Некрасов, Леся Українка/ /стор. 53/ - ніби таке поєднання імен далеких один від одного і від Сосюри - авторів може роз'яснити справу.

Серед інших письменників цього періоду згадані С.Васильченко, М. Терещенко, М. Рильський і А. Головка.

З практичних міркувань, говорячи про зовнішні факти літературного життя в Україні, можна погодитися на окремий розгляд доби 1921-1929 /скорше 1933/ років, що його обіймає розділ III "Очерка". Це час, коли більшовицька влада, захопивши Україну, побачила неможливість діяти самими методами військової окупації і змушена була тимчасово дати землю селянству, допустити приватну ініціативу в народньому господарстві. Одночасно konieczність для більшовиків піти на шлях політики т.зв. "українізації", як відомо, сприяла нечуваному піднесенню в українському культурному житті. З 1929 року почався наступ на українське селянство, спричинивши трагедію "розкуркулювання", колективізації і голоду, і на українську інтелігенцію, убиваючи останні прояви вільної культурної праці в школі, мистецтві, літературі. В 1929 р. почалися арешти у зв'язку з процесом Спілки Визволення України. Початок 30-х років кладе край допущеному в певних межах розвитку, шуканням, певного роду змагання течій в українській советській літературі.

Розділ III, написаний Л.Новиченком, огляд поезії, прози, драматургії в советській Україні попереджає вступ на 15 сторінок.

Природно, що ми не знайдемо там змалювання справжнього тла, на якому розвивається советська українська література, як не бачимо й пропорцій у зображенні процесів культурного життя. Ми обминаємо дані про те, скільки домен і який процент вуглевидобутку був у якому році і т.п. - це все мало надати оглядові марксистського характеру. Панегірик постанові ЦК РКП/б/ з 1925, перелік канонізованих творів російської советської літератури й згадки про "турботи" М. Горького про українську літературу та про "тиждень української літератури" в Москві 1929 р. мають, очевидно, підвести читача до бажаного для авторів розуміння діяльності українських літературних організацій 20-х років.

Побіжна їх характеристика свідчить про складність завдання, що стояли перед Новиченком. З одного боку, треба про них згадати, бо є офіційна теза, що літературні організації відбивали різні ідейно-політичні течії, Сталін говорив про наявність, навіть, антисоветських течій; ЦК ВКП/б/ в постанові з 1932 р. вказував на позитивну роботу ВОАПП, - але з другого боку, до останнього часу існує практика неназивання "ворогів народу", або осіб підозрілих. Так само не дозволено подавати, хоча б й у відповідно тенденційному вигляді позицію, погляди ворогів. Звідси виходить більш ніж курйозний спосіб говорити про письменницькі організації. У статті Новиченка це якісь привиди, до яких небезпечно наближатися. Вони поділені на дві категорії: одні, в діяльності яких є якийсь позитивний елемент, і другі - явно ворожі.

Мова йде спочатку про перші, незалежно від того, що, наприклад, ВУСПП була створена після Вапліте і "Ланки" -МАРС і саме для того, щоб з ними боротися, що футуристи активізувалися раніше від ВУСПП і "Молодняка", що неокласики - неофіційна група - найстаріша походженням серед усіх інших. Про "Гарт", "ВУСПП", "Молодняк" і "Плуг" зазначено, коли вони виникли, при чому з помилками: "Плуг" заснований був не 1923, як каже Новиченко, а 1922, а "Гарт" не 1924, а на початку 1923 - дивна непоінформованість, яка примушує думати що навіть автори "Очерка" не мають змоги користатися із спеціальних /закритих/ фондів бібліотек. Про "ворожі" ж організації не сказано навіть, коли вони існували.

Не менш дивний спосіб подавати склад письменницьких організацій. Лише щодо "Молодняка" є відомості про кількох його членів: Корнійчук, Усенко, Первомайський, Донченко. Найбільше з "ворожих" груп пощастило неоклясикам - згадані /як завжди в таких випадках, без ініціалів/ Зеров і Драй-Хмара. Для підручника на 448 сторінок, випущеного двома інститутами, цього таки надто мало. Соромливість автора і редакторів, що бояться назвати знищених членів організації, тому, що вони "вороги народу" /цього року деякі може вже й ні!/, а живих і нині активних тому, що не хочуть скомпромітувати їх згадкою про належність до організації, яка була колись засуджена, призводить до гумористичного ефекту. Так виноска про "Гарт" зовсім не подає імен. Абзац, присвячений ВУСПП, не має також, ні одного імени, - треба гадати тому, що лідери його І.Кулик, І.Микитенко, І.Кириленко, В.Коряк, С. Щупак були ліквідовані в 1937-1938 роках. Але альгебрична формула: "В рядах ВУСППа было немало талантливых писателей, преданных советских патриотов" /стор. 67 і подібне на стор. 132/ в підручнику для високих шкіл могла б бути заповнена якимись іменами / І.Ле, Л.Первомайський, О.Корнійчук, Н. Забіла, М.Шеремет, І.Гончаренко і ін., а після ліквідації Пролітфронту, - напр., - П.Панч. Складу Вапліте /поза Хвильовим/, "Ланка" - "МАРС", "Нової Генерації" /поза Семенком/ "Авангарду", "Техно-мистецької групи А" , "Плугу" - нема. З дальшого викладу читачі самі можуть зробити висновки щодо належності деяких набагато письменників до угруповань.

Читач не знаходить у цьому великому розділі конкретних даних про те, хто саме і як творив мистецьке обличчя організацій, які журнали видавали ці організації і т.п. Характеристика складається автором так, що дійсного змісту позицій групи не можна дошукатися. Особливо важкі обвинувачення викликає діяльність керованої Хвильовим групи Вапліте - "Літературний Ярмарок" - Пролітфронт:

"Наиболее яростную и упорную борьбу против новой, социалистической культуры украинского наро-

да вела буржуазно-националистическая группа Хвильового, развивавшая в литературе контрреволюционные идеи национал-уклонистов /Шумский, Скрипник/. Из всех врагов украинской советской литературы это были самые злобные и самые коварные" /стор. 70/.

Манера говорити про заборонені речі єдино дозволеними штампами приводить тут автора до тверджень, які розминаються з текстами творів ваплітян і самого Хвильового насамперед і з обвинуваченнями їх офіційною критикою. Новиченко говорить про "безидейність, естетство", "независимость культуры от политики", а в дійсності хвильовистів обвинувачували в тому, що вони проповідували "фашизм", що вони вели активно-ворожу політичну проповідь, що вони формували людей інакше, як хотіла компартія. Очевидно, вигадкою є твердження, ніби група Хвильового розвивала "идейки" "национал-уклониста" Скрипника. Досить перечитати скеровані проти Хвильового і Вапліте виступи Скрипника, щоб побачити, що він, як і інші офіційні критики з ЦК КП/б/У - А.Хвиля, В.Чубар, Ф.Таран, учень Скрипника - Є.Гірчак, Микола Новицький і багато інших, - вів боротьбу з Вапліте /треба чекати, що ніні, після реабілітації Скрипника та Микитенка, справу незабаром так й представлятимуть/. Скрипникові розходження з Кремлем не мали такого гострого характеру, як у ваплітян.

І щодо хвильовистів, і щодо інших літературних груп виклад, хоча б який тенденційний їх позицій і дані про людей і твори /бо це ж "Очерк" про літературу!/ заступлені різними в очах більшовицьких критиків "страшними" обвинуваченнями: "искусство для искусства", "последыши буржуазного декадентства", "антинациональные, антиреалистические направления", "ликвидаторские лозунги", "литература факта", "низкопробные приемы винниченковщины" і т.п., за якими зникає живе уявлення про факти літературного життя, зникає різниця між течіями.

Не бачимо потреби докладніше спинятися на угрупованнях у цілком незадовільній ні з якого погляду характеристиці Новиченка. Відзначимо ще одне перекирчування, яке йде від того ж "казеного" змалювання доби; він пише:

"Осознавая враждебную сущность "ваплитящины", все более остро и непримиримо выступают против реак-

ционных идей национализма такие видные писатели Украины как М. Бажан /сборник стихов "Здания"/, П. Панч /"Голубые эшелоны"/"- стор. 72.

Але ж відомо, що і Бажанові, і Панчові в 1927-1929 роках було далеко до "непримеренности"; критика накинута на постійно цькованого тоді Бажана за те, що "Будівлі" надто зв'язані з традиційним українським розумінням минулого, а в "Голубих ешелонах" Панча вона знаходила багато симпатії до Лец-Отаманова і взагалі вважала, що український націоналізм автором належно не засуджений /та й "Очерки" далі, стор. 115, говорять про це/. До відходу Панча від групи Хвильового, як й до "перебудови" Бажана лишався ще важкий шлях моральних тортур протягом кількох років. Ми навели це перекручення як характеристичне для фабрикавання "канонічних" біографій нині, здається, остаточно упокоєних письменників.

Підрозділ, присвячений поезії 20-х років, насамперед, неповний - звичайно з тих самих причин, що і "огляд" викликаной Хвильовим дискусії та літературних організацій. Називаючи Тичину, Бажана, Рильського, Сосюру, Терещенка, Первомайського, Масенка, Забілу, далі безнадійно сірих авторів агіток Усенка й Гончаренка, Новиченко обминає діяльність саме в цей період активних неокласиків М.Зерова, П. Филиповича, М.Драй-Хмари, представників символістичної групи, що під тиском обставин міняли свої позиції - М.Філянського, Д.Загула, Я.Савченка, В.Ярошенка, О.Слісаренка, футуриста М.Семенка, таких різних стилево, далеко не однакових обдаруванням й культурою, але цікавих своїми шуканнями поетів, як Є.Плужник, Т.Осьмачка, В.Свідзінський, М.Йогансен, Ю.Яновський, О.Влизько, Д.Фальківський, В.Поліщук, К.Буревій, М.Доленго, В. Мисик, Г.Косяченко, Є.Фомин, О.Сорока, І.Кулик; на початку 20-х років Є. Григорук, В.Еллан ... Якщо брати не згаданих поетів на рівні Гончаренка та Усенка, їх можна було б назвати принаймні десяток, коли не більше. Автор розділу, звичайно й малою мірою не може представити тут стилевої різноманітності, збагачення української поезії в цю добу, характеру творчих шукань молодих тоді переважно поетів. Навпаки, метою його є максимально звужити діапазон, укласти характеристику у відомий, позбав-

лений змісту, шаблон.

На думку Новиценка, найкращою атестацією названих ним поетів є те, що вони нібито вчилися одночасно у Шевченка, Франка, класиків російської поезії, у Маяковського, що "оказывал ... поистине неоценимую помощь украинским поетам" в створенні "образа партии" - стор. 93, Асеева, Безименського й Дем'яна Бедного /стор. 74-75 і далші/, а патос для поетичної діяльності давала їм комуністична партія.

Висновки із цієї мішанини, природно, дуже далекі від глибини й проникливості. Наприклад, Тичина доби "Вітру з України" - в основному "реаліст", що його "плодотворное новаторство" опиралось на "фольклорную основу, на традиции классического украинского и русского стиха", його символіка "реалістична" /стор. 81/. Така сама мішанина у Новиценка в усьому огляді поезії. Замість аналізу стилю авторів - поверхове перескакування з теми на тему, щоб показати цих визнаних нині поетів у советсько-оптимістичному пляні. І лише з того, що Новиченко реєструє, як завжди в усіх статтях, "труднощі росту", хоч й в спотвореній формі, виходить на поверхню дещо індивідульне, саме даному поетові властиве, далеке від сьогоднішньої уніфікації.

Так у Тичини "образ Украины ... еще не связан наглядно с образом всей нашей родины - Советского Союза" /стор. 80/, йому властиві "пережитки идеалистического мировоззрения, приводившие поэта к ложным, ошибочным выводам" /стор. 81/ - це з приводу "Ненависти моєї сила", "Чистила мати картоплю", "Клеон і Діодот". Він закидає Тичині - як бачимо, не дуже узгоджуючи це з загальними своїми твердженнями, - "абстрактность образов, чрезмерную усложненность формы, неоправданные эксперименты со словом /поэма "Фуга", "Ярославна" і др./" /стор. 61/.

Щодо Сосюри Новиченко повторює чимало закидів тодішньої критики - "занепадницькі настрої", поезії "розраховані на міщанський смак", "націоналістичні помилки", особливо в поемах "Мазепа" і "Тарас Трясило", "выдержанных в духе дешевого экзотизма /?/ и псевдоромантики" /стор. 88/.

Впливи буржуазних націоналістів із Вапліте знаходить він й у Бажана, згадуючи про "Різьблену тінь" і "Гофманову ніч" -

"плод увлечения фальшивым/?/ романтизмом западноевропейской буржуазной литературы" /стор. 92/.

Як про скованого "путами эстетства и аполитизма", далеко-го від революційної дійсності - і те під впливом "пробывания в буржуазно-националистической группировке неоклассиков" /стор. 94/ - говорить Новиченко про М.Рильського, особливо незадоволений з книги "Синя далечинь" за її прагнення відійти від дійсності.

Неповнота /делікатно висловлюючись/ груба необ'єктивність цілком спотворюють і огляд розвитку советської прози 20-х років. Не заперечуючи виразної тенденції в еволюції молодшої прози від ліризму до епічних форм й визнаючи наявність глибокої традиції ліризму в дореволюційній українській прозі, Новиченко ставиться до ліричної прози негативно, вбачаючи у ній щось 'суперечне соціалістичному реалізмові:

"В чрезмерной метафоричности и "лирической" фрагментарности повествования таились и серьезные опасности" для Головка /стор. 100-101/; відзначає це він і у Копиленка, й у інших. "Чрезмерное увлечение лирической стихией приводило ... к эскизности, фрагментарности, а иногда и заимствованию отдельных приемов импрессионизма" /!/ /стор. 105/.

Якщо небезпечна імпресіоністична ліричність, то поряд засуджуються і "формалистические увлечения" Ю.Смолича: "в жертву "острой сюжетности" и "новизне приема" им нередко приносилась и типичность художественного образа, и его ясность" /стор. 116/. Іще небезпечніший "активный романтизм", приводящий к грубому искажению действительности" /стор. 118/. Останнє стосується до творів Юрія Яновського, що, за висловом Новиченка, "продолжительное время находился" "в плену реакционной националистической романтики". Збірка "Кров землі" засуджується за "воспевание стихийной силы" - партизанской вольницы, лишенной подлинно революционных идеалов, всецело проникнутой анархическими настроениями" /стор. 118/. Найвизначніші прозові твори тієї доби "Майстер корабля" і "Чотири шаблі" він не розглядає, даючи їм таку спільну характеристику:

"Антинародные идеи украинского буржуазного нацио-

налізма і космополітизма, які знайшли вираження в цих романах, привели письменника до повного розриву з правдою життя, з принципами реалізму і народності" /стор.118/.

"Грубий натуралізм і декадентчину", "реакційну політичну сутність", в "духу ідеологічних концепцій" "ваплитянства", знаходить автор у творах І. Сенченка і О. Копиленка. Кількома наворотами критикує Новиченко твори П. Панча, хоч попереду і згадував про його "антинаціоналістичні виступи"; не знаходить схвалення творчість Ю. Смолича за недостатню гостроту в "развенчании націоналістической романтики прошлого" і, як згадано, за шукання сюжетної форми /стор. 115/.

Гостро засуджує, звичайно, автор розділу "контрреволюційний роман" "Вальдшнепи" Хвильового - "полный гнусной клеветы на коммунистическую партию и советский народ" - і "Робітні сили" М.Івченка, "буржуазного націоналіста, члена підпольної контрреволюційної організації", за те, що "проповідував фашистську ідейку "человѣческой селекции", т.е. отбора и выращивания "национально сознательной" кулацкой молодежи для борьбы против советской власти" /стор.117/; про кілька томів новел Івченка згадки нема:

Позитивно, не зважаючи на ряд застережень, оцінюється А. Головка, зокрема як автор "Бур'яна", і Іван Ле, хоча перевидання в 40-х рр. його "Роману Міхгір'я" вважається поважною помилкою і вказується на те, що автор 1953 р. випустив його переробленим під тиском критики.

З більшим співчуттям Новиченко згадує повісті й оповідання Л. Первомайського, що, як відомо, аж нічим не визначилися в ту добу, і далеко слабші твори про війну 1918-20 рр., - очевидно, в більшовицькій інтерпретації, - С. Складенка, Л.Смілянського, А. Шияна /слабенька "Баланда"/ та П. Радченка. Це, в суті речі, протиставиться всім згаданим вище авторам, за винятком Головка, частково І.Ле і Панча.

. Корисно тут, на нашу думку, згадати, кого з відомих з 20-х і початку 30-х років прозаїків обминув "Очерк". Такий перелік допоможе уявити, наскільки далеко відходить від історичної правди нинішнє офіційне літературознавство в своєму змалюванні тієї доби.

Цілком замовчена творчість автора кількох збірників імпресіоністичних новель Григорія Косинки. За винятком найбільше блискучо загостреного, не закінченого через цензурну заборону роману "Вальдшнепи", не згадані твори-імпресіоністичні етюди й новелі - М. Хвильового, який у період від 1923 до самогубства в 1933 році був одним із найвідоміших письменників /три чималі томи випущені Державним Видавництвом України 1927-1930 рр., поза іншими численними виданнями/; не згадані ні збірки його памфлетів, ні численна полемічна література, викликана цими памфлетами. Не згаданий автор кількох збірок - новеліст А. Любченко, що помер на еміграції у 1945 р., як й певною мірою близький своїм романтизмом до Ю. Яновського - Ю. Шпол /М. Яловий/, автор роману "Золоті лисенята", засланий 1933 р.

Поряд зі Смоличем гостро сюжетні новелі писали О. Слісаренко /поза іншими виданнями, "Твори" в п'яти томах, В-во Рух 1930-1931/ і Г. Шкурупій; близький до них "експериментальними" новелями й нарисами був М. Погансен /крім того, поет й теоретик новелі/ - всі в 30-х рр. заслані.

Виразніший, ніж у ранніх оповіданнях Сенченка, експресіонізм новель І. Дніпровського і його активність у групі Хвильового спричинили вилучення кількох томів його творів, і він не згаданий в "Очерке" /хоч не був засланий - помер 1934 р./.

Не згадані визначні, поряд Косинки й Івченка, прозаїки з групи "Ланка" -МАРС - В. Підмогильний, автор численних новель і двох романів /один із них "Місто" викликав багато критичних статей/, і Б. Антоненко-Давидович, що теж спричинив дискусію повістю "Смерть" й книгою нарисів "Землею Українською". Поза розглядом лишилися романи й оповідання О. Досвітнього, Г. Епіка /крім побіжно згаданої "Першої весни"/, - а вони притягли увагу т.зв. "пролетарської критики", що заговорила про небезпечність Вапліте; нема відомого автора "Чорного озера" В. Гжицького, авторів новель і романів Г. Брасюка, Д. Бузька, новелістів Д. Борзяка, Б. Тенети, Д. Тася, В. Вразливого, П. Лісового-Свашенка й ряду інших, менш визначних прозаїків 20-х й початку 30-х років. За винятком Домонтовича всі вони були заслані.

Те саме робить "Очерк" і з драматургією /в оглядах 20-30-х

років на стор. 119-123 і 163-175/. Без перебільшення діяльність режисера Л. Курбаса схарактеризовані рядками:

"На сцену українських театров проникала иногда и откровенная враждебная националистическая стряпня вроде пьес М. Кулиша "Мина Мазайло", "Народный Малахий" и т.п. Этому содействовали такие театральные деятели, как буржуазный националист Курбас, насаждавший на сцене уродливое формалистическое трюкачество" /стор.119/.

Грубо перекручуючи факти, автори замовчують і тривалий успіх п'єс Куліша, і палку дискусію навколо цих п'єс, і значення діяльності "Березоля". Зрозуміло, що старанно перелічуючи, які з п'єс російських советських драматургів ішли в українських театрах, "Очерк" не згадує про те, як заборонена в УРСР "Патетична Соната" була поставлена двома з найвизначніших тоді російських театрів у Москві й Ленінграді.

Нема тут згадок про п'єси І.Дніпровського, Я.Мамонтова, М. Ірчана, А. Любченка, однак згадані перші агітаційні спроби Головка, Минка, Бедзика. Основні позиції визнані за О.Корнійчуком, І.Кочергою, згадані як далекі від "соціалістичного реалізму" п'єси Л.Первомайського й кілька ін., але замовчані численні, написані відповідно до чергових постанов п'єси Корнійчукового попередника - І. Микитенка, одного з керівників ВУСПП, а з 1932 - СРПУ. Недавні події показують, як мало історії і як багато політики в "Очерке". Тепер творчість Микитенка, справді ортодоксально підпорядкована ком. партії, реабілітована, і Спілка Письменників України створила комісію, що готує до друку Микитенкові п'єси й прозу.

IV і V розділи "Очерка" - присвячені передвоєнному десятиріччю. Важко було б вимагати тут характеристики обстановки, в якій виникали твори, дотримання фактів й пропорцій в їх освітленні. В III розділі "Очерка", автор не подає фактів про численні літературні угруповання, про боротьбу в справі літературної політики, яка мала ще характер тривалої дискусії, хоч і веденої під сильним офіційним тиском, не зміг окреслити різноманітних стилів, які співіснували в літературі, обмежившись на офіційних "народності й реалізмі", й просто відкидає усе інше, не подає багатьох справді відомих, помітних авторів. Але в зоображенні

передвоєнного десятиріччя завдання авторів / Новиченко, Старинкевич та ін. / було далеко небезпечніше, якби вони дійсно подавали факти.

Автори "Очерка" пишуть:

"На Украине в годы коллективизации и окончательного уничтожения эксплуататорских классов усилили свою подрывную работу украинские буржуазные националисты, действовавшие заодно со всеми другими враждебными элементами ... Много навредили буржуазные националисты во главе с Н. Скрыпником на культурном фронте. Советский народ разоблачил и разгромил врагов" /стор. 129/.

І далі - про ці ж 30-і роки:

"Вспомним, что это было время, когда украинский народ /!/ под руководством партии громил замаскировавшихся предателей - буржуазных националистов" /стор. 138/.

За цими стандартними формулами схована нечувана в історії розправа з понад сотнею українських прозаїків, поетів, драматургів, критиків й літературознавців, проведена протягом 1930-1939 років. Першим й найважливішим фактом було запровадження терору, як засобу впливу на літературну творчість, - розстрілів й заслань письменників, таке кровопускання само собою вже мусіло б дуже ослабити літературу. Кожне заслання автора супроводилося негайним вилученням його книжок: чимало було вилучено книжок і тих авторів, що їм дозволили "перебудуватися".

Але винищення супроводилося дальшим тиском на тих, хто змушений був продовжувати літературну діяльність /змушений, бо "авторитетна" критика нагадувала: - А чому мовчить тов. ікс/. Тиск призводив до "перебудови", про яку з задоволенням пишуть автори "Очерка", зокрема щодо Тичини, Бажана, Яновського, Смолича, Панча, Копиленка й ін. ваплітян, які в атмосфері чисток, арештів й заслань їх колег узялися писати якнайближче до рецептів, даних Ждановим і Горьким. Різкий поворот у Рильського, про який кілька разів згадує "Очерк", був спричинений ще ефективнішим засобом - кількомісячним ув'язненням.

Обминаючи ці делікатні, але всім сучасникам подій дуже добре відомі обставини, уникаючи наводити імена репресованих пись-

менників і їх твори, автори не вважають за потрібне приховувати інший, нечуваний у вільних /"буржуазних"/ країнах, але звичний для советського читача, спосіб терору в літературі - перероблення творів за вимогою партії. Вони згадують про перероблення "Роману Міжгір'я" І.Ле /на вимогу Корнійчука уже в 1948 р./, повісті Панча "Білий вовк" /стор. 112-113/, його ж роману "Право на смерть" - на "Облога ночі", роману А. Головка "Мати" /стор. 180/ як відомо, переробляв він і загалом позитивно прийнятий "Бур'ян"/, роман "Інженери" Ю.Шовкопляса /стор. 178/; не уникнув конечности переробити свій твір уже в недавні часи й Корнійчук - лібретто опери "Богдан Хмельницький".

Заляканість авторів і їх готовість переробляти твори призвела до таких крайностей, що за нинішнього курсу викликала нову директиву. С. Крижанівський в "Літературній Газеті" ^{7/}, очевидно, за відповідною санкцією, недавно писав про абсурди, до яких доходить практика перероблень.

Не виключене й те, що незабаром ми будемо свідками "відкликання" багатьох посилань у авторів "Очерка" на вплив російської советської літератури на українських письменників. Постійні посилання на те, що "поэты Украины учатся у Маяковского", "украинская поэзия ... осваивает творческий опыт Маяковского" і т.д. /стор. 142,158,205/, що "пользуясь опытом русских писателей, украинские прозаики создают произведения о героическом прошлом народа" /стор. 230/ і т.д. і т.п. - при численних згадках про важкий перехід того чи другого письменника від своїх колишніх "помилкових позицій" до нової тематики і до "реалістичних,народних" засобів, створюють у читача враження, що, припинивши під тиском оригінальну творчість, українські советські письменники в безвиході пішли просто наслідувати в оспівуванні сталінської доби своїх колег із РСФСР. Сумніваємося, чи хотіли такого ефекту редактори книги. Але він неминучий.

IV,V і VI розділи, що обіймають передвоєнну і воєнну добу, присвячені, поза звичайним для кожного розділу довгим похвальним словом комуністичній партії та переліком "досягнень" літератури РСФСР, переповіданню /саме переповіданню, а не аналізі/творів письменників, що "стали на шлях перебудови" - як Тичина,

Рильський, Бажан, Яновський, Смолич, Копиленко, Терещенко, Сосюра та ін., й згадкам про молодших письменників, переважно молодняківських та вуспівських вихованців, як П.Усенко, Л.Первомайський, А. Малишко, С. Крижанівський, Л.Дмитерко, С.Голованівський, І. Муратов й багато інших.

Штучно розірваний огляд нічим не відрізняється від звичайних газетних звітів, що "підбивають підсумки досягнень" певного періоду. Різні "голосом" поети й прозаїки йдуть всуміш, бо твори більш-менш згруповані за темами /партія, соціалістичне будівництво, дружба народів, виробничі подвиги, а в 1941-1945 роках воєнні мотиви і т.д./. Автори огляду ніби намагаються всіляко обмежити те, що зв'язане з формальними особливостями творців - очевидно, демонструючи тут внесення в українську советську літературу "соціалістичного реалізму".

В цьому хаотичному сірому огляді, - де здебільша немає навіть повних імен авторів, дати появи творів, - найцікавішими є згадки про недостатню підпорядкованість деяких авторів тому пропагандивному нівелюючому настановленню, яке зветься "соціалістичним реалізмом" і якого ніяк не можуть точніше визначити советські літературознавці /звичайно, з тієї причини, що пропаганда має пристосуватися до чергових завдань/. З цих згадок виходить, що писання в дусі "соціалістичного реалізму" для авторів означає якнайбільше примітивізування: лірики - в напрямі солодакової "народности" і наслідування визнаних поетів 19 в., прози - в напрямі надавання творів вигляду белетристики, щоб не було потреби замислюватися читачеві, який має діставати готовою неприховану "мораль" /тенденцію/ авторів.

Тичині, що "в эти годы окончательно формируется как ... поэт-пропагандист великих идей коммунизма" /стор. 144/, закидають спроби "сломать всякие нормы и законы стихосложения" /стор. 146/ в зб. "Чернігів". Ускладненість, умоглядність, "неясність" закидають Бажанові /стор. 151, 205/, "обветшалый архаический словарь" Рильському, /стор. 157/, "трагический надлом", "абстрактную патетику" - Первомайському /стор. 161, 172/, "формалистические приемы" - Смоличеві /стор. 179/, Яновському - "явное любование пережитками старого", "штучність конфліктів", "цитирование" /!/

фольклорних источников", "отход от правды жизни" /стор.228 і 232/, хоч автора "Вершників", всупереч очевидності, тут оголосили реалістом, а за найкращу новелю "Вершників" визнали "Шлях армій" - найбільше пропагандивну річ, що мала рятувати перед цензурою збірку.

Безоглядність підпорядкування лірики пропагандивним завданням була категоричною директивою для оцінки авторів "Очерка" у період укладання книги - це видно із згадки про наявність у деяких поетів кінця 30-х років чисто ліричних мотивів:

"Был в поэзии передвоенных лет еще один тревожный симптом, в свое время не замеченный критикой. Часть поэтов под видом "борьбы за лирику" занялась воспеванием звезд, трав и цветов, наслаждений рыбной долей и т.д. Этот "уход" некоторых поэтов в "чистую лирику", эти тенденции аполитизма и беспечности знаменовали опасный отрыв от жизни страны и, может быть, именно они были причиной тех идейных провалов, которых не избежали даже такие крупные поэты, как М. Рыльский и В. Сосюра в годы войны" /стор.223-224/.

Саме цим "провалам" присвячується дуже багато місця в останніх VI і VII розділах "Очерка". Як відомо, під час війни в літературі дозволено і рекомендовано було висловлювати патріотичні почуття. Ослаблення цензури і, треба гадати, властиві багатством сподівання на зміну урядового курсу вплинули на те, що з'явився ряд речей, своїм тоном відмінних від загального рівня цілком уніфікованої вже, здавалося, з 1933-1934 років, літератури. Згадані вище постанови партії і газетна кампанія проти націоналізму й космополітизму 1946-1952 років поставили основні вимоги, які відтоді визначають обличчя української радянської літератури.

С. Крижанівський в огляді творів часів війни пише:

"Не все поэты правильно понимали существенное отличие советского патриотизма от патриотизма наших предков; не все писатели разбирались в том, какие традиции наша советская литература, созданная на нерушимой основе марксистско-ленинского учения, принимает и продолжает, а какие отбрасывает и отрицает ... Отдельные поэты становились выразителями националистических тенденций. Они изображали Украину вне времени, вне эпохи, в отрыве от жизни других советских республик ... Эти поэты рассматривали украинский национальный харак-

тер как нечто застывшее, извечное, любовались стариной и наряжали своих героев - советских воинов - в казацкие хупаны ..." /стор. 292/.

Один із найбільших проявів "українського буржуазного націоналізму" - це вірш "Любіть Україну" В.Сосюри /1944 року написаний, він 1951 року став приводом до нової хвилі гострої критики/; "націоналістическіе ідеї, мотиви песимизма ... и даже мистики" знайдено в інших творах Сосюри. "Рисует Украину абстрактно, вне исторической обстановки", навіть ідеалізуючи старовину та деяких "буржуазно-націоналістических діячів" М. Рильський в поемі "Мандрівка в молодість"; такі ж "помилки" властиві були його поемі "Жага". Занепадницькі мотиви, що "сочетаются с ... идеями европейского буржуазного национализма" знайдено у Л.Первомайського, а у С. Голованівського до того ж - і український націоналізм та космополітизм, національну обмеженість - у А. Малишка, "низкопоклонство перед буржуазной культурой" у Т. Масенка /стор. 292-293/. Порушення принципів соціалістичного реалізму констатовано у Ю. Смолича. Особливо шкідливими, націоналістичними були визнані "Українська хата" О.Кундзіча, "Софія" і "Золоті ворота" та ін. твори Л.Смілянського. Засуджено драми О.Копиленка, Л.Юхвида, Ю.Костюка й ін.

Гострої і тривалої критики "за ошибки буржуазно-националистического характера, за искажение образа советского человека и идеализацию прошлого" зазнали в післявоєнні роки, крім згаданих творів Рильського й Сосюри, романи "Жива вода" Ю.Яновського і "Його покоління" І.Сенченка, на яких автори "Очерка" воліли не спинятися. Кампанія боротьби з космополітизмом гостро відбилася на Л.Первомайському й С.Голованівському.

Образ "досягнень" української советської літератури за останні роки, після кампанії 1926-1951 рр., виходить дуже блідим і непереконливим. На першому місці серед прози - не позбавлений цікавих сторінок, але неприховано програмовий роман О. Гончара "Прапороносці" і "Велика рідня" М.Стільмаха. Не можна поважно говорити про "Атестат зрілості" В.Ко-

заченка. Позбавлені колишньої сили, за винятком, може, двох речей /якраз не згаданих/ останні оповідання Ю. Яновського, що втратив голос після дуже небезпечної критики "Живої води", в якій знайдені були знову всі гріхи письменника, якими йому докоряли з часів Вапліте.

Довгий перелік післявоєнних творів, "отражающих процессы коммунистического строительства", перекреслює визнання їх трафаретності, засудженої на з'їзді письменників О. Корнійчуком, теж визначним практиком партійного трафарету в драматургії /стор. 335/. Яким би довгим не був список творів, присвячених чи то зображенню "героїв праці" в колгоспах та індустрії, чи "дружбі народів" в сучасному і в минулому - сюди належать зв'язані з кампанією святкування 300-річчя Переяславської ради квазі-історичні романи Рибак, Панча, п'єси Дмитерка та ін., - це їх не рятує. Не можуть бути мистецькими твори, написані на замовлення, під постійною небезпекою для автора опинитися винним у багатьох смертельних для радянського письменника гріхах, перелічення яких займає так багато місця в цій книзі.

Очевидно, те саме маємо і з лірикою, хоч автори "Очерка" заявляють: "Никогда прежде в украинской поэзии не было столько "хороших и разных", столько ярких и самобытных талантов" /стор. 367/ і хоч на доказ високого рівня поезії ... перелічують "лауреатов сталинской премии" /стор. 366/. Далі однак знаходимо чимало визнань того, що поезія не на висоті /стор. 382, 384, 390 та ін./.

Для дослідника процесів, що відбуваються в УРСР, цікаво відзначити в "Очерке истории украинской советской литературы", виданому на весні 1954 року, і деякі ознаки "післясталінської" доби. З'являються згадки про те, що зазнало в останні /після 1953/ роки засудження. Тут фальшування в представленні дійсності досягає вершка. Справа змальовується так, ніби письменники, перебуваючи без кінця під тиском офіційної критики, можуть справді щось критикувати й передбачати, як вільні в своїх висловлюваннях:

"Нельзя не признать, что наши писатели не помогли партии вскрыть и искоренить те крупные недостатки

в сельском хозяйстве, которые с большевистской прямо-
той и с бесстрашной правдивостью были отмечены в ре-
шениях сентябрьского пленума ЦК КПСС в 1953 г. Писа-
тели "... рисовали жизнь колхозного села розовыми
красками" .... /стор. 344, те саме на стор. 363/.

Авторы "Очерка", згадуючи про "лучшие стихи ... посвященные
коммунистической партии, ее вождям Ленину и Сталину", обереж-
но, - очевидно, не спопуляризованою ще, але прийнятою в ЦК те-
зою, - дозволяють собі говорити про "значительные ошибки, от-
ступления от метода социалистического реализма": "Некоторые по-
эты сводили раскрытие темы партии к воспеванию отдельных лиц,
преувеличивали роль личности в истории" .... /стор. 382/.

"Очерк" цікавий політичний документ доби найбільшого ду-
хового поневолення. Він, очевидно, не має вартости наукової,
не має також вартости довідника. Але сьогодні ця книга вже ціл-
ком втратила і свою "вартість" пропагандивно-офіційну, новий
поворот у політиці Кремлю зводить нанівець усі зусилля колек-
тиву авторів й редакторів пристосувати виклад до партійної дог-
ми. Саме лише порівняння "Очерка" з настановними статтями в
"Вопросах истории" число 3 за 1956 р. могло б продемонструвати,
як багато треба було б у ньому міняти й наскільки нетривка вар-
тість продукції поневоленого літературознавства.

В згаданій вище статті одного з авторів "Очерка" - С.Кри-
ханівського "Замітки на літературознавчі теми", вміщеній в ор-
гані Спілки Письменників України "Літературній Газеті" /чч.22
і 23 ц.р./, говорить про konieczність підходити до літератури
як до "мистецтва слова", про потребу розглядати твори В.Чумака,
І.Микитенка, М.Ірчана, О.Досвітнього, В.Гжицького, Я.Мамонтова,
про неминучість дещо піднести завісу над боротьбою, що виявля-
лася в новому українському письменстві. Можна думати, що трохи
ослабне ця безнадійна в своїй непереконливості тенденція на кож-
ному кроці намагатися шукати "залежности" української літерату-
ри від російської. Припускаємо, що будуть названі ще інші іме-
на й інші твори ...

Бібліографічний показник

1/ В. Блакитний. Без маніфесту. Гарт 1924.цит. за Летес А. і Яшек М. 10 років української літератури. Том II. ДВУ 1928. Стор. 440.

2/ Лейтес А. і Яшек М ... ,стор. 304-305.

3/ Там же, стор. 295.

4/ Там же ,стор. 306.

5/ Скрипник М.О. Наша літературна дійсність. ДВУ.1928, стор. 20-23.

6/ Цьому періодові в Росії присвячена книжки: В.Скобелкин. Роль партии в развитии советской художественной литературы в послевоенный период /1945-1952 гг./ Еревань, 1955.

7/С. Крижанівський. Замітки на літературознавчі теми. Літературна Газета, ч. 22 /1277/, з 31.5.1956.

Ф. П і г і д о.

ДО УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКИХ ВІДНОСИН У РОКАХ РЕВОЛЮЦІЇ

/ 1917 - 1921 /

Українсько-єврейські відносини мають свою досить давню історію, яка знала багато світлих сторінок. Останніми сторіччями ті відносини розвивались цілком нормально.

У програмових засадах українських демократичних партій та різних громадських організацій ніколи не ставилося питання про потребу або можливість обмежити волю чи право інших національних груп, що проживали на теренах України. Навпаки: громадсько-політичні організації, та й український народ у цілому завжди ставились з найбільшими симпатіями до всіх поневолених російською імперією народів, у тім і до єврейського.

Цікаву характеристику відносин між українським селянством і єврейством дає визначний єврейський громадсько-політичний діяч, один із засновників Єврейської Територіальної Організації у Росії /1906/, доктор Арнольд Марголін. У своїй відомій праці "Украина и политика Антанты /Записки еврея и гражданина/" він розповідає, як на передвиборчому до I Державної Думи блоку Конституційних Демократів /К-Д/ та групи Трудового Селянства на Чернігівщині забалотовано /відкинено голосуванням/ одного кандидата К-Д й натомість, на пропозицію селянської групи, великою більшістю обрано д-ра А. Марголіна. Проте, А. Марголін мусів тоді зняти свою кандидатуру, щоб балатуватись на Київщині як кандидат "Союза Полноправия Евреев". І тут із 15 кандидатів блоку найбільшу кількість голосів одержали - В.М. Чеховський /згодом Прем'єр Уряду УНР/ і А. Марголін. Коли ж адміністрація опротестувала виборчий ценз А.Марголіна й усунула його з виборчого списку, за ініціативою селянської курії, Губерніальне Виборче Зібрання подало Голові Ради Міністрів протест проти незаконного виключення А.Марголіна зі списку кандидатів. Таке ставлення селянських курій на Чернігів-

щині й Київщині надзвичайно цікаве й показове як вияв певного довір'я з боку селян до єврея, що йому вони не боялись доручити захист своїх інтересів. Це розцінювалось тоді, пише А. Марголін, "як показник відношення в ті часи українського селянства до єврейства, як символ стремління селянства до дружнього співжиття з єврейським народом" ^{1/}.

Ці відносини витримали ряд іспитів у роках революції, - маємо на увазі розвиток українсько-єврейських відносин та єврейські погроми, що відбулися в роках 1917 - 21 переважно на теренах України. Всі погроми вже від десятків років прийнято відносити на рахунок українського народу. Ще й сьогодні доводиться натрапляти на різні оцінки тих сумних подій, ще й до сьогодні деякі кола, через свою необізнаність, або силою традиції, що з ряду причин склалась за останніх сорок років, безпідставно обвинувачують у тих погромах цілий український народ та уряд Української Народньої Республіки.

Кремлівські володарі, щоб компромітувати український національно-визвольний рух і зокрема Українську Директорію та Головного Отамана Військ УНР Симона Петлюру, свідомо перекручують факти, намагаючись скласти всю відповідальність за ті погроми на провід Української Народньої Республіки. Так само представники колишньої царської керівної верхівки доклали немало зусиль, щоб заплямувати український визвольний рух, фальшиво обвинувачуючи український провід у погромництві.

Д-р А. Марголін у щойно згаданій праці "Украина и политика Антанты", характеризуючи труднощі, що на них натрапляла українська визвольна боротьба в Західньому світі, пише:

"Така вже доля всіх молодих рухів. Відсталість і звичка до старої карти Європи, агітація певної частини багаточисельних представників всеросійської інтелігенції з централістичними поглядами, озброєних знанням мов, зовнішнім лоском й великосвітським вихованням, витворювали атмосферу недовір'я до українського руху. Вороги його не гребували свідомим сіянням неправди для того, щоб представити перед світом українські політичні партії і уряд одночасно й більшовиками й реакціонерами-погромщиками. Ось чому і Лансінг, і англійський уряд так довго й уперто підтримували Денікіна й Колчака... Помилковість же їхніх схем і планів та незнання і їхнє нерозуміння справжніх, нових прагнень народів старої Росії, виявились значно пізніше, коли армії Денікіна й

Колчака, озброєні Англією й Америкою, виявили себе в zenіті своєї сили як носії самої чорної реакції й антисемітизму" 2/.

Розглядаючи питання єврейських погромів у роках 1917-21, мусимо врахувати ряд історичних передумов, що дають можливість зрозуміти, чому Україна стала тереном, на якому відбулись погроми.

З тих передумов відзначимо найголовніші, а саме:

Місцем дозволеного законами оселення євреїв у колишній Росії були терени України і Білорусії /"черта оседлости"/, де купчилось десь біля 2 500 000 євреїв. Як відомо, в областях Великої Росії, так само в Області Війська Донського, було дозволено стало перебувати лише деяким привілейованим верствам євреїв /великі купці, люди з певним освітнім цензом тощо/. За даними народнього перепису 1897 року 3/, кількість євреїв у окремих українських губерніях становила 7,0 - 10,0% до кількості всього населення, досягаючи 20 - 36% у великих містах та 47 - 98% у містечках. У великоросійських же губерніях вона ледве досягала одної десятої відсотка /0,1/ і тільки в примосковських повітах збільшувалась до двох десятих відсотка /0,2%/ і в районі Петербурга - шести десятих /0,6%/ відсотка. Єврейство мало право поселюватись також у межах польського Краю та в прибалтицьких і білоруських губерніях, але ті терени з початком революції відокремились в окремі держави і тому тут на них не будемо спинятись.

Свою реакційну внутрішню політику царський уряд на протязі кінця XIX і початку XX ст. будував переважно на старанно плеканому горілчаному бюджеті та не прихованому антисемітизмі. Справедливий народній гнів проти тодішнього соціального ладу, проти сваволі російської бюрократії - він намагався відштовхувати у бік єврейства. За свої помилки, за народні лиха - реакційні кола російської імперії об'єднували єврейство. Щоб сіяти між-національні незгоди, адміністрація не зупинялась навіть перед такими фантастичними наклепами, як обвинувачення євреїв у ритуальних убивствах християнських дітей /відомий процес Бейліса у Києві/. Україну - "черту оседлости", де примушена була купчитись основна маса російського єврейства, було обернено на базу найчорнішої реакції: саме в Україні, у Києві, виходив погромницької ідеології орган відомого Піхно - "Киевлянин"; в Києві ж провадив свою

діяльність відомий реакціонер-погромщик Віталій Шульгін; тут же діяли, насаджувані російськими реакціонерами, - "Союз Архангела Михаила", "Союз Русского Народа", "Союз Двуглавого Орла" та інші чорносотенні об'єднання, що були інспіраторами єврейських погромів. Своє членство ті організації рекрутували серед міського, в своїй масі не українського, міщанства та серед міських декласованих елементів.

Після революції злочинна діяльність прихильників тих організацій не припинилась. Зараз же після повалення царського режиму /березень - квітень 1917/ відмічається посилення погромницької агітації в Київській і Полтавській губерніях і майже одночасно на півдні України /Одеса, Тираспіль, Єлисавет та інші/, а далі й у Києві. Антисемітська агітація особливо посилилась в червні - липні й велась в основному на ґрунті дорожнечі та недостачі продуктів, при чому обвинувачувано євреїв, що вони приховують харчові продукти. На цьому ґрунті відбувались подекуди ексцеси /Житомир, Єлисавет та інші/. Монархістична чорносотенщина, використовуючи ті настрої, відкрито закликала до єврейських погромів, розповсюджуючи проклямації, де містились такі заклики:

"Проснись, русский народ! Недавно светило солнышко, в Киев приезжал русский царь, а теперь всюду жида. Сбросим это ярмо, мы не можем этого терпеть. Они ведут родину до гибели. Долой жидов! Соединись, русский народ! Дайте нам царя" 4/.

Українська Центральна Рада в кінці березня одним із перших своїх актів видала відозву до населення України з закликом до збереження спокою та протиставлення пропаганді чорносотенних елементів, що закликали до погромів 5/.

Крім згаданого царського насліддя, треба особливо відмітити виключні обставини, які відіграли роль у виникненні погромів саме на теренах України.

Поперше - Україна була безпосереднім запіллям мільйонів армій Південно-Західного та Румунського фронтів Першої Світової Війни. Уже від початку революції 1917 року на теренах України купчилися значні маси втікачів з фронту - дезертирів, що "політикували" в прифронтових містах цілої Правобережної, а почасти й Лівобережної України. У наказі по Південно-Західному фронту від І.ІХ.1917 року стверджується, що:

"Ушицький, Могилівський, Літинський, Лятичівський, Староконстантинівський, Ізяславський, Острозький та інші повіти стогнуть під впливом розпропагандованих банд ..." /"Киевская Мысль" 10.X.1917 р. Приказ за ч. 1021/.

В.Кедровський, колишній Головний Інспектор армії Української Народньої Республіки, стверджує, що першого організованого погрому в Україні доконав російський 2-й Гвардійський Корпус. Під час того погрому на Поділлі спалено й пограбовано 17 українських сіл. /В.Кедровський "Боротьба з погромами в Україні", "Свобода", 1933 р., Нью-Джерсі /.

Відомий єврейський письменник І.Чериковер, розповідаючи про початок єврейських погромів, пише :^{6/}

"Лінія фронту й шляхи солдатчини, що самовільно кидали фронт, проходили по густо розташованих на Правобережній Україні єврейських містах і містечках. І всі наслідки стихійної демобілізації і невдалої війни обрушились насамперед на єврейське населення прифронтової полоси ..." "Анархія все більше та більше охоплює наш край, - пишуть з Волині. В особливо тяжкому стані опинилось єврейське населення. Люди в солдатській уніформі грабують, пљондрують і палять. Жак не до описання. Солдати, розташовані в цій місцевості, називають себе "большевиками", вони творять той жак й посилюють анархію. "Это не наше, мы не украинцы", - ось що ними керує" 7/..

Особливо посилилось безладдя після поразки під Тернополем, - пише І.Чериковер . Примітивна большевицька агітація серед солдатів мала надзвичайний успіх. Перемучені й здичавілі солдати стали самовільно кидати фронт. По шляху вони громили поміщиків і містечка. Розбивали гуральні й розграбовували різні державні склади. Стихія розбою часом перетворювалася в п'яні розгроми. Відступаючи з Галичини російська армія розгромила м.Тернопіль і Калусь. При цім були грабунки, насильства й убивства здебільшого єврейського населення, але при цьому потерпіло і не єврейське населення.

Ще за місяць до першої інтерпеляції в Українській Центральній Раді Генеральний Секретар у справах національних меншин А. Шульгін, в спеціально виданій відозві /20.X.1917 р./ · рішуче засудив антиєврейську пропаганду та закликав усе населення України допомогти Генеральному Секретаріатові в його боротьбі проти сваволі злочинних елементів. Тоді ж Генеральний Секретар внутрішніх

справ В. Винниченко звернувся зі спеціальним розпорядженням Губерніяльним та Повітовим Комісарам, де пропонував вживати найрішучіших засобів проти всяких спроб погромів до застосування збройної сили включно. У листопаді з таким же закликом до українського війська звернувся генеральний секретар військових справ Симон Петлюра ^{8/}.

Не менш поважним фактором, що сприяв виникненню єврейських погромів в Україні, це те, що в роках революції терени України стали полем військових дій громадянської війни, або вірніше, Російсько-Української війни то з червоними, то з білогвардійськими завойовниками, то з одними й другими одночасно. Московські більшовики, денікінські, а пізніше врангелівська армія, польська армія - в різні часи посідали то більші, то менші терени України. Крім згаданих армійських формувань на теренах України діяли багаточисельні повстанчі загони, а то й просто грабіжницькі банди, що комплектувалися з різних інтернаціональних покидьків. При чому під контролем Української Народньої Республіки /УНР/ часом залишалась лише незначна частина території України; решта ж була опанована згадуваними вище військовими силами, які часто чинили насильства над беззахисним населенням - так єврейським, як і українським. Нагадаємо, бодай, муравйовську різанину українців /січень 1918 р. у Києві/, або денікінські поступовання у тому ж Києві та багатьох інших містах України.

Єврейські погроми, що їх провадили деморалізовані військові частини царської армії, заступили більш жорстокі погроми, dokonані більшовицькими червоногвардійськими та матроськими військовими частинами на початку 1918 року під час відступу більшовиків з України під натиском українсько-німецьких військ. Про ці погроми більшовицьких частин і ролю в них Петроградського більшовицького уряду народніх комісарів чомусь на Заході відомо дуже мало.

Розповідаючи про цю хвилю погромів, І. Чериковер пише:

"...Глухів, Новгород-Сіверськ, Серединна Буда і їх райони становляться на певний час центром нечуваних жорстокостей - єврейської р і з н і ... у цих подіях виступають зовсім нові учасники, а саме - дезорганізовані б о л ь ш е в и ц ь к і військові частини ... Їх принесла чужа для краю сила - червоногвардійці й матроси, що прийшли з півночі, приховавши під больше-

вицьками, гаслами, те соціально-анархістичне гультайство, що його виявила деморалізована солдатчина влітку 1917 року в містечках Волині й Поділля ..."

6-го квітня 1918 р. відбувся новий кривавий погром у Новгород-Сіверську, що його, за словами І.Черикова, учинив -

"ар"єргард советських військ, що відступав від Со-
сниці в напрямку на Брянськ" 9/.

Жорстокість, виявлена червоногвардійцями та матросами під час погромів, була винятковою.

Большевицький уряд Леніна-Троцького явно спекулював на єврейських погромах, що їх чинили деморалізовані большевицькою пропагандою фронтові частини та банди збольшевизованих дезертирів. Усі ті погроми большевики намагались віднести на рахунок українців /адже все це твсрилося на українській території/, щоб у той спосіб здобути для себе симпатії населення та рекрутувати до червоної армії добровільців з-поміж робітничої та зокрема єврейської молоді.

У єврейській газеті "Об'єднаних єврейських соціалістів" - "Naie Zait." було вміщено статтю під багатозначним наголовком "Погромні інсинуації", де автор каже, що обвинувачення українців у погромах є інсинуацією, пущеною большевиками, зумисне, "щоб прищипити єврейству страх перед українством". "Але, - пише далі автор статті, - Українська Рада, українська революційна демократія та її органи, - вони чисті від гріха, вони подвійної гри в цьому питанні не вели" 10/.

Писалось це в Києві 19 лютого 1918 року, коли там панували ватаги під керівництвом Муравйова, - отже авторові, що за цю статтю ризикував своїм життям, не можна закинути, що він писав, щоб вислужитись перед українцями.

І.Чериковер також стверджує, що большевицький Петроград зумисне старанно замовчував згадані погроми. У повідомленні про завоювання Глухова "доблестным Рославльским отрядом", один із найстрахітливіших погромів того часу названо лише "бдйовим епізодом". Під час уряджуваних у Петрограді маніфестацій протесту й на спеціальному засіданні Петроградського Совету, - пише далі І. Чериковер, - говорилось тільки про "резню євреїв на Україні и армян на Кавказе", але знову про поведінку червоних військ у Глу-

хові й у інших місцях України промовчувано. Говорили ж лише про місця, де займали українці, німці й румуни ... Характерне також, що "ні криваві події у Глухові, ні в Новгород-Сіверську не були розслідувані советською владою, винні не понесли будь-якої кари й усьому тому "епізодові" не було надано будь-якого значення"...^{11/}

І.Чериковер, очевидно, не може простити українському національно-визвольному рухові його самостійництва, називаючи те "національним більшевизмом", "стихийним бунтарством" -тощо ^{12/}; не може простити українській владі проголошеного нею /IV-й Універсал/ -

"розриву державно-правного зв'язку з Росією, акту, що санкціонує розпад Росії і розриває російське єврейство на дві частини... ^{13/}

Не зважаючи на ряд випадів проти українського народу, здебільшого необґрунтованих фактами, І. Чериковер, всупереч своїй упередженості, всупереч своїй основній "тезі" /довести, що в погромах винні тільки гайдамацькі нахили українського селянства/^{14/}, часто намагається залишатись об'єктивним дослідником, хоч це йому здебільшого й не вдається. Не зважаючи на те, ми, найчастіше покликуватимемося саме на працю І. Чериковера - і то з двох причин. Поперше - в цій праці зібрано досить багато документів того часу, і подруге - І. Чериковер, як уже ми говорили, вороже наставлений до українського національно-визвольного руху й українського селянства. Це позбавить нас від можливих обвинувачень у тенденційнім доборі матеріялів до цієї аж надто дражливої теми.

х х х

Негайно після початку революції, з ініціативи місцевих українських сил, у Києві створено Українську Центральну Раду, що в недалекому часі перетворилась у революційний національний парламент. Центральна Рада на початку складалась з представників українських соціалістичних партій всіх відтінків, селянських та військових організацій, також культурних, професійних та кооперативних товариств і місцевих Рад. Для національних меншин /росіян, євреїв, поляків та ін./ у Центральній Раді /від липня/ віддано 30% усіх місць /питома вага національних меншин в Україні становила

приблизно 20%/ 15/. Зокрема для євреїв було визначено 30 місць і 5 місць у "Малій Раді", які були розподілені між усіма єврейськими партіями.

Співпраця різних національностей в Центральній Раді розвивалась відносно нормально. Про щирість тих відносин тут не говоримо - її дуже бракувало в російській групі - і то від крайньоправих до найлівіших - і теж з польської групи. Єврейські депутати виступали в Центральній Раді як рівні її члени, з рівними правами - політичними й національними. Але це було характерним лише для відносин між проводом єврейських партій й українськими політичними колами. Єврейські маси посідали інші позиції.

"Треба визнати, - пише І. Чериковер, - що українська ідея, не зважаючи на підтримку єврейських партій, не проникала в маси єврейського населення ..., яке ставилось до української справи з певним недовір'ям, - що виявлялось не тільки в глузуванні з української мови, але й на українізацію єврейство відповідало пасивним спротивом. Єврейські маси боялись українства, воно було їм чуже, в той же час у російську державність і в російську культуру, не зважаючи на всі тяжкі переживання останніх років, вірило..."

"Ідеологія централізму й русифікації, - каже І. Чериковер, - виплекана старим режимом, була дуже сильна не тільки серед російського населення краю, але і єврейського, а у єврейської буржуазії й інтелігенції і частини робітництва до цього приєднувались ще й почуття асиміляційні ...

Єврейські партії, приєднавшись до української справи, безперечно, розійшлися з єврейськими масами... Давши певну кількість до Червоної гвардії, єврейське робітництво не дало ні одного добровольця до української армії" 16/.

Певні розходження між єврейськими й українськими політичними колами прийшли дещо пізніше.

"Доки українські діячі залишались на ґрунті автономії і федерації з Росією, - пише І. Чериковер, - тримались єдиного революційного фронту з російською демократією і не рвали з Росією державно-правного зв'язку, - єврейські партії охоче йшли з ними. Коли ж, починаючи з жовтня-листопаду 1917 року /прихід до влади в Петрограді більшовиків на чолі з Леніном Ф.П./, в українському русі відбувся злам в бік самостійності й розриву з Росією, - єврейські партії зупинились" 17/.

Під час обговорення питання про скликання "Суверенних Українських Установчих Зборів", єврейство розкололось на дві частини.

Єврейські політичні партії висловились за скликання "Установчих Зборів", але представник "Бунду", М. Рафес, звертаючись до українців, сказав:

"...Розрив з Російськими Установчими Зборами ми вважаємо за контрреволюційний акт і будемо проти нього боротись" 18/.

Такої ж позиції дотримувались і російські партії, що, як на те, на чолі їх стояли євреї - Балабанов /с-д - меншевик/ і Скловський /російський с-р/.

За Третій Універсал /9 листопада/ голосували всі єврейські партії. Як пише І. Чериковер, на вимогу останніх, в Універсалі було ясно підкреслено, що Українська Держава утворюється "не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність з нею".

Взаємне напруження посилилось, коли військовий похід большевицьких армій, спрямованих в Україну, наказом Російського большевицького уряду, за підписом В. Леніна і Л. Троцького, та спровокована тим походом громадянська війна - примусила Український Уряд поставити питання прийняття пропозиції Німеччини про укладення сепаратного від большевиків миру. За прийняття пропозиції висловились всі українські партії, -

"всі єврейські одностайно висловились п р о - т и, і до них приєднались російські партії - с-д - меншевики й соц.-революціонери. Але знову: представниками тих загальноросійських партій виступали є в р е ї ..."
/Підкреслення всюди І. Чериковера/ 19/.

Неприховано завоюницький характер початої большевиками війни змусив Українську Центральну Раду проголосити IV-м Універсалом повну незалежність Української Народньої Республіки. Під час голосування цього акту українське єврейство знову не пішло з українством.

"...Будучи рішучими противниками розриву державно-правного зв'язку з Росією, - пише І. Чериковер, - акту, що санкціонує розпад Росії і розриває російське єврейство на дві частини та орієнтуючись на об'єднаний революційний фронт /з большевиками? Ф.П./, єврейські партії одначе не наважились голосувати проти Універсалу - маніфесту незалежної України. Вони тому у т р и м а л и с ь ; відкрито голосував проти Універсалу єврейський "Бунд" разом з російськими с-д - меншевиками... Російські с-р, "Польське Центральне Об'єднання" також утримались" 20/.

При чому представник "Бунду", А. Золотарев, заявив:

"Ми поставили собі межу, далі якої ми йти разом зі своїми українськими товаришами не можемо - це "єдинство Росии".

А орган сіоністів писав тоді:

"...проголошення самостійности було помилкою і легковажним кроком, який відіб'ється в ближньому майбутньому" 21/.

Покликаючись на історію української революції П.Христюка та А.Д. Марголіна 22/, І. Чериковер пише:

що "частина російської і єврейської робочої маси, під впливом большевицької агітації, підняли повстання в самому Києві; перша ж протибольшевицька частина, котра йшла за "меншевиками", с-рами і "Бундом", не захотіла виступити, щоб боронити Києва..." "Рафе-си, Балабанови, Скловські - ці найбільші вороги большевиків у Центральній Раді, - пише далі І.Чериковер, тепер стояли збоку ... Цей "нейтралітет меншин" справляв дуже тяжке враження на українську демократію" 23/.

У Центральній Раді, - пише далі І.Чериковер, - у перші дні облоги Києва /большевиками/, український соціал-демократичний діяч і міністер М. Порш подав "запрос" "меншинам" щодо їх "нейтралітету", але останні ухилились від прямої відповіді". "На очах у всіх відбувся розподіл робітників й інтелігенції Києва на два табори, не стільки за соціальною ознакою, скільки за національною приналежністю: з одного боку утворився антиукраїнський російсько-єврейський табір, з другого - все більше ізолювались і зменшувались сили української революційної демократії. А коли українці відступили до Житомира, - "ніхто з "меншин" не поїхав туди разом з урядом Української Народньої Республіки ..."

В іншому місці, розповідаючи про цей період, І.Чериковер пише 24/:

"Коли члени українського уряду й частина Ради відійшли /в оригіналі - "бежали".Ф.П./ до Житомира, серед них не виявилось ні о д н о г о п р е д - с т а в н и к а н а ц і о н а л ь н и х м е н - ш и н - ні великоросів, ні поляків, ні також євреїв".

Подавши отакий перебіг подій, багатий надзвичайно цікавими фактами, які, до речі, ґрунтовно заперечують уже згадувану його "тезу", І. Чериковер знову цілком несподівано робить, дія-

метрально протилежний сподіваному, висновок:

"Між тим, це озлоблення проти "великоросів" не -
сподіваними члехами привело до оз-
лоблення проти євреїв. Антисемітські по-
чуття, що дрімали в глибині
української громадськості 25/
були несподівано виявлені назовні" 26/.

Такі, справді несподівані для неупередженого читача, виснов-
ки звучать щонайменше наївно, бо якщо й справді дійшло до певно-
го напруження в україно-єврейських відносинах, то, цілком очевид-
но, з причин, що їх подав сам І. Чериковер: негативне, а часом і
неприховано-вороже ставлення єврейства в своїй масі до українсь-
кого національно-визвольного руху й проголошеної IV-м Універса-
лом самостійності Української Народньої Республіки.

Проте, наявність згаданих розбіжностей в оцінці шляхів, яки-
ми мала прямувати молода Українська Народня Республіка, щоб за-
кріпити завоювання березневої національно-соціальної революції,
не вплинула на політику українського уряду щодо єврейства. Укра-
їнський провід, як свідчить і Чериковер, і Марголін, виявив гли-
боке розуміння моменту, так само як кількісно невелика, краща час-
тина єврейської інтелігенції, що пішла на співпрацю з українст-
вом, і тому, як побачимо далі, українсько-єврейські відносини
продовжували й далі сприятливо розвиватись. Причини ж виникнен-
ня погромів лежали в іншому. але до цього питання ми повернемось.

х х х

Арнольд Марголін у згадуваній уже його праці "Украина и по-
литика Антанты" стверджує, що ні за часів Української Централь-
ної Ради, ні за часів Гетьманської Держави та перших місяців
правління Української Директорії - в Україні не було єврейських
погромів.

Відомий активний співучасник тодішніх подій, нині - профе-
сор університету в Єрусалимі - Соломон Гольдельман, причини ви-
никнення погромів у часи Української Директорії пояснює так:

"...Почали поступати вістки про погроми в берез-
ні 1919 року: Овруч, Бердичів, Житомир були першими жерт-
вами розкладу армії, її відступу перед більшовиками,

провокаційної роботи російської офіцерні, злочинного розуміння національного інтересу з боку української отаманщини і повного безсилля центральної влади - "Директорії" 27/

Трохи далі С.Гольдельман пише:

"Проскурів зайнятий українським військом ... погрому при цьому не було. Зайняв його Запорізький Корпус, на чолі якого стоїть полковник Сальський. Людина серйозна й європейська. Знову підтверджується те, що я завжди говорив: погроми не робить український народ, а злочинці - отамани, команданти, офіцерня і вся та сволота, що охоче приєднується до партизанщини й інсургентщини та використовує їх для своїх темних цілей".

Характеризуючи цей період, А. Марголін, пише:

"У всякім разі треба бути обережним з узагальненнями. Подібно до того, як ми, євреї, справедливо відкидаємо від себе відповідальність за всі діяння комісарів-євреїв та за нелюдські вчинки тих євреїв, які брали участь у роботі большевицьких "чрезвычайек", так само й український народ має повне право відмежуватись від своїх "покидьків", що заплямували себе погромними злочинами ... І коли ми говоримо: "всі українці погромщики" - ми уподобляємося тим, хто твердить, що "всі євреї - большевики" 28/.

Уряд Української Народньої Республіки /УНР/ завжди й незмінно провадив найрішучішу боротьбу проти сваволі рознузданих елементів, що їх тоді було багато на території України, в наслідок демагогічно-розкладової агітації большевиків /грабуй нагробоване/, й особливо проти єврейських погромів, звичайно, на теренах, що перебували під його контролем. Про це свідчать багаточисельні звернення до населення України, накази Уряду Української Народньої Республіки, так само накази так Головного Отамана Військ УНР Симона Петлюри, як й багатьох командантів армій та окремих військових частин. Про це ж свідчать і досить численні вироки військового суду й покарання розстрілом тих, хто брав активну участь у погромах.

У цілій системі заходів щодо боротьби з погромами, досить по-важну і велику роль відіграло Міністерство в справах єврейських та зокрема міністер Пінхас Красний. Навіть І. Чериковер відмічає "дуже важливу роль" згаданого міністерства в протидіях погромам 29/.

Із збірника документів про становище євреїв в Україні, виданого Українським Посольством в Берліні ^{30/}, згадаємо лише деякі характерніші.

12 квітня 1919 р. Голова Ради Міністрів Б. Мартос звернувся до українського населення з "Відозвою", де заявив, що:

"...уряд буде нещадно викорінювати розбійників і погромників. Зокрема уряд не потерпить єврейських погромів і буде застосовувати найсуворіших заходів до порушників, що своїми злочинами плямують українську націю ..."

27 травня 1919 р., за підписами С. Петлюри, Макаренка і Швеця, Директорія затвердила закон про створення Спеціальної Комісії, що на неї покладалось розслідування єврейських погромів. Одночасно Комісії надано надзвичайних повноважень у боротьбі з погромами.

В обіжній телеграмі до Прем'єр-Міністра, Командувача армією, військового міністра та міністра в справах єврейських, опублікованій 9 липня 1919 р. у "Віснику Української Народньої Республіки", С. Петлюра пропонував посилити боротьбу з антиєврейськими виступами та погромами. Петлюра відмічав жертви, принесені єврейством для Української Республіки. Він покликався на відомі йому особисто факти, коли євреї подавали допомогу українським воякам та зокрема хворим й раненим та що таких євреїв большевики розстрілювали. Свою телеграму С. Петлюра закінчував вимогою вжити всіх заходів до припинення сваволі окремих провокативних елементів.

15 серпня розпорядженням Уряду, за підписом Б. Мартоса, асигновано 11 мільйонів гривень для допомоги євреям, що потерпіли від погромів. Трохи згодом при міністерстві в справах єврейських організовано "Всеукраїнський Центральний Комітет для допомоги жертвам погромів", до розпорядження якого видано 20 мільйонів гривень.

18 серпня Рада Міністрів, на доповідь міністра в справах єврейських, схвалила ряд рішень щодо боротьби з погромами. Зокрема запропоновано Командуванню Армії віддавати до військового суду всіх начальників військових частин, що не спромоглися не допустити погрому. Міра покарання - включно до кари смерті. Там же пропонується військовому командуванню видати звернення до

повстанчих загонів на другий бік фронту - з закликом боротись проти погромної агітації різних провокативних елементів.

26 серпня 1919 року видано наказ по армії № 131, підписаний С. Петлюрою, який зобов'язує передавати до суду всіх погромних агітаторів, як державних зрадників.

27 серпня С. Петлюра звернувся з відозвою до вояків - не допускати порушення порядку. Закінчуючи, Петлюра ще раз нагадував, що порушників порядку та всіляких провокаторів чекає смертна кара.

З доповіді Головному Отаманові С. Петлюрі, що про неї згадує д-р А. Марголін, видно, що восени 1919 року за участь у єврейських погромах розстріляно: в містечку Вахновка /Липовецького повіту/ - 4 погромники; на станції Христинівка - 83; у містечку Тальне розстріляно на місці погрому, без суду, наказом начальників частин - 5 /імена їх оголошено наказом по армії/ ^{31/}.

Трохи далі А. Марголін пише, що Командант 4-го Київського кінного полку Дещенко застрелив на місці злочину погромника Новохацького /Гусятин/. Теж в м. Черново розстріляно на місці злочину козака 4-ої Київської стрілецької дивізії.

Згідно з заявами генерала Омеляновича-Павленка, міністра справ єврейських Пінхаса Красного й багатьох визначних осіб, - як пише А. Марголін ^{32/}, - розстріляно на місці злочину чимало погромників. Так само виконано низку присудів надзвичайних військових судів про розстріл грабіжників і погромників ^{33/}.

Ми навели тут лише частину заходів, що їх перевела українська влада в боротьбі з анархією і єврейськими погромами.

Така постава українського уряду щодо єврейських погромів знайшла своє відображення в мемуарах та працях ряду визначних єврейських письменників, науковців та громадсько-політичних діячів /д-р А. Марголін, д-р Соломон Гольдельман, І. Чериковер, Н. Штиф та інші/.

Постава українського уряду найшла відповідний відгук також серед єврейської громадськості. Політично організовані кола єврейства прихильно ставилися до заходів уряду й активно включались до державної праці єврейської партії "Поалей Ціон", "Єврейська Народня Партія" і інші. В українській армії були і євреї, навіть старшинами. Коли в червні 1919 року західньо-українські /галицькі/ військові частини, під натиском польських сил, були зму-

шені перейти на східньо-українську територію, з ними також перейшли окремі єврейські формації, які пліч-о-пліч з українцями боролися їхню батьківщину, - щоб разом з військом Української Народньої Республіки взяти участь у боях проти большевиків.

Енергійні заходи Уряду Української Народньої Республіки належно оцінені і в інтернаціональних єврейських колах, про що свідчить лист визначного англійського письменника Ізраеля Цангвілля до українського уряду, - наведеного в згаданому збірникові документів.

Відомий сіоніст Жаботинський, оцінюючи роль українського уряду та українських провідних кіл у боротьбі з єврейськими погромами, писав:

"Фактом є, що ні Петлюра, ні Винниченко, ані інші видатні члени уряду не були погромники. Я виріс з ними, я вів з ними разом боротьбу проти антисемітизму; ніколи не вдається переконати жадного сіоніста південної Росії, ані мене, що люди цього типу могли б бути кваліфіковані як антисеміти" 34/.

Національно-культурні й політичні права національних меншин в Україні /росіяни, євреї, поляки та інші/ завжди знаходили з боку Уряду Української Народньої Республіки належне зрозуміння і пошану. Особливу увагу було приділено єврейському населенню України, як природньому союзникові українського народу, що зазнавав від царського уряду особливо жорстоких утисків.

Для характеристики відмітимо бодай коротко найважливіші з міроприємств, запроваджуваних Урядом Української Народньої Республіки, що мали забезпечити нормальний розвиток культурних, господарчих та політичних потреб єврейського населення України.

Було офіційно визнано єврейську мову, засновано єврейські школи, в Кам'янець-подільському Українському Університеті відкрито катедру єврейської історії і літератури. До складу Українського Уряду введено єврейського мужа довір'я - міністра в єврейських справах, при якому стало функціонувала "Єврейська Національна Рада".

Так само ряд визначних єврейських політичних діячів посідали різні державні становища, як, скажемо, Член Генерального Суду Республіки д-р Арнольд Марголін, що згодом був Членом Посольства Української Народньої Республіки в Парижі, а далі - послом у Лон-

доні; Генеральний Контрольор, М. Рафес; Секретар Дипломатичної Місії в Англії, - відомий єврейський історик і публіцист д-р М.Л. Вішніцер; міністер в єврейських справах часів Директорії - Пінхас Красний і багато інших.

Серед згаданих заходів Уряду УНР треба відмітити закон про національно-персональну автономію, що його одногolosно прийнято 9 січня 1918 року. Цей закон єврейство зустрів з особливим піднесенням.

"Прийнятий нами закон можна рівняти лише з актами Великої Французької Революції. Тоді проголошені права людини, - сьогодні проклямовано права націй" -

проголосив М. Зільберфарб, Генеральний Секретар в єврейських справах.

Представник "Бунду", М. Рафес, так привітав цей закон:

"Найбільшій ваги акт, якого ще не знає ні одна держава в Європі".

"Стара мрія моя здійснюється", - пише лідер сіоністів Н. Сиркін.

Єврейські діячі з приводу проголошення цього закону розіслали вітальні телеграми по всіх осередках: до Петрограду, Америки, до Австрії 35/".

На цьому тлі контрастом виступає ставлення денікінської влади до єврейського населення України взагалі та до єврейських погромів зокрема.

Знова відбувалися ті погроми на території України і об'єктом насильств було українське єврейство.

Погроми чинила на цей раз чужа, ворожа українським визвольним змаганням сила, що йшла з гаслом реставрації старого режиму.

Провину ж за ті погроми світова опінія звикла відносити на рахунок українського народу.

Саме наведені міркування і бажання об'єктивно висвітлити ті події змушують нас подати тут ряд історичних документів-свідок часу та невести свідчення сучасників тієї доби - єврейських письменників.

У згадуваній уже праці А.Марголін стверджує, що всюди, де установлювалась влада Української Директорії, де вона мала можливість здійснювати свою владу, погроми припинялись. Це свідчення д-ра А.Марголіна має підтвердження й у інших єврейських дослідників того часу.

Відомий сіоніст і громадський діяч Темкін, у своїй доповіді на конференції єврейських організацій в Карлсбаді - про єврейські погроми епохи Денікіна свідчить, що:

"Єврейські маси були об'явлені п о з а з а -
к о н о м".

"Нова влада, - каже Темкін, - принесла з собою цілком певний о ф і ц і й н и й а н т и с е м і -
т и з м" ... "Антисемітську кампанію ведено військовим органом "Заря".

Ствердження цього знаходимо у відозві Південної армії "Голос к русскому народу от Южной Армии", у відозві Мамонтова, ОСВАГА тощо.

Характеризуючи ставлення місцевого українського населення до тих погромів, Н.Штиф пише:

"... у більшості випадків місцеве християнське населення приймало живу участь в долі євреїв, переходило їх у своїх хатах. Виступало їм на захист. З цією метою посилало депутацію до начальства /від місцевих управ та інших організацій/. Діяли поодинокі, часом з великою самопошаною. Такі випадки були в Білій Церкві, Городищі, Гостомелі, Корсуні, Черкасах, с.Веприк /на Київщині/, Борозні, Конотопі, Ніжені, Новому Мглині /на Чернігівщині/, Борисполі /на Полтавщині/, Джурині, Кривому Озері /на Поділлі/ і в багатьох інших" 36/.

С.Гольдельман так оцінює погроми в часі влади Денікіна:

"До вас за кордон певно вже дійшли відомості про погроми Денікіна. Таких єврейських погромів, з такою кількістю жертв ще не було ніколи на світі, не було і на Україні. /Підкреслення Гольдельмана/.

"Який це удар для русофільської єврейської інтелігенції і заможного єврейського населення міст, що чекало на Денікіна як влади порядку, твердої влади!" 37/.

Не покращало становище євреїв і під час влади ген.Врангеля, як про це пише у своїй книжці "Конец белых - от Днепра до

Босфора", Григорій Раковський 38/.

Отже, Україна, в силу свого географічного положення, тяжкого насліддя царської реакційної політики, а також часом нещасливого збігу обставин, була лише тереном, на якому відбувалась ця трагедія єврейського народу. Згадуваний єврейський історик І.Чериковер цілком справедливо зазначає:

"...Україна була лише територією, де погроми дістали своє хрещення. Учасники ж погромів були не вихідці з України, у всякім разі не лише вони, а взагалі російські воєнки" 39/.

х х х

Закінчуючи цей короткий огляд подій, що відбувались на теренах України в роках революції, ми знову дамо слово І.Чериковеру, цьому, хоч і пристрасно-однобічному, але справді глибокому дослідникові українсько-єврейських відносин.

Схарактеризувавши Україну як країну сільсько-господарчу, як "найбільш" селянську країну в Європі, він пише:

"Тут, в цьому царстві "мужиков" 40/ з особливою силою розбушувався в роки революції "бунт мужицької стихії", що йшла спочатку під знаком руйнного большевизму. Коли ж українське село відмовилось прийняти комуністичний експеримент і примусом накиненому йому владу московського советського уряду та вступило в уперту збройну боротьбу проти нього своїми "повстанцями" та "партизанами", то воно /село/ з усією злобою обрушилось на міста й містечка, де головну роль відігравали євреї.

"Євреї-комуністи, - пише далі І.Чериковер, - часто бували на визначних становищах, являючись енергійними провідниками "московської" політики. Советська влада ніде, мабуть, так безпощадно не провадила свою політику й ніде так настирливо не штовхала до громадянської війни, особливо на селах, як тут, цілком ігноруючи наявні в Україні складні національні взаємовідносини й неминучі для єврейського населення наслідки, перші ознаки яких уже можна було бачити. Ця політика запаленого смолоскопу в пороховому льоху дала ворогам советської влади привід пролити ріки невинної єврейської крові". /Під креслення наші. Ф.П./

Ми навели цей уривок з праці Чериковера не для того, щоб довести наявність у єврейства певних сентиментів до большевиків, так

само не для того, щоб вимірювати - у якого з народів було більше тих сентиментів. Справа то давня і такі підрахунки ледве чи чомусь допоможуть. Комуністичним ідеям віддали належне не тільки євреї, але також і українська молодь, як і молодь інших народів колишньої російської імперії.

Загально визнаний факт, що єврейство було заступлене в різних большевицьких органах та зокрема партійних, пропорційно більше в порівнянні до інших національностей Советського Союзу. Але, як слушно пише А. Марголін, це знаходить своє виправдання в історичних передумовах російської імперської дійсності.

"Безправність євреїв в Росії, - каже А.Марголін, - приводила до того, що єврейська молодь росла в ненормальних умовах, в тісноті задушливої атмосфери "черты оседлости". Її жадою до знання й освіти в більшості задовольнялась читанням демагогічних брошурок, що в них описувалось майбутній соціалістичний рай. Процентна норма приводила єврейських дітей до змагання за право потрапити до гімназії ... Труднощі в досягненні певного становища, відзначень, і на військовій і на державній службі витворювали хворобливе самолюбство, а поруч з ним й хворобливе честолюбство у тих, кому вдавалось через всі згадані перепони висунутись наперед. Додайте до всього цього, - пише А. Марголін, - загальний фон безвиглядної тяжкої боротьби за жебрацьке існування єврейських мас, скупчених у брудних, заборонених містечках "черты", сваволі поліції ...

Недивно, отже, що за таких умов єврейська молодь виявила нахил до максималізму у всіх ділянках життя, у питаннях соціальних і національних. Нездивно, якщо серед большевиків-комісарів у містах й містечках колишньої "черты" з переважним єврейським населенням було так багато євреїв" 41/.

Згадувана московсько-большевицька "політика запаленого смолоскипу в пороховому льоху" пролила не тільки річки єврейської крові, як над тим справедливо вболіває І.Чериковер, але також м о р я української крові /щонайменше десяток мільйонів українців/ та що українська кров часом зливалась в один потік з єврейською /кінець двадцятих та тридцятих років/. Проте - ні український політичний провід, ні так само український народ як цілість ні ко ли не на ма га ли с ь ві д не с т и т у к р о в на р а х у н о к є в р е й с т в а , як то робить дехто у відношенні до українського народу: весь жах безвладдя й дикої сваволі, що прийшли за програною царським режимом війною - І. Чериковер намагається пояснити "гайдамацькими" традиціями

селянства /!/.

Ми так само далекі від наміру, щоб відповідальність за дії денікінської армії перекладати на весь російський народ, чи на інші народи, що з них складались денікінська, большевицька армії чи загально-російські фронтові частини царської армії, які брали участь у погромах. Так само не можемо нести відповідальність за вчинки окремих деморалізованих, розкладених ворожою агентурою, елементів української армії і перекладати вину на український народ. У тих сумних подіях винен насамперед хаос, що настав після програної царським урядом війни; винна, - як каже І. Чериковер^{42/}, - "хворобливо мілітаризована психологія" мас, які "увійшли в інстинктивні відносини з гарматами"; винна загальна жорстокість стомлених за чотири роки кривавої війни й наступні роки громадянської війни людей-солдатів; винна ота політика "запаленого смолоскипу в пороховому льоху", що її умисне провадили большевики; винні, зрештою, політичні пристрасті, що характеризують поведінку всіх учасників громадянської війни, не минаючи, звичайно, і єврейства. Ті пристрасті, розпалювані політикою большевиків, уміло використовували злочинні елементи, щоб у крові втопити революцію, втопити молоду, щойно завойовану, свободу. І це, як бачимо, їм удалося!

Тільки бестороннє, правдиве висвітлення тогочасних подій дасть можливість сучасному поколінню належно оцінити їх і зробити об'єктивні висновки.

Бібліографічний показник

1/ А. Марголін. Украина и политика Антанты /Записки еврея и гражданина/, Изд. С. Еврон, Берлин, 1921, стор. 19-20.

2/ Там же, стор. 301-302.

3/ Д. Менделеев. К познанию России, Буенос-Айрес, 1952.

4/ "Разсвет", 6.IX.1917, № 9.

5/ В. Іваніс. Симон Петлюра - Президент України, Торонто-Канада, 1952, стор. 142-143.

6/ И. Чериковер. Антисемитизм и погромы на Украине 1917-18 гг. Изд. " Ostüdisches Historisches Archiv ", Берлин, 1923.

7/ Архив министерства по еврейским делам, сообщение от еврейского общества м. Судилкова, Волынской губернии, 13 декабря 1917 г. /Вход. №293/. Подано за И. Чериковером, стор. 52.

8/ Там же, стор. 81-82; і стор. 143-144.

9/ Там же, стор. 148.

10/ " Naie Zait " від 19 лютого 1918 р., стаття М. Бренера " Pogrom-rechiles ":

11/ І. Чериковер. там же, стор. 147-151.

12/ Там же, стор. 48.

13/ Там же, стор. 71.

14/ Там же, стор. 14.

15/ "Енциклопедія Українознавства". Видання НТШ, том І. Мюнхен-Нью-Йорк. 1949, стор. 164.

16/ І. Чериковер, там же, стор. 115-116.

17/ Там же, стор. 68.

18/ Там же, стор. 68.

19/ Там же, стор. 71.

20/ Там же, стор 71-72.

21/ Там же ,стор. 72.

22/ А.Д. Марголин. Цитов.твір,стор.52-55; П.Христюк. За-
мітки й матеріали до історії української революції,1921 р.
том II,стор. 126-127; И.Чериковер.Там же,стор. 110-116.

23/ П. Христюк. Цит. твір,стор. 126-127.

24/ І.Чериковер. Цит. твір, стор. 106.

25/ Підкреслення наше. Ф.П.

26/ Для точнішої передачі думки автора додаємо подану
цитату в мові оригіналу:

"Между тем, это озлобление против "великороссов"
неожиданными путями привело к озлоблению против евре-
ев. Дремавшие в глубине украинской общественности ан-
тисемитские чувства были внезапно выбиты наружу"/стор.
75/.

27/ Соломон Гольдельман. Листи жидівського соціал-демокра-
та про Україну,матеріали до історії українсько-жидівських від-
носин за час революції,Відень 1921 р.,Жидівське видавництво
"Гаймон" на Україні,стор. 46.

28/ А. Марголін. Цит.твір,стор. 320-321.

29/ І. Чериковер.Цит. твір,стор.94-95.

30/ "Die Lage der Juden in der Ukraine", Berlin 1920; "Material
Concerning Ukrainian - Jewish Relation during the Years of the Revolu-
tion /1917-21/, München,1956.

31/ А. Марголін. Цит. твір,стор. 280.

32/ Та же,стор. 287.

33/ Там же,стор. 270-295.

34/ Affaire Petlura - Schwarzbard, par Elie Dobrovski /Michel/
Elité par L'Union Fédérative Socialiste,Bld de Nogent á Champigny
/Seine/

35/ І. Чериковер. Цит.твір,стор.73.

36/ Н. Штиф. Погромы на Украине /Период Добровольческой
Армии/, Берлін,1922,стор. 24-25.

37/ С. Гольдельман. Цит. твір, стор. 86-87.

38/ Григорий Раковский. Конец белых - От Днепра до Босфора /Выврождение, агония и ликвидация/, 1921 р. Вид. "Воля России", Прага, стор. 38.

39/ І. Чериковер. Цит. твір, стор. 50.

40/ "Мужик" - зневажлива, але загально вживана російська назва селянина.

41/ А. Марголін. Цит. твір, стор. 321-322.

42/ І. Чериковер. Цит. твір, стор. 25-26.

В. П л ю щ .

МЕДИЧНА ОСВІТА ТА МЕДИЧНА НАУКА В УКРАЇНІ

Медицина наука в Україні за старі часи здійснювалась переважно при монастирях. У XV сторіччі маємо трактати природознавчого змісту: астрологічно-космографічного, медичного й фізіономістичного /"Шестокрил", "Аристотелеві врата"/. Питання медицини вивчались у Києво-Могилянській Академії. Учень Академії Іван Полетика /1722-83/ був професором Медично-Хірургічної Академії в Кілю. Антін Прокопович-Антонський /1762-1848/ фізіократ-природознавець був членом Російської Академії Наук. Під кінець XVIII сторіччя російський уряд обмежив Києво-Могилянську Академію в її правах і звів її до високої школи. Дуже багато українських вчених після цього мусіли перейти на наукову працю до Петербургу та Москви або працювати закордоном.

1805 року засновано Харківський, а в 1834 - Київський університети. Медичний факультет при Київському Університеті створено в 1846 році. У 1864 р. засновано Новоросійський Університет в Одесі. Ці три університети до революції готували лікарів, і в них була сконцентрована медична наука в Україні. Середня медична освіта здійснювалась у фельдшерських школах та шляхом вишколу медичних сестер при шпиталях і сестринських закладах.

У Західній Україні лікарі-українці набували свій ґах у Львівському університеті, а також закордоном /переважно в Німеччині та Франції/. У Львові існувало Українське Лікарське Товариство та Українське товариство "Народня Лічниця" /в 1903 р./, при яких лікарі удосконалювались та працювали науково. З 1912 року видавано перший медичний часопис українською мовою "Здоровля".

У Львові існувала математично-природописно-лікарська секція при Науковому Товаристві ім. Шевченка.

Цілком зрозуміло, що за царату більшість наукових медичних діячів-українців примушені були працювати в межах загально-російської науки, але вклад українських вчених, що працювали в галузі медицини та суміжних наук, був дуже великий. Так у біогеохемії та хемії відзначаємо: академіка В. Вернадського, який був основоположником біогеохемії та першим президентом Української Академії Наук; проф. Гулевича /біохемія/, проф. Реформатського, В.Г. Шапошнікова, В.О. Плотнікова /хемія/; пізніше перший та останній були керівниками кафедр у Медичному Інституті в Києві; у галузі ботаніки та зоології: Потебню, Криштофовича, М.П. Каценка, А.А. Янату, О.В. Фоміна, С.Г. Навашина, Е.Ф. Вотчала /ботаніка/, У.І. Шмальгаузена /зоологія/. У галузі медичних наук працювали: В.Я. Данілевський, В.Ю. Чаговець /фізіологія/, О.В. Корчак-Чепурківський /гігієна/, Дейнеко, М.Ф. Мельников-Розведенко /гістологія/, Бобрєвський /ембріологія/, Гамалія, Д.К. Заболотний /бактеріологія/, Добжанський, Карпетченко /генетика/, Образцов, Т.Г. Яновський /внутрішня медицина/, Кримев /хірургія/ та багато інших.

У Західній Україні з видатних членів Наукового Товариства ім. Шевченка, що працювали у галузі природничих та медичних наук, були Іван Верхрєвський, піонер української природничої номенклатури, Іван Горбачевський, видатний хемік, Іван Раковський /антрополог/, видатний вчений Федір Вовк т. інш.

Математично-природнича лікарська секція Наукового Товариства ім. Шевченка видавала збірники секції, а після війни короткі звідомлення про працю секції.

З учених, що працювали закордоном згадаємо: Д. Мечніков /творець теорії фагоцитів/, В. Беєв - анатом, М. Борискевич /славєтний окуліст/, проф. І. Сікорський та низка інших.

Значно змінилася ситуація після національної української революції та відродження української державности. У серпні 1918 року засновується перший український національний державний університет з медичним факультетом при ньому у Києві, 14. листопад 1918 року засновано Українську Академію Наук з Фізико-математичним відділом, що мав кафедру та комісії: ботаніки, хемії, експериментальної зоології, народнього здоров'я, клінічної медицини,

епідеміології та мікробіології. В Україні стають до праці нові кадри українських вчених медиків /М.П. Нецадименко, Л.М. Левицький, П.О. Кучеренко, В. Удовенко, О.О. Богомолець, О.В. Паладин, О. та Є. Черняхівські, В. Радзимовська, Крупський та багато інших/.

Не зважаючи на несприятливі умови для наукової праці під час революції та збройної боротьби української держави за свою самостійність, Українська Академія Наук та медичні наукові робітники зробили багато для розвитку української медичної науки та освіти й поклали ґрунт для дальшого розвитку її вже в часі советської окупації.

В УССР, не зважаючи на дуже несприятливі умови розвитку української національної науки, виростає велика мережа медично-освітніх та науково-дослідних закладів. Крім трьох медичних факультетів ще з перед революційних років /Київ, Харків, Одеса/, створюються нові вищі учбові заклади /Другий Київський Мед. Інститут, Другий Харківський Мед. Інститут. Мед. Інститут в Дніпропетровському, Сталіно /Юзівка/ та Вінниці. По всій Україні широко розбудовується мережа науково-дослідних інститутів. До другої світової війни було їх в Україні 41 /три протитуберкульозні: Київ, Харків, Одеса/, з філіями у Дніпропетровському, Чернігові, а потім у Львові, три противенерологічні /Київ, Харків, Одеса/, чотири рентгенівських /Київ, Одеса, Харків, Дніпропетровське/, п'ять охорони матері та дитини /Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровське, Юзівка/, п'ять патології та гігієни праці /Київ, Харків, Дніпропетровське, Юзівка, Одеса/, один професійної гігієни /Харків/, три ендокринологічних /Київ, Харків, Одеса/, один експериментальної біології та патології /Київ/, один клінічної медицини /Київ/, три офтальмологічні /Харків, Одеса, Київ/, три психоневрологічні /Харків, Одеса, Київ/, а також інститути курортології, фармації, стоматології.

При всіх науково-дослідних та учбових інститутах створюються осередки медичної науки. Українцям не легко було добиватися до цих наукових закладів, /як показує офіційна советська статистика, серед медиків-науковців українців було лише 15-20 відсотків, що свідчить за протекційну імперіялістичну тенденцію советської влади/. Але все ж за ці роки виросла низка висококваліфікова-

них учених в галузі медицини. Саме в цій галузі трохи легше, ніж в інших галузях української науки, було оминати советську політичну лінію. Правда, навіть у цій, нібито неутральній, галузі науки, не зважаючи на всю обережність українських вчених медиків, також було багато репресованих і знищених науковців, як напр., майже всі українські бактеріологи, велика кількість українських гігієністів та навіть окремі діячі практичної медицини.

Розглядаючи по окремих галузях медичної науки, можна відмітити наукові праці акад. В.П. Воробйова та його учнів /Харків/ у галузі анатомії людини, зокрема, у справі вивчення анатомії вегетативної нервової системи та функціональної анатомії, праці проф. А.В. Старкова, Ф.О. Цешківського, Вовкобая, Кібальчича /Київ/. У галузі фізіології слід відзначити видатні праці проф. В. Данилевського, який встановив окремі центри в корі головного мозку, що регулюють діяльність внутрішніх органів; В. Чаговця /Київ/ видатного електро-фізіолога /праці якого лягли в основу йонної теорії збудження/; проф. В. Радзимовської /Київ/, що працювала в галузі фізіології праці та фізіології дитячого віку. У галузі пато-фізіології заслуговують особливої уваги праці акад. О. Богомольця та його учнів /Київ/, що вивчав фізіологію сполученої тканини, зокрема ретикульоендотеліальну систему та працював над питаннями омолодження та лікування за допомогою цитотоксичної сироватки; праці з патологічної анатомії та гістології проф. О. Черняхівського; П. та Б. Кучеренків /Київ/, з яких останній працював зокрема багато у галузі патологічної анатомії туберкульозу. У галузі біо-хемії слід відзначити праці акад. О. Паладіна та його учнів /Київ/, що працювали над хемізмом м'язової діяльності /праця, в тому, відпочинок, харчування м'язів/ та над ролю вітамінів; праці проф. В. Радзимовської, що працювала над біохімічними змінами при туберкульозі, а також праці ряду українських вчених над гістопатохемією мозку.

Великий вклад в українську гігієнічну науку, історію медицини в Україні та в медичну статистику зробили проф. А.В. Корчак-Чепурківський, проф. В. Удовенко, проф. В. Підгаєцький, проф. Томілін, проф. В. Плющ. Низка цікавих праць з професійної гігієни вийшла з українських інститутів гігієни патології праці та з ін-

ституту професійної гігієни. Зокрема, ці інститути докладно вивчали гігієну та паталогію праці українського селянина. Близку наукові праці у галузі бактеріології, зокрема у галузі вивчення холери, чуми й туберкульозу, написав акад. Д.Заболотний, проф. М.П. Нецадименко, проф. Дроботько.

Видатні школи внутрішньої медицини були створені акад. Теофілом Яновським /Київ/ та акад. Миколою Стражеско /Київ/. Перший працював зокрема в галузі вивчення туберкульозу та захворювання нирок, а другий вивчав паталогію серцево-судинної системи. З цих шкіл вийшли професори терапевти: А. Зюков /роботи в галузі паталогії нирок/, В. Іванів, В. Василенко, Ф. Приймак, І.Базилевич. В Україні високо стояла також загальна й спеціальна хірургія: акад.Кримов /Київ/, проф. Є.Черняхівський, проф.Шамов /Харків/, проф.Ситенко, проф.Іщенко /Київ/, проф. Б.Андрієвський /Дніпропетровське/ та ряд інших. У галузі гінекології треба відзначити корисну наукову і педагогічну діяльність проф. Пісемського, Крупського, Піроженко-Хомякової, проф.Мельника; у галузі венерології проф. Тижненка, отоларінгології - проф. Гіренка. Широко відомі, не тільки в Україні, але і поза Україною, праці по офтальмології проф. В. Філатова /Одеса/ та його учнів, зокрема його праці в галузі пересадження рогівки та тканинної терапії. З психіатрів слід відмітити відомих вчених проф.Сікорського, акад.Ющенка, проф. Платонова, проф.Селецького, проф.Манківського, Капустянського, а також українських громадських діячів професора психіатрії М. Міщенка та замордованого більшовиками д-ра Кірічинського.

У галузі туберкульозу науково працювали автор цієї статті. В. Плющ /праці з діагностики, паталогічної анатомії, клініки та соціальної гігієни туберкульозу, праці у галузі вивчення серцево-судинної системи та експертизи працездатності/, доц.С.Василенко доц. А. Журавель, доц.Олександрівський /епідеміологія туберкульозу на українському селі/.

У Західній Україні наукова праця концентрувалася переважно навколо Українського Наукового Товариства ім. Шевченка та Українського Лікарського Товариства. З видатних українських вчених Західної України треба відзначити М. Панчишина, працювали також у галузі медичної науки д-р Корджук, д-р Музика, д-р Мриць, д-р Осінчук та інші.

На еміграції в Чехо-Словаччині працювали такі видатні вчені, як І. Горбачевський, Б. Матюшенко.

Спілка українських лікарів у Чехо-Словаччині видавала Український Медичний Вісник, навколо якого концентрувались молоді українські науковці. У виданні Українського Наукового Фонду протягом 1924-27 рр. видано було низку підручників, як от : А. В. Старков /загальна біологія/, А. Гончаренко /загальна гігієна/, В. Гармашов /шкільна гігієна/. Ряд українських лікарів /д-р А. В. Старков, д-р А. Гончаренко, д-р Літов та інші/ викладали в Українському Вищому Педагогічному Інституті в Празі.

У короткій замітці неможливо зробити підсумок здобутків працівників української медичної науки. Багато з перерахованих українських вчених медиків впали жертвами політичних переслідувань. Деякі видатні українські вчені-медики загинули під час процесу СВУ.

Під час німецької окупації в Україні працювали лише два медичні інститути в Києві та Львові, які в Києві були обсажені виключно українською професурою, а у Львові - частково українською, а частково польською. У Львові працювали в Мед. Інституті, між іншим, професори М. Панчишин, Воевідко, Я. Гінелевич, Б. Андрієвський, В. Радзимовська, В. Плющ, доценти Журко, Осінчук та інші.

У наслідок другої світової війни значна кількість українських вчених-медиків опинилася на еміграції. Не зважаючи на важкі умови еміграційного життя, силами їх продовжується наукова праця та медична освіта на еміграції. Так у Німеччині організована медична секція при Українській Вільній Академії Наук /УВАН/ /проф. В. Плющ, проф. Б. Андрієвський, проф. Базілевич, проф. Міщенко, проф. В. Радзимовська, проф. Багатирчук, доц. Журко, доц. Осінчук та інші/, при Українському Медично-Санітарному об'єднанні організується секція наукових робітників. На першому та другому лікарських з'їздах виголошено було біля 12 наукових доповідей, зокрема, свою власну клінічну синтетичну класифікацію туберкульозу запропонував проф. В. Плющ. Медична секція Української Вільної Академії Наук приготувала до друку збірник наукових праць, а Українська Санітарно-Харитативна Служба та приватні видавництва видали досить великим тиражем науково-популярні брошури проф. В. Плюща, д-ра С. Парф'янович, доц. Журкова, д-ра Ганьківсь-

кого та д-ра Сліпого.

При УТГІ організується фармацевтичний факультет /проф.Вертипорох, проф.І. Розгін, проф.В.Радзимовська, проф.Я.Гінедєвич та інші/. Силами українських лікарів медиків-вчених та педагогів провадиться біля 120 курсів першої допомоги та курсів медичних сестер.

Закінчуючи нарис української медичної освіти та медичної науки, мусимо коротко схарактеризувати побудову медичної освіти в Україні під цю пору.

Нижчий медичний персонал /санітари та санітарки/ набувають свою освіту по великих шпиталях шляхом практичного навчання. Середній медичний персонал /медичні сестри/ готуються на короткотермінових курсах Українського Червоного Хреста /звичайно трьохмісячних/ - так зв. медичні сестри військового часу, та на дворічних курсах медичних сестер /так зв. медичні сестри з нормальною освітою/. Помічники лікарів та фельдшери готувались та готуються в медичних технікумах та фельдшерських школах з чотирьохрічним терміном навчання. Лікарі одержують освіту в медичних інститутах з п'ятирічним терміном навчання. Після закінчення мед. інституту абсолювенти складають державні іспити й одержують звання лікаря /раніше вони повинні були ще крім іспитів захищати дипломову працю/.

Спеціалізацію з окремих галузей медицини лікар може набувати або проходячи спеціальні курси /6-9 місяців/ при Інститутах Удосконалення Лікарів, яких в Україні є чотири /Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровське/, чи шляхом відбуття ординатури при фахових клініках /звичайно два роки/. Висококваліфікований спеціаліст медик одержував свою освіту через т.зв. аспірантуру /три роки навчання/ при катедрах учбових чи при науково-дослідчих інститутах. Після закінчення аспірантури абсолювент мав складати спеціальні іспити й публічно захищати дисертацію. Після того він одержував перший вчений ступінь - кандидата медичних наук і право на працю як лікар фахівець або викладач у вищому учбовому закладі. Маючи стаж педагогічної праці або науково-дослідчої діяльності, кандидат медичних наук міг опрацьовувати дисертацію на другий вчений ступінь - доктора медичних наук. Ця дисертація мала бу-

ти цілком оригінальною працею, захищати її дисертант мав публічно тільки при певних /не всіх/ медичних або науково-дослідчих інститутах. При наявності вільного місця та відповідних здібностей, кандидат медичних наук може старатися про посаду доцента у вищому учбовому медичному закладі /напр. медичному інституті/, або про посаду старшого наукового робітника при науково-дослідчому інституті.

При наявності посади він може вдатися до Комітету у Справах Вищої Школи у Москві з проханням про затвердження йому звання старшого наукового робітника або доцента.

Маючи ступінь доктора медичних наук, відповідні кваліфікації й здібності, петент може старатися про посаду професора медичного інституту чи посаду дійсного члена науково-дослідчого інституту. Маючи таку посаду, знову таки, треба просити затвердження в Комітеті у Справах Вищої Школи у Москві наукового звання професора чи дійсного члена науково-дослідчого інституту.

Ще вищим науковим відзначенням є звання члена-кореспондента Академії Наук УРСР, а найвищим дійсного члена Академії - академіка. Лікар-практик може претендувати на отримання звання заслуженого лікаря республіки. Показником централістичної політики советської влади є те, що всі наукові звання затверджуються лише Москвою.

Зубні лікарі одержують освіту у спеціальних стоматологічних інститутах. Для фармацевтів є фармацевтичні інститути. Ті й другі - з **чотирьохрічним** терміном навчання.

Бібліографія медичної літератури за 1955 рік

За останні роки в СРСР значно збільшилось видання літератури в галузі охорони здоров'я, соціальної гігієни, хірургії, терапії та інших ділянок медицини.

Нижче подаємо бібліографію частини цієї літератури. На найбільш цікаві видання будемо час від часу давати рецензії чи анотації.

1. Опыт советской медицины в великой отечественной войне 1941 - 45 гг., том 13. Огнестрельные ранения и повреждения мочеполовых органов, костей таза и внебрюшинного отдела прямой кишки, Медгиз, 1955, 451 стор. /Це черговий том великої серії видань, присвячених вивченню досвіду останньої світової війни/.

2. Б р у ц е л л е з ц . Организационно-методические материалы. Под общей редакцией членов кор. Акад. Медиц. Наук СССР проф. В.М. Жданова и З.А. Планкиной. Издание 4, переработанное и дополненное. Медгиз, 1955, 120 стор.

3. Действие облучения на организм. Доклады советской делегации на Международной конференции по мирному использованию атомной энергии в Женеве, Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1955, стор. 176.

4. Заочный курс обучения беременных. Медгиз, 1955, 207 стор.

5. В.Я. К р я ж е в . Высшая нервная деятельность животных в условиях общения, Медгиз, 1955, 236 стор.

6. Я.С. Н е й ш т а д т . Бактерицидное ультрафиолетовое излучение /Профилактика воздушной инфекции/, Медгиз, 1955, 156 стор.

7. О патогенезе и терапии экзем и пиодермий, Сборник статей под общей редакцией проф. Н.С. Смелова і канд. мед. наук Н.М. Турнова, Медгиз, 1955, 228 стор.

8. Н.Д. С т р а ж е с к о . Избранные труды, том первый. Проблемы патофизиологии кровообращения, Киев, Издательство Академии Наук УССР 1955, 400 стор. Дуже цінна праця визначного українського вченого, академіка й довголітнього керівника Інституту Клінічної

Медицини УФН,професора Київського Державного Медичного Інституту та видатного знавця захворювань серця та кровоносних судин.

9. Ш.З. Т о к а р ь .Санитарное просвещение в ремесленных училищах металлообрабатывающей промышленности. Пособие для врачей. Издание второе, исправленное, Москва, Институт санитарного просвещения, 1955, 88 стор.

10. О.В.Ф л е р о в . Школьная гигиена. Учебник для школьных педагогических училищ. Под редакцией проф.С.Е. Советова. Издание 3, Москва, Учпедгиз, 1955, 192 стор.

11. Е.Ж. Т р о н . Заболевания зрительного пути, Ленинград, Медгиз, 1955, 388 стор.

12. Г.В. Ц и т л а н а д з е . Курорт Цхалтубо. Научно-популярный очерк. Тбилиси, Грузмедгиз, 1955, 87 стор.

13. З.М. Д ж а м а л о в а .Профилактика офтальмобленнорреи новорожденных пенициллином, Ташкент, Госиздат УзССР, 1955, 68 стор.

14. В.Б.К и с е л о в а .Детская кухня.Книга для матерей о приготовлении пищи детям, Ленинград, Медгиз, 1955, 176 стор.

15. Медицинские вопросы противоатомной защиты. Сборник сокращенных переводов по материалам иностранной периодической литературы, Москва, Издательство иностранной литературы, 1955, 184 стор.

16. Б.Л. М о г и л е в с к и й . Жизнь Мечникова. Повесть о великом русском биологе, Харьков, Облиздат, 1955, 296 стор.

17. Предрак, ранняя диагностика и профилактика рака. /Сборник статей/, Киевский Научно-исследовательский рентгенорадиологический и онкологический институт , - Киев, Госмедиздат, 1955, 372 стор.

18. Радиационная медицина. Руководство для врачей и студентов, под редакцией чл.кор. АМН СССР проф. А.В. Лебединского, Медгиз, 1955, 282 стор.

19. И.А. С л о н и м с к а я .Медицинские работники и революция 1905-1907 гг., Медгиз, 1955, 52 стор.

20. И.И. М е ч н и к о в . Академическое собрание сочинений. Том I, Статьи по зоологии и паразитологии, Медгиз, 1955, 392 стор.

21. Н.К. Б о г о л е п о в и А.А. Р а с т в о р о в а . О предупреждении гипертонической болезни и артериосклероза ,Советы невропатолога, Медгиз, 1955, 100 стор.

22. А.А. Б а л ь д м а н . Паратифозная инфекция. Экспериментальные исследования, Ленинград, Медгиз, 1955, 180 стор.

23. Вопросы возвратной реактивности в инфекционных и иммунологических процессах, Сборник статей, Ленинградский государственный педиатрический медицинский институт, Ленинград, Медгиз, 1955, 276 стор.

24. Г.Г а н з е н , д-р Ф а з о в о . Контрастная микроскопия в медицине /Перевод с немецкого А.Н. Бояркина/, под редакцией и с предисловием проф. М.Н. Мейселя. Москва, Издательство иностранной литературы, 1955, 103 стор.

25. Д.М. Р о с с и й с к и й и Н.И. Я н о в с к а я . Светлый путь, Очерк о жизни и работах героя социалистического труда В.П. Филатова, Москва, "Молодая Гвардия", 1955, 104 стор. Популярна брошура, яка присвячена життю та праці одного із найвидатніших українських вчених, творця методики пересадження рогівки та інших найскладніших очних операцій.

26. А.Д. Р у б ц о в а . Лечебная физкультура при расстройствах осанки и сколиозах у школьников. Учебно-практическое и наглядное пособие для врачей и методистов по лечебной физкультуре. Медгиз, 1955, 200 стор.

27. К.М. Б е р д ы г а н . Актиномикоз лица, челюстей и шеи и современные методы его лечения, Минск, Госиздат БССР, 1955, 131 стор. Ця монографія присвячена порівнюючи рідкому захворюванню і представляє значний інтерес.

28. А.С. Б е р л я н д . Экспертиза временной нетрудоспособности, Серия "Библиотека практического врача", Медгиз, 1955, 308 стор.

29. А.Г. Г у б а н о в . Анатомические основы оперирования

внутригрудной полости, Киев, Госмедиздат УССР, 1955, 244 стор.

30. П.М. К о з л о в . Санитарная статистика, Пособие для санитарных статистиков, Издание второе, переработанное, Медгиз, 1955, 232 стор.

31. Н.С. Н а з а р о в а . Альбом чертежей детской мебели для оборудования яслей и домов ребенка, Серия "Библиотека врача организатора", Медгиз, 1955, 60 стор.

32. Профилактика и лечение туберкулеза. Сборник работ Институты Туберкулеза Украинской ССР, Киев, Госмедиздат, УССР, 1955, 384 стор.

33. Опыт советской медицины в великой отечественной войне, 1941-1945 гг., том 31. Инфекционные болезни, особенности возникновения и течения в период великой отечественной войны, Медгиз, 1955, 316 стор.

34. Еф. Р а у . Воспитание детей с недостатками слуха в специальных яслях, Медгиз, 1955, 95 стор.

35. А.М. Б р е й т б у р г . Физиология питания. Учебник для технологических факультетов экономических высших учебных заведений, Москва, Госторг издат. 1955, 304 стор.

36. В.В. В о р о н и н и И.Д. Г е д е в а н и ш в и л и . Трофическая язва. Экспериментальное и клиническое исследование, Академия Наук Грузинской ССР, Институт физиологии имени И.С. Бериташвили, Тбилиси, Издательство Академии Наук Грузинской ССР, 1955, 379 стор.

37. Ф.Ф. Д е т е н г о в . Лечение неврозов и психозов, Ташкент, Госиздат Узбекской ССР, 1955, 256 стор.

38. Г.Я. Д е х т я р ь . Электрокардиография, Издание второе, переработанное и дополненное, Серия "Библиотека практического врача", Медгиз, 1955, 441 стор.

39. М.И. Д о н и г е в и ч . Метод психопрофилактики болей в родах, Серия "Библиотека практического врача", Киев, Госмедиздат УССР, 1955, 172 стор.

40. Заразные болезни человека. Академический справочник, под

редакцией В.М. Жданова, Медгиз, 1955, 683 стор.

41. Г.М. К у к о л е в с к и й . Врачебно-физкультурный диспансер, Серия "Библиотека врача организатора", Медгиз, 1955, 59 стор.

42. Б.Л. А л е к с а н д р о в с к и й . Краткий словарь клинических терминов с их переводным и толковым значением, Киев, Госмедиздат УССР, 1955, 79 стор.

43. Ф.А. А р т у с о в . Законодательство по управлению здравоохранением СССР, Серия "Библиотека врача организатора", Медгиз, 1955, 47 стор.

44. И.Я. Б и ч к о в и Н.С. Е р м о л а е в . Справочник административно-хозяйственного работника учреждений здравоохранения, Медгиз, 1955, 476 стор. Дуже цінне видання для тих, хто хоче зазнайомитись з основними законодавчими актами та інструкціями в галузі советської охорони здоров'я.

45. Вопросы изучения курортных ресурсов СССР, Сборник работ по гидрогеологии, физико-химии и микробиологии минеральных вод и лечебных грязей и климату, Медгиз, 1955, 368 стор.

46. Н.А. Г а в р и л о в . Бальнеотехника минеральных вод, Медгиз, 1955, 128 стор.

47. Н.Н. Г а л г е . Пособие по подбору очков, Серия "Библиотека практического врача", Ленинград, Медгиз, 1955, 128 стор.

48. М.М. З о л о т а р е в а . Острый эпидемический конъюнктивит /Кох - Уиксовский/, Серия "Библиотека практического врача", Медгиз, 1955, 147 стор.

49. Малярия, гельминтозы и паразитарные болезни, Организационно-методические материалы, Серия "Библиотека санитарного врача и эпидемиолога", Медгиз, 1955, 320 стор.

50. Опыт советской медицины в великой отечественной войне 1941-1945 гг., том 33, Эпидемиология и гигиена, Медгиз, 1955, 283 стор.

51. Руководство по неврологии, том I, Анатомия и гистология нервной системы, Медгиз, 1955, 479 стор. Книга ця, це перший том із запланованого багатотомового підручника по неврології системи та

iii гістологічної структури.

52. Г.М. В а й н д р а х . Как предохранить себя и других от дизентерии и брюшного тифа. Москва, Медгиз, 1955.

53. Е.Л. Т а р х о в а . Неотложная хирургия при брюшнотифозном перитоните, Медгиз, 1955, 112 стор.

54. Н.В. В и н о г р а д о в . Рациональная очистка колхозных сел, Москва, Медгиз, 1955, 32 стор.

55. В.Т. Д у б и н и н . Памятка по технике безопасности для кессонщиков . Москва, Госиздат литературы по строительству и архитектуре, 1955, 62 стор.

56. А.А. З а д е р м а н . Защита дома от сырости, Москва, Издательство Министерства коммунального хозяйства РСФСР, 1955, 128 стор.

57. Ю.Г. К р у г л я к о в . Планировка городских садов /Размещение и расчеты/, Москва-Ленинград, Госиздат литературы по строительству и архитектуре, 1955, 180 стор.

58. В.А. П о к р о в с к и й . Токсикология и гигиена производства синтетического каучука, Москва, Медгиз, 1955, 258 стор.

59. А.Е. С т р а м е н т о в . Инженерные вопросы планировки городов, Москва, Госиздат литературы по строительству и архитектуре, 1955, 363 стор.

60. Н.В. А н т р о п о в а . Организация режима дня школьника, Издание второе, Москва, Учпедгиз, 1955, 64 стор.

61. Б.Я. Ш о у . Учет и анализ заболеваемости с временной утратой трудоспособности рабочих промышленных предприятий, В помощь врачам медикосанитарных частей и здравпунктов, Киев, Госмедиздат УССР, 1955, 96 стор.

62. К.В. М а й с т р а х и Я.И. Р о д о в . Пособие к практическим занятиям по организации здравоохранения, Медгиз, 1955.

63. С.А. П о д о л ь н ы й . Организация работы поликлиник, городских больниц, Медгиз, Москва, 1955, 164 стор.

64. Б.А. А р х а н г е л ь с к и й и Г.Н. С п е р а н с -

к и й .Мать и дитя,Школа молодой матери,Медгиз,1955,175 стор.

65. Ф.Р. Б о р о д у л и н . Лекции по истории медицины, Лекция 4 - 5, Медицина античной Греции и Александрии, Лекция 6., Медицина в древнем Риме. Медгиз, 1955, 57 стор.

66. П.Е. З а б л у д о в с к и й . Естествознание и медицина в России во второй половине 19 века, Развитие физиологии, паталогии, микробиологии, иммунологии, Серия "Библиотека врача организатора", Медгиз, 1955, 56 стор.

67. Материалы к изучению жень - шень и лимонника, Сборник статей, Выпуск 2, под редакцией заслуженного деятеля науки РСФСР проф. Н.В. Лазарева, Академия Наук СССР, Дальневосточный филиал им. В.Л. Комарова, Москва - Ленинград, Издательство Академии Наук СССР, 1955, 196 стор.

68. К.Е. М е с к и н . Сахарный диабет, Издание 3-е, дополненное, Ставрополь, Книгоиздат, 1955, 88 стор.

69. Т.Я. П о л о с у х и н а . Материалы по физиологии холестерина обмена, Академия Наук Казахской ССР, Институт физиологии, Алма-Ата, Издательство Академии Наук Казахской ССР, 1955, 148 стор.

70. Я.И. Р о д о в . Планирование и финансирование здравоохранения, Лекции по организации здравоохранения для студентов медицинских институтов, Медгиз, 1955, 44 стор.

71. П.Б. Р ы ж к о в с к а я . Болезни почек и мочевых путей /их причины и предупреждение/, Медгиз, 1955, 44 стор.

72. Ю.П. Ф р о л о в . Физиология на службе здоровья, Научно-популярный очерк, Медгиз, 1955, 228 стор.

73. Н.С. М а н с у р о в . И.В. Павлов и борьба за материализм в естествознании, Москва, "Советская наука", 1955, 232 стор. Брошура ще раз намагається довести, що І.П. Павлов був світоглядом матеріалістом, що, як відомо, не відповідає дійсності.

74. М.Д. М е т а л ь н и к о в . Советы врача геологу, Москва, Госгеолтехиздат, 1955, 80 стор.

Цікаво, що всі вище зазначені книжки видані російською мовою, не зважаючи на те, що декілька з них видано видавництвами національних республік. Також показово, що з 74 книжок лише 8 видано українськими видавництвами, одна книжка - білоруським, дві книжки грузинським, дві узбекським та одна казахським.

Державне видавництво медичної літератури в Москві /Госмедиздат/ почало підготовку до видання багатотомових підручників з різних галузів медицини. Накреслено видати підручник по нервових хворобах під редакцією дійсного члена Академії Медичних Наук СРСР Н.И. Гращенкова у 8 томах. У 10 томах буде виданий підручник паталогічної анатомії під редакцією академіка А.І. Абрикосова. Під редакцією президента Академії Медичних Наук проф. А.Н. Бакулева буде видано підручник по хірургії у 9 томах.

Клінічний підручник акушерства та гінекології у 6 томах, буде виданий під редакцією проф. І.Ф. Жорданія і має вийти підручник по педіатрії у 7 томах.

Крім того будуть випущені підручники по туберкульозу у 4 томах, по шкіряно-венеричним хворобам у 3 томах, по очних хворобах у 5 томах, по курортології у 3 томах і по фармакології у 2 томах.

Це перша спроба в СРСР широко видавати подібного типу багатотомові підручники, характеру німецького гандбуху. Раніш декількотомові підручники було видавано дуже рідко і то переважно перекладні.

75. П.Е. З а б у л д о в с к и й . Развитие русской медицины в первой половине 19 века, Медгиз, 1955, 40 стор.

76. Корригирующая гимнастика. Учебные таблицы, серия из 14 таблиц, Составители Е.И. Янкелевич, Е.А. Флеровский, Издание треста "Медучпособие", 1955, Москва.

77. Книга вкусной и здоровой пищи. Пищепромиздат, Москва, 1955, 400 стор.

78. П.Г. М е н ь ш а к о в . Фармакология, Сельхозгиз, Москва, 1955, 346 стор. Це третє виправлене та доповнене видання. У книзі подано опис лікувальних засобів, що застосовуються для лікування тварин. Книга ця - підручник для ветеринарних техні-

кумів.

79. Н.М. Михельсон и Л.О. Варшавский . Дифференциальная диагностика злокачественных опухолей челюсти, Медгиз, Москва, 1955, 98 стор.

80. Б.А. Журавлеви С.Н. Лисицын . Справочник мастера сантехника, Издательство литературы по строительству и архитектуре, Москва, 1955, 358 стор.

81. Труды института генетики, том 21, Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1955, 266 стор.

82. Вопросы патогенеза клиники и лечения глухоты, Сборник сокращенных переводов, обзоров и рефератов иностранной периодической литературы, Издательство иностранной литературы, 1955, Москва, 208 стор.

83. А.М. Егоров . Гигиена певца, Медгиз, 1955, 140 стор.

84. Г.Н. Сперанский . Как кормить ребенка до года, Медгиз, 1955, 240 стор. Популярна брошура з серії "Советы родителям".

85. П.Е. Забулдовский . Развитие хирургии в России в 19 веке, Н.И. Пирогов. Лекции по организации здравоохранения для врачей, Лекция 5, Серия "Библиотека врача - организатора", Медгиз, 1955, 40 стор. У брошурі описано історію розвитку хірургічних шкіл у Росії в 19 сторіччі. Зокрема зроблено детальний огляд праці М.І. Пирогова і висвітлено його роль у творенні військово-полевої хірургії.

86. Опыт работы медицинских сестер детского костно-туберкулезного санатория им. В.М. Молотова, Сборник статей под редакцией М.С. Жуховицкого, Серия "Библиотека среднего медработника", Медгиз, 1955, 88 стор.

87. Применение радиоактивного фосфора для лечения кожных заболеваний, Сборник работ под редакцией М.Н. Побединского и др., Медгиз, 1955, 172 стор.

88. Современные методы и техника морфологических исследований, Сборник статей под редакцией Д.А. Жданова, Медгиз, 1955, 272 стор.

89. А.Ф. Т у р . Процеведтика детских болезней, Издание 4-е, Медгиз, 1955, 364 стор. Це підручник для педіатричних факультетів медичних інститутів. У підручнику такі розділи: періоди дитячого віку; фізичний розвиток дитини; анатомофізіологічні особливості дитячого організму; нервово-психічний розвиток дитини; методика дослідження дитини; харчування здорових дітей та основи індивідуальної гігієни.

90. Труды научно-исследовательского института биологии и биологического факультета, том 22, Видання Харківського Державного Університету 1955, Харків, 256 стор. Це черговий том вчених записок харківського Державного Університету. Збірник цей видано у зв'язку з 150 річницею Харківського Державного Університету.

91. Труды химического факультета и научно-исследовательского института химии, том 13, Издавництво Харківського Державного університету, 1955, 220 стор. Харків. Збірник видано в зв'язку з 150 річницею Харківського Державного Університету.

92. С.А. Г и л я р е в с к и й . Эндокардиты, Издание 3-ее, Серия "Библиотека практического врача", Медгиз, 1955, 118 стор.

93. Е.А. Г о р н и ц к а я . Ревматизм у детей и борьба с ним, Серия "Научно популярная медицинская литература", Медгиз, 1955, 30 стор. Науково-популярна брошура для широких верств людності.

94. С. Д и н и н и Л. Н и м е н . Разговор начистоту про здоровье и чистоту, Издание 5-ое, Серия "Библиотека школьника", Медгиз, 1955, 32 стор. Популярна брошура про режим дня, чистоту та плекання здоров'я. Разрахована для учнів середньої школи.

95. А.П. Е г о р о в и В.В. Б о ч к а р е в . Кровотворение и ионизирующая радиация, Издание 2-ое, Медгиз, 1955, 258 стор.

96. Изотопы в микробиологии. Труды конференции по применению меченых атомов в микробиологии, Издательство Академии Наук СССР, 1955, Москва, 238 стор.

97. Лечебное применение радиоактивного кобальта. Сборник работ, Медгиз, 1955 стор. У цьому збірнику вміщено низку праць про фізичні властивості радіоактивного кобальту, про техніку застосування його в медицині, про біологічну його дію на організм. Та-

кож наводяться наслідки лікування радіоактивним кобальтом після операції різних органів.

98. Механизмы патологических реакций, Сборник под редакцией проф. В. С. Галкина, Медгиз, 1955, 498 стор.

99. В. А. Набоков и М. Ф. Шленова. Гнус, биология и меры борьбы с ним, Серия "Библиотека санитарного врача и эпидемиолога", Медгиз, 1955, 160 стор. У цій книжці описано біологію гнуса, його епідеміологічне значення, як переносника низки інфекційних захворювань та методи боротьби з ним.

100. Проблемы нейрохирургии. Сборник трудов научно-исследовательского института нейрохирургии, том I, Медгиз, УССР, 1955, 264 стор. Збірник присвячено трьом основним проблемам нейрохірургії: пухлинам центральної нервової системи, травмі центральної нервової системи й боротьбі з безперервною боллю. У роботах висвітлюються питання діагностики, клініки, лікування та наводяться наслідки дослідів патофізіологічних та патоморфологічних змін при цих захворюваннях.

101. Н. В. Грищенко. Путь к здоровью, Медгиз, 1955, 40 стор. Популярна брошура, в якій оповідається про значення гімнастики та спорту для збереження здоров'я та збільшення працездатності.

102. А. А. Громковская. Воспитание ребенка раннего возраста в семье, Серия "Научно-популярная медицинская литература", Медгиз, 1955, 20 стор. Популярна брошура для широких мас людності про виховання маленької дитини.

103. Д. А. Жданов. Леонардо да Винчи-анатом, Медгиз, 1955, 78 стор.

104. Учебные таблицы по анатомии человека, Серия из 40 таблиц, Авторы - составители Л. Б. Юшкевич и Л. М. Брусалевская, Издание треста "Медучпособие", Москва, 1955.

105. Б. М. Хромов. Альбом по истории хирургии, выпуск I, История русской хирургии, Издание треста "Медучпособие", Москва, 1955. Цей альбом присвячений російській хірургії 17, 18, 19 та 20 сторіч. Основну увагу приділено М. І. Пірогову. У випуску подано

біля 300 ілюстрацій з супровідним текстом.

106. Труды института физиологии, том I, Сборник работ лаборатории фармакологии, Издательство Академии Наук Казахской ССР, 1955, 136 стор.

107. Вопросы профилактики ревматизма, язвенной и гипертонической болезней и диспансеризации основных групп населения, Стенографический отчет Всесоюзной Конференции терапевтов - 28 июня - 1 июля 1954 г., Медгиз, 1955, 276 стор. У збірнику вміщено доповіді: про профілактику гіпертонічної хвороби /А.Л. Мясников/; про профілактику виразкової хвороби /Н.С. Молчанов/; про ранню діагностику та профілактику виразкової хвороби /И.М. Флекель/; про значення боротьби з вогнищевою інфекцією у справі профілактики ревматизму /В.А. Вальдман/; про профілактику ревматизму у дітей /А.Б. Воловик/; про засади диспансеризації людности /П.Е. Лукомский/ та доповідь про новіші дослідди при лікуванні ревматизму /А.И. Нестерев/. У збірнику вміщено також дискусії на доповіді.

108. А.А. Л е п о р с к и й . Лечебная физическая культура при заболеваниях органов дыхания, Медгиз, 1955, 162 стор.

109. И.И. М е ч н и к о в . Академическое собрание сочинений, том 3, Медгиз, 1955, 502 стор. Це черговий том академічного збору творів славетного біолога. В цьому томі вміщено праці І. І. Мечнікова, присвячені порівнючій ембріології. У додатку вміщено 5 звітів І.І. Мечнікова про його науково-дослідчу роботу у роках 1865-1866.

110. И.И. М е ч н и к о в . Академическое собрание сочинений, том 9, Медгиз, 1955, 364 стор. У цьому томі надруковано праці зі загальних питань мікробіології та епідеміології, статті про чуму, тифи, протитифозні щеплення.

111. Е.Б. В и с к и н а . Как кормить ребенка старше года, Серия "Советы родителям", Медгиз, 1955, 12 стор. Популярна брошура для ширших шарів людности.

112. Вирусные и риккетсиозные инфекции человека, Издательство иностранной литературы. Москва, 1955, 806 стор. Переклад з ан-

гліїської мови. У ній розглядається природа вірусів та риккетсій, паталогія та іммунологія хворіб, що викликаються вірусами та риккетсіями, фізичні та хемічні заходи їх досліду.

113. Н.В. В о с к р е с е н с к и й . Грижевая болезнь, Медгиз, 1955, 30 стор. Популярна брошура про профілактику, патогенезу кил. Подано також деякі відомості про лікування кили.

114. Дезинфекция, дезинсекция, дератизация, Организационно-методические материалы. Офіційні інструкції Міністерства Охорони здоров'я та методичні матеріали. Книжка розрахована на санітарних лікарів, епідеміологів та дезинфекторів.

115. П.Е. З а б у л д о в с к и й . Развитие клинической медицины во второй половине 19 века, Медгиз, 1955, 46 стор. Брошура висвітлює розвиток клінічної медицини в Росії у другій половині 19 сторіччя, зокрема детальніше зупиняється на клінічних школах С.П. Боткіна, Г.А. Захарьїна, А.А. Остроумова.

116. М.Е. Л а д и ж е н с к и й . Что надо знать о туберкулезе, Медгиз, 1955, 36 стор. Популярна брошура про легеневу та позалегеневу туберкульозу. Брошура розрахована на широке коло читачів, окрему увагу приділяє профілактиці туберкульозу.

117. С.А. Р у с а н о в . Что должна знать санитарка хирургического отделения, Медгиз, 1955, 52 стор. Популярна брошура для санітарок /які, між іншим, в СРСР не проходять будь-яких курсів/.

118. А.З. С о р к и н . Костно-суставной туберкулез, Медгиз, 1955, 86 стор. Популярна брошура, у якій оповідається про причини виникнення кістково-суглобової туберкульозу та про методи лікування цієї хвороби.

119. Борьба с силикозом, том. 2, Сборник статей. Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1955, 384 стор. Збірник цей складається з трьох частин. У першій частині вміщено праці про методи звільнення від пороку шахт. Друга частина збірника присвячена методиці та техніці досліду пороку. Третя частина вміщує в собі медично-біологічні статті, головним чином про клініку, патогенезу та лікування сілікози та сілікотуберкульозу.

120. В.И. В е р н а д с к и й .Избранные сочинения, том II, Опыт описательной минералогии; том I, Самородные элементы. Издательство Академии Наук СССР, 1955, 616 стор. Цей том продовжує дуже цінне видання праць світово-відомого українського вченого, першого Президента Української Академії Наук, видатного мінералога, філософа природи і творця біогеохемії. У цьому томі дано опис самородних елементів.

121. А.Н. Н о в и к о в . Сотрясение мозга /Патогенез, клиника и лечение/, Медгиз, 1955, 166 стор.

122. Труды института биологической физики, том I, Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1955, 312 стор. Цей том праць інституту біологічної фізики присвячений досліддам над функціональним станом нервової тканини, впливам йонізуючої радіофікації на різні тканини, закономірностям кольорового та просторового зору.

123. Анатомия и гистология нервной системы, том I, 478 стор., Москва, Медгиз, 1955. Це перший випуск багато-томового підручника з неврології. Увесь підручник заплановано видати у 8 томах.

124. М.М. А л е к с а н д р о в с к а я . Сосудистые изменения в мозгу при различных паталогических состояниях, Морфологические исследования, Медгиз, 1955, 308 стор.

125. Вопросы судебно-психиатрической экспертизы, Методические статьи и инструктивные материалы, Центральный научно-исследовательский институт судебной психиатрии им. В.П. Сербского, Москва, Госюриздат, 1955, 179 стор.

126. Гигиенические вопросы противоатомной защиты, Сборник сокращенных переводов по материалам иностранной периодической литературы, под редакцией проф. Ф.Г. Кроткова, Москва, Издательство иностранной литературы, 1955, 120 стор.

127. И.Г. Д з и л и х о в . Зоб в Северной Осетии, Ордженикидзе. Северо-осетинский книгоиздат, 1955, 144 стор.

128. Ф.И. Д о б р о м ы л ь с к и й и И.И. Щ е р б а т о в . Придаточные пазухи носа и их связь с заболеваниями глазницы, Медгиз, 1955, 259 стор.

129. Г.М. П а в л о в. Анатомия человека, Видавництво "Радянська Школа", Київ 1955, 450 стор. Книжка служить підручником для студентів біологів педагогічних інститутів.

130. М.С. М а р ш а к . Диетическая столовая, Столовая лечебного питания, Госторгиздат, 182 стор., Москва. У цій книзі висвітлено питання організації їдалень для лікувального харчування, наведено приклади асортименту та рецептури дієтичних страв, а також дані вказівки про спосіб їх виготовлення.

З наведених у цій частині, виданих у 1955 році, книжок у кількості 130 - видано в РСФРСР - 108, в Москві - 102, в Ленінграді - 6. В Україні видано - 11 книг, з того в Києві - 8, у Харкові - 3. В Білорусії видано 1 книгу, а в інших республіках - 8. Всі книжки видані російською мовою.

О. Ю р ч е н к о.

З ПРИВОДУ ОДНІЄЇ КОНЦЕПЦІЇ АМЕРИКАНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН

Американський дослідник советських проблем, росіянин з походження, Д. Далін зробив у XXXVI-ій книжці "Нового Журнала" спробу проаналізувати засади американської політики до Росії й ССРСР у минулому й сучасному та накреслити прогнози майбутньої тактики заокеанської демократії щодо Сов. Союзу й того територіяльно-політичного комплексу, який, можливо, на місці першого постане.

Перше враження від цієї досить докладної праці таке, що автор, виявляючи в методах і формі її наміри залишатись на ґрунті цілковитої об'єктивності й безсторонності в аналізі досліджуваних у статті моментів і політичних явищ, усе ж, вільно чи невільно, опинився в ролі виразника певної, з достатньою такою чіткістю й вимовністю поданої політичної концепції.

Друге, що впадає в око в статті Д. Даліна, це схильність розглядати концепції й напрямні міжнародної політики в сучасному й майбутньому як наслідки якихось незмінних, раз назавжди встановлених законів міжнародних стосунків, певного, традиційного /й у цій традиційності незмінного/ укладу сил.

Відповідно до цих своїх засад автор розглядає американську політику так до старої Росії, як і до її історичного спадкоємця - Сов. Союзу. Так, на його твердження, "США послідовно додержувались принципу, що розладнаний стан /"расстроенное состояние"/ Росії не повинно було правити за привід до відторгнення російської території". На нашу думку, і це показує історичний досвід, у заокеанській демократії тенденції до всякого роду "відторгнень" або відкидались, або відігравали дуже малу, специфічними обставинами зумовлену роль.

Зрештою, сам автор відчуває слабкість своїх тверджень і почув себе змушеним внести певну коректу до наведеного твердження, яке, власне, зводить майже нанівець його початковий висновок. Продовжуючи згадане речення, Далін каже, що "цей принцип /невідторгнення рос. території. О.Ю./ не порушується визнанням у теперіш-

ний час урядів Естонії, Латвії й Литви, які було створено й підтримано місцевою людністю". Отже, за певних умов, і то незалежно від стану російської держави, "відторгнення" певних частин її території, США таки визнавали. Якщо додати сюди не згадані автором Польщу й Фінляндію, то висовувана ним американська, ніби принципова концепція "послідовного" збереження російської імперської неподільності поважно втрачає на своїй категоричності. Мимо всяких часових, мінючих чи кон'юнктурних мотивів чи посунень у провідних американських колах, які тоді чи тоді дають напрям зовнішній політиці США, в основі останньої залишалась головна її засада, з якою жадний із цих чинників не наважився б стати в конфлікт - це "воля місцевої людности".

Традиційній, до недавнього часу, неприхильності США до ідеї порушення незайманості "російської території" автор протиставляє протилежні тенденції й наміри інших великих і малих держав, так чи так суміжних чи наближених територіально до СРСР, доходячи до висновку, що "безкорисливими"/в сенсі територіальної експансії/ є лише віддаленіші від Росії держави. Так, за автором, "Англія стоїть давно вже за відокремлення від Росії Середньої Азії й Кавказу"; "Німеччина бажає відокремлення хоч би поважної частини України, і її підтримує в цьому Польща"; остання, ще до того, "претендує на поважну частину Білоруси", Румунія прагне Басарабії, а, може, й теренів "аж до Одеси"; Туреччина "вимагає собі деяких кавказьких територій", Японія - цілого Сахаліна й Курильських островів, а, може, "ще якогось "буфера" на материку". Ніхто з сусідів теперішнього Сов. Союзу "й на думці не має воювати просто за "повалення большевиків", без усяких територіальних надбань", а "стара формула" без анексій і контрибуцій "відгогляє маніловщиною".

Всі ці, одним жмутом кинуті на адресу всіх ближчих і дальших сусідів СРСР закиди, автор не дав собі труда уаргументувати. Так, хоч Англія і "стоїть давно вже за відокремлення" Туркестану й Кавказу, проте, неясно, чому вона для цього так мало зробила до цього часу, маючи подекуди дуже поважні можливості. Чому, наприклад, лондонський консервативно-ліберальний уряд підпірав 1919 р. палкого оборонця саме "єдиної, неділимої Росії" ген. Денікіна. Чому в Німеччині, яка прагне "відокремлення бодай поважної частини України" /а чому не цілої?/, під час II. світової війни дуже впливові кола по-

силено протягали концепцію підтримки власовського руху з його програмою збереження державної єдності "народів Росії"? На чому оперто твердження про турецькі претензії щодо "деяких /яких саме?/ кавказьких територій"?

На думку Д.Даліна, Німеччина у ході боротьби Заходу проти СРСР неминуче має перетворитися на "другого, не менш небезпечного агресора", який посилиться докраю в наслідок "розгрому советських сил і розпаду Росії". Тому, він думає, система "взаємно врівноважених сил" єдино реальна. У даному випадку мали б себе "врівноважувати" Німеччина і Росія, ось чому остання мала б залишитися великою і сильною.

Проте, лишається цілком незрозумілим, чому останні мали б себе лише "врівноважувати", а не дійшли б одного сумного для інших дня до згоди про поділ континенту. Якщо припустити, що великодержавницькі й агресивні тенденції є іманентні й вирішні у політиці, то це цілком не позбавлене підстав. До речі, приклади цього маємо. Наполеонів план поділу влади з Олександром I не був уже такий фантастичний. Далі, Олександр II, замість "урівноважити" новопосталу об'єднану Німеччину Францією й Австрією, підпер саме Німеччину. Нарешті, свіжий в пам'яті пакт Молотов-Ріббентроп. Отже, жадних гарантій що майбутня Німеччина й те, що постане на місці сьогоденного СРСР, невідмінно будуть себе "врівноважувати", а не поділять Європи й не об'єднаються проти іншого світу під гаслом, наприклад, боротьби з "пануванням англо-саксонської раси", наш автор дати не може. В такій ситуації підказувана автором тактика "двох шляхів" американської політики "німецького" й "французького" /власне "російського", бо головним партнером в останньому випадкові буде не Франція, а Росія/, справді, "далеко не є панацеєю" від загрози усунути над світом похмуру тінь агресій і поневолення народів. І цілком даремно автор є переконаний, що після розгрому велетенської советської імперії, Америка "неминуче повернеться на французький /власне, "російський" / шлях".

Автор не врахував, що боротьба за свободу не повинна бути обмежувана і стримувана міркуваннями, що перечать основній її меті - повернення поневоленим большевизмом народам права вільно і беззастережно поряdkувати власною долею. Тільки за таких умов можливе встановлення нового порядку міжнародних стосунків, замість сумнівної й віджилої "системи взаємного врівноваження сил".

С. П р о ц ю к .

ПОБУДОВА ГІДРОВУЗЛА В КАХІВЦІ НА ФОНІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОЄКТУ

"ВЕЛИКОГО ДНІПРА "

I

Кахівський гідровузол належить, вживаючи офіційної совєтської термінології, до ряду т.зв. "великих побудов комунізму", або, як до смерті Сталіна їх називали - побудов "сталінської епохи". Постанови про ці побудови винесено в 1950 р., крім Кахівки в них запроєктовано ще гідровузли в Куйбишеві, Сталінграді та на річці Аму-Дарія. Пропагандний галас, який піднявся в ССРСР навколо цих побудов, з'ясовується тим, що Кремль бажав скерувати увагу широких мас на оті заходи партії та уряду, спрямовані начебто на забезпечення добробуту населення, бажав відвернути інтерес мас від перманентних недоліків щоденного життя та загрози нової війни. Дехто вважає особливо важливим цей останній факт, впевняючи, що проголошенням згаданих нових гідробудов Кремль хотів дати доказ населенню ССРСР, що він про війну не думає, не вважає її актуальною у близькому майбутньому, і тому ставить на порядок дня широке будівництво м и р н о г о характеру, над яким роботи розраховані на багато років вперед. Подібним цілям мав служити й розголос зразу після війни про такі проєкти, як канал Волга-Дон ^{1/}, а насамперед проєкт полезахисних лісонасаджень ^{2/}.

Проте гіпотеза про саме такі мотиви чи пак псевдомотиви побудови згаданих гідровузлів видається нам виправданою тільки частинно. Нам бо, наприклад, відомо, що в ССРСР, крім широко розголошених новобудов у Кахівці, Куйбишеві, Сталінграді та Тахія-Таша /Аму-Дарія/, - запроєктовано в післявоєнних роках ряд інших великих будівництв гідроенергетичного характеру, які своїм обсягом та народньогосподарським значенням ніяк не поступаються побудовам у Кахівці, чи, скажім, Сталінграді, якщо взагалі їх не

перевищують! Ми звернемо тут увагу тільки на три об'єкти ново-будови, про які стало недавно дещо більше відомо, а саме: каскади в п'ятій гідроелектростанції на ріці Ангара біля озера Байкал, з яких нині будується Іркутська ГЕС на р. Ангари та два потужні гідровузли на ріці Іртиш /один між озером Зайсан та Усть-Каменогорськом, другий при впаді ріки Бухтарма в Іртиш/. Відомо, що Усть-Каменогорський вузол має продукційну потужність приблизно на 160.000 кіловатгодин на рік. Точні дані про конкретну потужність гідровузла засекречені, але об'єм виконаних робіт лише підтверджує приблизний розрахунок ^{4/}. Потужність Бухтарського гідровузла буде ще більшою ніж потужність Усть-Каменогорського ^{5/}. Потужність однієї із перших гідроелектростанцій на Ангари, т.зв. Ангаро-Іркутської ГЕС, буде при дефінітивному закінченні проєкту два рази більшою за потужність Дніпрогесу ^{6/}. Це власне тільки найважливіші з особливо потужних гідровузлів, будівництво яких або вже закінчене /Усть-Каменогорськ/, або проводиться прискішеними темпами. Мало того, - маємо підстави думати, що сибірські гідровузли будуть здані в експлуатацію раніше за Кахівську ГЕС, а цілком певно раніше за Сталінградську ГЕС, чи ГЕС на Аму-Дарії. А проте про побудову цих сибірських гідровузлів советська пропаганда мовчить, хоча б могла використати і її для "піднесення" настроїв советських громадян у такій же мірі як це роблять з офіційно розтрубленими "великими будовами епохи". Відіграють тут ролю безумовно й політично-стратегічні мотиви ^{7/}, але, не зважаючи на те, було б все ж таки неправильно розглядати проєкти гідробудов на Дніпрі /Кахівка/, чи на Волзі та Аму-Дарії тільки з точки погляду їхньої "пропагандивної" вартості. З другого боку, це зовсім ще не значить, що всі гідротехнічні споруди в СРСР мають окреслену, т р и в к у економічну вартість. Деякі з них виправдані та в бі льшій або меншій мірі корисні й рентабельні, деякі ж не мають виразної економічної бази й тому їх слід розглядати як побудови-паразити, які служать якимсь маніякальним, імперіялістичним цілям.

У цьому нарисі намагатимемось розглянути побудову Кахівського гідровузла за основними принципами економіки, з погляду пов'язання цієї новобудови з різними ділянками народного господарства України. У першу чергу ми повинні усвідомити, що гід-

ровузол у Кахівці, це - складова ланка в проєкті В е л и к о - г о Д н і п р а.

Розглядаючи це питання з історичного аспекту, мусимо ствердити, що використання системи Дніпра для народньо-господарських цілей цікавились уже від самих ранніх часів. Зокрема велике значення мав Дніпро як водно-транспортна магістралю. Тут можна б перевести розгляд значення Дніпра ще від часів скитського та антського періодів^{8/}. У цьому нарисі ми не можемо заглиблюватись у цю проблему. Зацікавлених відсилаємо до спеціальних джерел^{9/}. Якщо йдеться про новіші часи, то поживавлення зацікавлень до економічного характеру Дніпра спостерігаємо вже від першої половини ХІХ століття. Особливий інтерес викликали тоді Дніпрові пороги, що були перешкодою у наладнанні регулярного судноплавства по Дніпрі. Ембріснні проєкти застосувати динаміт та висадити частину порогів у повітря були, очевидно, зовсім нереальними, просто смішними^{10/}. Такий "проєкт" був нереальним не тільки тоді, в 40-х роках ХІХ сторіччя, коли техніка була взагалі ще не розвиненою, але навіть сьогодні такий проєкт був би дуже важким та коштовним до здійснення, не зважаючи на колосальну руйніщну силу модерних вибухових речовин. Розглянувши пропоновані тоді проєкти, тогочасний царський уряд рішив спробувати побудувати обхідні канали. Роботи біля побудови такого каналу велись в 1843-1854 рр. Проте цей канал, а власне система каналів, яка використовувала ряд природніх рукавів Дніпра, як слід не передумана та недбало й прихалцем виконана, часто замулювалася, відзначалася великою плиткістю та ще великою швидкістю водного струму, а тому виявилась зовсім непригожою, і судноплавства по Дніпрі в нічому не полегшила.

Розв'язка проблеми перекрити пороги була не під силу тогочасним фахівцям царської імперії, вони працювали над нею безуспішно рівно півсторіччя і тільки в 1905 р. чужинець інженер Гайнріх Графтіо випрацював новий проєкт, який частинно був одобрений тогочасним урядом. Проте, роботи за детальніше розробленим проєктом Г. Графтіс почались тільки шість літ пізніше, у 1911 р. Початок 1-ої Світової Війни зупинив, звичайно, всі роботи.

Тут корисно буде звернути увагу зацікавлених цією проблемою на те, що всі проєкти чи то транспортного, чи енергетичного використання Дніпра мусіли спиратися на гідрологічних дослідженнях в Україні. Загально, за початкову дату приймали рік 1875, себто рік початку праці Навігаційно-описної Комісії колишньої царської імперії. Останнім часом опубліковано цікаві дані і про період до 1875 р.^{11/} Знаємо також з історичних даних про розпорядження Запорізького Коша з періоду Козацької держави з 1656 року, згідно якого тоді організовано берегову сторожу на Дніпрі, яка не тільки систематично слідувала за рухом татар, але також займалась проведенням барок та стругів по Дніпрі, зокрема через пороги. Лоцмани із запорожців провадили наполегливі спостереження за рівнем Дніпра на характерних скелях-порогах. На початку ХУІІІ сторіччя, в 1702-1707 рр., переведено вже дослідження рівня Дніпра і біля Києва /близько наплавного мосту/; в архівах збереглись також дані про спостереження замерзання і скресання Дніпра біля Києва від 1756 р. Ранні описи рівня Дніпра біля Ненаси-тецького порога датуються з 1778-1783 рр.^{12/} У 70-х роках ХУІІІ сторіччя видано розпорядження про переселення запорізьких лоцманів із села Кайдаки /Кодак/ до села Лоцманська Кам"янка й в ньому організовано обсерваційний пост. Новіші дослідники рішуче відкидають твердження одного із ранніх дослідників Дніпра Н. Мосаковського, згідно якого регулярне спостереження рівня Дніпра біля Лоцманської Кам"янки почали в 1845 р. У Центральному Державному Історичному Архіві УССР переходяться точні документи про спостереження рівня у Лоцманській Кам"янці з 1818 р. і щ о д е н - н а обсервація навігаційних умовин з 1828 р. Уже від 1789 р. н о - товано спостереження рівня Дніпра й біля Кременчука. Т.зв. Експедиція водних та сухопутних сполучень, організована царським урядом у 1818 р., рекомендувала ширше заведення обсервації рік. Спочатку справа посувалася повільними темпами, але в 1838 р. все таки діяли вже водомірні пункти в Київській, Лоївській та Черкаській пристанях на Дніпрі та на Мозирській пристані на Прип"яті. Велика повінь на весну 1845 р. піднесла ще більшу потребу вимірних пунктів^{13/}. У 1858 р. складено водомірну інструкцію, що підсумувала двадцятирічний досвід спостереження за певною системою. У 1879 р. складено нову, більше досконалу інструкцію, що

вже була пов'язана із працею згаданої вище навігаційно-описової комісії, коли то введено офіційні довідники та щорічники гідрометслужби, внесені до катастрових матеріалів. Із нижче наведеної таблиці бачимо, що тривалість гідрологічних спостережень на Дніпрі досягає у місці колишніх запорізьких ходів на порогах - біля 300 років, а біля Києва - 250 років.

Початки гідрологічних спостережень на Дніпрі

/За Н.И. Дроздом та Г.І. Швецем/.

Пункт спостереження	Рік початку окремих спостережень за рівнями	Рік початку систематич. спостережень за рівнями	Рік початку спостережень за зимовими явищами
Могиливі	-	-	1838
Рогачів	-	-	1815
Л о і в	1836	-	1814
К и і в	1702	1839	1756
Черкаси	1836	1847	1839
Кременчук	1789	1860	1813
Дніпропетровськ /тоді Катеринослав/	1836	-	1802
Лоцманська Кам"янка	1778	1828	1802
Ненаситецький поріг	1781 /1656/	-	-
Берислав	1844	-	-
Херсон	-	1865	1838

II

Нова ера в рішенні проблеми Дніпра починається після Першої Світової Війни та революції у Росії та в Україні. У 1920 р.^{14/} проголошено відомий план електрифікації СРСР т.зв. ГОЕЛРО і з його проголошенням починаються теж нові митарства, викручування та фальшивки різних проєктів використання енергії Дніпра, які тривають і до сьогоднішнього дня.

Насамперед треба відмітити, що план ГОЕЛРО мав спочатку, в своїй першій редакції, власне тільки льокальне значення, він включив тільки проекти гідровузлів та теплових електроцентралей на території т.зв. Російської Федерації. Такі країни як Україна, Білорусь, Кавказькі країни не були в першій редакції зовсім охоплені ^{15/}. Проте, як тільки більшовики почули себе певною ногою в закабалених країнах, вони негайно включили в проект ГОЕЛРО і території тих країн так, що проекти енергетичних вузлів у цих країнах були розроблені вже тоді з точки погляду міцності та потужності економіки СРСР як цілості, як імперії. Включення проектів енергетичних вузлів не російських земель до проектів ГОЕЛРО треба, між іншим, вважати одним з перших кроків виразного советського економічного імперіалізму щодо "союзних" республік; воно стало яскравим прикладом порушення начебто суверенних прав цих республік, їх прав самостійно планувати економічний розвиток своїх центрів.

Проект Дніпровської греблі проф.Александрова був, що правда, в загальному включений у план ГОЕЛРО в 1920-21 рр., але тоді в ньому ще зовсім не говорилося про деталі будівництва. Навіть план ГОЕЛРО за редакцією з 1923 р. ще лише передбачав /але не намічував/ "довести до порядку Дніпро між Києвом та впадом в море так, що у долішньому його бігу /між Запоріжжям та Херсоном/ ріка мала б бути пригожою і для морського судоплавства". Праці над реконструкцією системи Дніпра зазнали прискіпшення щойно в періоді п'ятирічок. Як відомо, раднарком СРСР затвердив постанову про побудову Дніпрельстану 10 лютого 1927 р. За кінець будівництва Дніпрельстану прийнято вважати дату 10 жовтня 1932 р., тоді були закінчені всі земляні та залізобетонні роботи й здано в експлуатацію 5 агрегатів на 62 000 кіловатів кожна, тогочасна потужність Дніпрельстану була 310 000 кіловат ^{16/}. Залишилось тоді ще ввести в експлуатацію 4 турбоагрегати, щоб довести потужність Дніпрогесу до 558 000 кіловатів ^{17/}.

Крім Дніпрельстану запроектовано на Дніпрі ряд других гідробудов, які, взяті разом, і дають картину проекту повного використання Дніпрових ресурсів. Пригадаємо ще раз, що найперший проект щодо Дніпра передбачав зласне побудову лише однієї гідроелектростанції на Дніпрі, себто гідроелектростанції у тогочас-

ному Олександрівському /теперішня назва: Запоріжжя/; /напр., "Схематическая карта Электрификации России", що її виготовили члени комісії ГОЕЛРО Е. Шульгин, М. Смірнов та М. Лапіро-Скобле, видана у в-ві : Государственное Техническое Издательство Н.Т.О. ВСНХ, кінець грудня 1920 р. Щойно дещо пізніше, в 1922-24 рр., дискутовано в технічних колах, зближених до ГОЕЛРО проєкт трьохкаскадного регулювання бігу нижнього Дніпра, згідно якого передбачали побудову гідровузлів в Олександрівську, Нікополі та Горностаївці /дещо нижче Кахівки/. Згадані проєкти розглядались здебільшого з погляду покращання судноплавства на Дніпрі, взагалі - використання його транспортних можливостей.

У 1926-27 рр., себто на передодні затвердження будівництва Дніпрельстану, виготовлено було вже проєкти "Великого Дніпра", що включали побудову вже нових гідровузлів /горі Дніпром/: Нижнедніпровський, Запоріжжя, Дніпропетровськ, Каменська /пізніше Дніпродзержинськ/, Кременчук та Переяслав. Згадані гідровузли охоплювали своєю дією 900 000 квадратних кілометрів території України та суміжних /на півночі/ земель із такою характеристикою /за тогочасними даними/: населення у 44 мільйони, довжина залізничних ліній - 18 592 км, площа сільсько-господарських засівів - 34 574 га, пересічна густота населення території - 50 осіб на 1 кв. км. Один із кращих дослідників енергетичних проблем України проф. Е. русаковський подає у своїх працях досить детальну характеристику запроектованих окремих гідровузлів, а також їхню пов'язаність з теплоелектроцентралями на території, охопленій проєктом Великого Дніпра. Так річна продукція Нижнедніпровської ГЕС повинна була виносити 1500 мільйонів кіловатгодин, Каменської ГЕС 1200 мільйонів кіловатгодин, Кременчуцької ГЕС - 1700 мільйонів кіловатгодин і Переяславської ГЕС - 500 мільйонів кіловатгодин. Крім цього передбачали побудову двох менших гідроелектростанцій на водоймищах біля Орші /потужність 150 мільйонів кіловатгодин річно /та Брянська/ на допливі Дніпра - Десни запланована потужність - 50 мільйонів кіловатгодин на рік/. За цією схемою передбачались далі у системі Великого Дніпра чотири г р о м і з д к і, централізовані мережі електропередач. Найважливіша з них - це Донецько-Озівська мережа /тоді передбачали, що вона зуживатиме біля 50% всієї енергії Великого Дніпра/. Наступна по-

тужність Запорізько-Дніпропетровська мережа /мала б споживати 25% випродукованої електроенергії/. Південна мережа охоплювала Мелітопіль, Миколаїв, Одесу, Джанкой /Крим/ та Кривий Ріг. Проект передбачав навіть потужність лінії високовольтної передачі, які розходилися б з Нижнєдніпровської ГЕС до згаданих центрів, вона повинна була вносити на кінець 40-х років /проект 1936 р./ 100 000 кіловат на лінію. Четверту мережу мала б становити Кременчуцька ГЕС у сполучі із електростанціями областей Києва, Харкова й Полтави. Ясно, що коли мова йшла про таке районування, то воно обіймало всі електростанції, себто гідроелектростанції та теплові електроцентралі. У половині 30-х років Держплан України виготовив порівняльні таблиці, що показували фінансову сторінку проектів, подавали кошти побудови окремих електростанцій на Дніпрі залежно від енергетичного характеру електростанції. Деякі особливо цікаві дані із згаданих таблиць наводимо /див. стор. 116/. Економіка будівництва саме гідроелектростанцій з наведеної таблиці очевидно.

Біля Кременчуцької ГЕС проєктовано побудову великого водоймища на Дніпрі, яке повинно було збільшити потенціал Дніпропетровської енергії на 800 міль.кіловатгодин в рік. Збільшенню цього потенціалу мала сприяти також побудова гребель на горішньому Дніпрі /Орша, Смоленськ, Дорогобужанськ/, а далі на деяких його допливах /Березина, Сож, Десна/; при згаданих греблях не передбачали будувати гідростанції.

У своєму нарисі про Кахівське будівництво ^{19/} М. Химич згадує і про проєкт Укрдніпроводу з 1933 р. За згаданим проєктом намічено такі гідроелектростанції на Дніпрі : 1. Дніпрельстан /558 000 кіловатів/, 2. Інгулецький вузол /240 000 квт/, 3. Каменське /175 000 квт/, 4. Кременчук /210 000 квт/; 5: Переяслав /104 000 квт/. Як бачимо, цей проєкт відповідає приблизно проєктам Держплану України з 1936 р. Помітна розбіжність у назві кінцевої гідроелектростанції на нижньому Дніпрі : у деяких проєктах вона значиться як просто Нижньо-Дніпровська, у деяких як Інгулецька, в інших знову Миколаївська. Існує досить велика розбіжність у цифрах щодо наміченої потужності Кременчуцької ГЕС; так за проєктом У к р д н і п р о в о д у вона вносить 210 000 кіловатів, а за проєктом Держплану

М е р е ж а :	Київ	Кременчук	Миколаїв	Джанкой
Інвестиції капіталу в карб.на продукцію у 1000 квгодин на рік.а/.				
ТЕЦ	160	150	125	125
ТЕЦ із теплофікацією	90	90	80	80
ГЕС в/	275	200	300	300
Ціна випродукованої електроенергії у коп.за 1 квгодин.				
ТЕЦ	2,75	2,50	2,50	2,50
ТЕЦ із теплофікацією	1,2	1,2	1,2	1,2
ГЕС в/	1,15	1,75	1,50	1,50
Запотребування персоналу /в т.зв.людино-роках/при продукції в 1 міль.квгод. на рік б/.				
ТЕЦ	3,25	3,0	3,0	3,0
ТЕЦ із теплофікацією	1,2	1,1	1,1	1,1
ГЕС	0,10	0,05	0,10	0,10

приблизно 260 000 квт, хоч проєкт Держплян у складений дещо пізніше проєкту Укрдніроводу, думасмо, що дані Держплян перебільшені. М. Химич згадує у вищезгаданій статті, що Укрдніпровод не передбачав далі побудову аж десяти гідроелектростанцій на трасі горішнього Дніпра, між Дрогобузом та Києвом, -сумарна потужність згаданих електростанцій мала б виносити 195 000 кіловатів. Зате відповідний проєкт Держплян передбачає тільки два гідровузли на Дніпрі вище Києва, потужністю не більші ніж 50 000 квт., разом взявши. Враховуючи реальні можливості використання гідроенергетичних ресурсів Дніпра, приходимо до висновку, що проєкт побудови десяти електростанцій на горішньому Дніпрі перебільше-

ний. Відомо бо, що гідроенергетичний баланс Дніпра характеризують такі цифри: багатоводний рік - 4400 міль.кльгод., маловодний рік - 2800 міль.кльгод. ^{20/}. Щоправда побудова водоймищ на Дніпрі /Кременчук, Орша, Смоленськ, Дорогобужанськ/ та на Березині, Сожі та Десні піднесе в майбутньому, після реалізування цих побудов, запаси енергії Дніпра, але навіть тоді ледви чи буде можливим /і доцільним/ ввести в дію ті потужності електростанцій на горішньому Дніпрі, про які згадував проєкт Укрдніпроводу.

Якщо йдеться про транспорт, тоді в 30-х роках передбачалось у першу чергу штучне поглиблення русла Дніпра, на відстанню 93 км /від Запорізької греблі до Дніпропетровська/; велику роль приписували тоді теж Нижнь-Дніпровській гідроспоруді, гребля якої мала б вдержувати високий рівень води на нижньому Дніпрі аж до Запоріжжя, а також на Інгульці аж до Кривого Рогу. У проєктах Великого Дніпра з 30-х років, зокрема з періоду українізаційної політики /1926-31/, присвячують порівняно багато уваги питанню сполуки Дніпра із системою Дінця, не так з погляду енергетики, як більше для полегшення водопостачання та транспорту в Донбасі. Тоді намічено водний шлях Самара-Вовча-Торець-Північний Дінець /Дон/. Підкреслюємо цей факт тому, що пізніше, на протязі п'ятнадцяти років, це питання було, за вказівками з Москви, "зняте з порядку дня", і про сполуку Дніпра з Дінцем зовсім начебто забули; між тим вона має особливо велике значення для народного господарства власне України, а тільки потім і для всієї європейської частини ССРСР. У проєктах 30-х років згадують уже теж про сполуку Дніпра з Балтійським морем /Ленінград/; тут проєктовано побудувати судоходні канали між Дніпром та Західньою Двіною, користуючись рікою Ловать.

В агроеліоративному аспекті проєкти Великого Дніпра з 1933-36 рр. передбачали : а/ зрошення 1 850 000 га ^{21/} піль в доріччю Дніпра, насамперед у його долишньому бігові, б/ зрошення 800 000 га в районі північного Криму, в/ дренажування 4 500 000 га, у доріччі горішнього бігу Дніпра, зокрема в північнозахідніх областях України та сумежних областях Білорусії.

Цей третій проєкт відокремлюють найчастіше від проблеми Великого Дніпра й розглядають його окремо як комплексне питання осушення Полісся.

Усі наведені вище проєкти використання енергетичних ресурсів Дніпра були накреслені ще в 30-х роках. З того часу минуло мало що не повних 20 років, і от ми намагатимемось розглянути питання: наскільки оті проєкти здійснено у тому двадцятирічному періоді.

III

Як ми вже згадували, проєкти Великого Дніпра ^{22/} передбачали побудову таких основних, великих гідровузлів: Переяславський, Кременчуцький, Каменський та Нижнє-Дніпровський. Вони становили намічене будівництво, про Дніпрельстан, як про вже наявний вузол тут не говоримо. Проте вже й у 30-х роках маємо джерела, які чомусь елімінують деякі вузли. Наприклад, "Карта розвитку річкового транспорту в європейській частині ССРСР", опублікована в програмовій праці проф. Е. Русаковського ^{23/} не зазначає зовсім гідровузла в Переяславі й обмежується відміченням лише Кременчуцької, Дніпродзержинської та Нижнє-Дніпровської гідроелектростанцій, при чому, ця остання розташована не в місці теперішньої Кахівської ГЕС, але майже під самим Херсоном. У коментарях щодо згаданих трьох гідроелектростанцій сказано, до речі, виразно, що початкові роботи щодо їх будівництва передбачувалося на період аж 3-ї п'ятирічки.

Про будівництво гідроелектростанції у Переяславі так і не маємо жадних даних за весь період 1937-55 рр. Правдоподібно, це будівництво, як не особливо важливе для економічного та військового потенціалу ССРСР, відкладено на самий кінець, можливо, що воно буде включено в програму 6-ї або 7-ї п'ятирічки. Тимчасом для економіки України це велика втрата, бо гідровузол у Переяславі обумовив би рішуче покращання постачання електроенергії центральним областям України, які дотепер індустріялізовані набагато слабше, ніж південносхідна Україна. Зокрема, незадовільне положення помітне на осередньому Правобережжі. Довгі роки післявоєнного періоду теплові електростанції Правобережжя були, як правило, перевантажені й не задовольняли потреб отих належно неіндустріялізованих областей. Через перевантаження електростанцій та штурмові методи роботи на них траплялись надто часто тяжкі аварії, перебої в постачанні струму. Вінницька та Житомирська ТЕЦ-и згоріли мало-

що не до тла в 1947 р., себто майже безпосередньо після їх відбудови; причиною виявилось перевантаження та наказ працювати "за будь-яких умовин", себто не додержуючись як слід технічного режиму праці машин та принципів безпеки праці ^{24/}. У 50-х роках ситуація дещо покращала так, що кількість перебоїв та аварій зменшилася, але само постачання електроенергії ніяк не покращало, його потенціал виріс тільки дуже незначно. Це якраз гальмує дуже боляче індустріалізацію центральних правобережних областей ^{25/}. Побудова греблі та електростанції на Дніпрі біля Переяслава обумовила б неодмінно зріст не тільки промисловости середнього Правобережжя, але і його сільського господарства. На жаль, як ми вже згадали, реалізацію проєкту Переяславського гідровузла відкладено на неозначений реченець.

Покращання економіки середнього Правобережжя, це - важлива й а к т у а л ь н а проблема економіки всієї України. Дотеперішні серйозні занедбання впливають дуже некорисно на господарський потенціал України. Користаючись з деяких релятивних полекшень в СРСР у безпосередньо-післявоєнному періоді /1944-1947 рр./ українські кола, хоч і не змогли добитись здійснення побудови греблі в Переяславі, всеж таки добились затвердження будови гідровузла в Кременчуці. Кременчуцька гребля та ГЕС, хоч і розташовані далі від покривджених /в економічному розумінню/ областей, як Переяслав /приблизно 150 км на південь по Дніпрі/, може за корисних умовин причинитися багато до піднесення економіки Правобережжя. Ця гребля так власне була й задумана, не зважаючи на те, що її потужність виносить у проєктах 1946-47 рр. лише 100 до 120 тисяч кіловатів, тобто навіть не половину потужности, наміченої для Кременчуцької ГЕС у проєктах 1933-37 рр. у 1946-47 рр. розпочато земляні роботи біля побудови гідровузла і навіть загаль населення довідався про деякі деталі будівництва. Наприклад, в одному із осінніх чисел журналу "Огонек" за 1947 р. поміщено ряд фотозображень з будівництва та деякі технічні інформації.

Кременчуцька гребля характеристична насамперед небуденною її довжиною, яка виносить аж 12 кілометрів. Проте дані про Кременчуцьку греблю з 1947 р. були о с т а н н і , які дійшли до ширшого відома. З 1948 р. до сьогодні не появились жадні звідом-

лення, ані офіційні, ані репортажі, що говорили б щонебудь про закінчення будівництва Кременчуцького гідровузла. Ми не можемо твердити з цілою рішучістю, але багато промовляє за те, що будівництво припинено десь біля 1948 р. Відомо між іншим, що якраз у 1948 р. Москва розгорнула один із чергових широких наступів проти України, ліквідуючи деякі полегші післявоєнного періоду. Цей наступ почався розгромом насамперед у культурній площині, тоді то засуджено як "націоналістичні ухили" такі видання Академії Наук України, як "Короткий курс історії України" /під редакцією Покровського й Гуслистого/, "Короткий курс історії української літератури" /під редакцією Кирилюка/, а далі пішла нагінка на Рильського, Яновського та інших письменників. Не підлягає сумніву, що цей наступ перетворився швидко в "комплексний" і його поширено й на ділянку народньогосподарського планування. Однією із жертв цього наступу було, мабуть, будівництво Кременчуцької греблі та ГЕС. Аж п'ять років пізніше, у 1953 р. появились вістки про поновлення деяких гідробудівельних робіт біля Кременчука, проте вони мають характер тільки допоміжних, другорядних заходів для покращання судноплавства по Дніпрі, між Києвом та Запоріжжям.

Цікаво відмітити, що до 1950 р. панувала думка, що після Дніпрельстану почнуть все таки будувати по черзі, нехай навіть із спізненням, гідровузли на Дніпрі, на трасі саме між Києвом та Запоріжжям. Коли більшість спеціалістів, свідомі експлуатаційної економічної політики Кремлю у відношенні до України, дивились дуже скептично на можливості побудови таких, потрібних для України, гідровузлів як Кременчуцького та Переяславського, то деякі всеж таки висловлювали здогад, що найближчим часом почнуть принаймні будівництво гідровузла в Дніпродзержинську. Правильність такої здогаду підтверджували ті обставини, що в періоді 4-ї п'ятирічки позначились дуже виразно тенденції збудувати в районі Придніпров'я нові центри машинобудівельної промисловости, які б стали споживачами великих кількостей електроенергії і Дніпрельстан не був би в стані задовольнити їх потреб. Відомо, наприклад, що після війни розпочато будування величезного заводу авіаційних двигунів біля Запоріжжя та автобудівельного заводу біля Дніпропетровська ^{26/}. Тим часом досить несподівано, 21 вересня 1950 р.,

оголошено постанову про побудову гідроелектростанції у Кахівці та зв'язаної з Кахівським гідровузлом мережі зрошувальних каналів. Про деталі будівництва Кахівського гідровузла подано вже дуже багато даних, - ми зупинимось тільки на найважливіших. Так, між іншим, для здійснення будівництва треба виконати :бетонових робіт - 1 300 000 кубометрів,земляних насипів -14 000 000 кубометрів,викопних робіт - 12 000 000 кубометрів. Сама гребля,яка складається із центральної бетонової частини та земляних крилвалів по обох боках матиме довжину 4,7 км. Вона піднесе рівень Дніпра на 15 м,таким чином перед греблею постане велике водоймище,довжина якого виноситиме малою не 240 км,а ширина в деяких місцях біля 20 км. Потужність Кахівської ГЕС виносить 250 000 кіловатів, уведених у дію буде 5 турбоагрегатів на 50 000 кіловатів кожний. Ця технічна деталь особливо цікава,бо хоч у ССРСР будують уже від кількох років агрегати потужністю в 100 й більше тисяч кіловатів, у Кахівці вирішили користуватись агрегатами середньої величини. Супер-потужні агрегати будував завод "Електросила" в Ленінграді та турбогенераторний завод у Харкові ^{27/},але більш-менш у половині 1954 р. Ленінградський завод зазнав дуже гострої критики,при чому вийшло на верх,що побудовані в ньому суперагрегати в 100 000 квт. дали на практиці значні недоліки.Ці агрегати були дуже неекономними, а інколи просто небезпечними в ужитку. Найгірше це те, що всі недоліки й хиби агрегатів ^{28/} виявлялися щойно під час руху, себто вже після їх встановлення на електростанціях /див.,наприклад,промову міністра Первухіна на Сесії Верховної Ради ССРСР від 26 квітня 1954 р./ . Раніш ніж перейти до дальших даних про будівництво Кахівської ГЕС, розглянемо цифри щодо земляних та бетонних робіт. Для порівняння пригадаємо, що при будові Дніпрельстану виконано: земляних робіт -8 000 000 кубометрів,вирубки скали - 2 200 000 кубометрів,бетонних робіт -1 200 000 кубометрів. Коли взяти до уваги, що Дніпрельстан має потужність 566 000 квт, а Кахівська ГЕС лише 250 000 квт.,тоді побачимо,що будівництво Кахівського гідровузла помітно дорожче ніж будівництво Дніпрельстану. Причина лежить у тому, що на нижньому Дніпрі було важко знайти безспірно корисне та відповідне місце для побудови греблі. Греблю будують на 106 км від гирла Дніпра,біля села Козаче ^{29/}.

На перший погляд не можна тут завважити нічого поганого чи некорисного: у цьому місці Дніпро пропливає на 1 км широким та глибоким коритом, поміж порівняно високими берегами з обох сторін. Проте геологічна структура на місці будови греблі не дуже відповідна. Русло Дніпра проходить тут по крихкому вапняку, перемішаному з верствами глини, себто по матеріялах, на яких можливо побудувати греблю лише тоді, коли провести там по н у - в а н н я ґрунту, себто його зміцнення шляхом прокладення бетонних прошарувань у вапняку ^{30/}. Така операція вимагає великих коштів, але уникнути її неможливо. Тим більше, що в долішньому бігіві Дніпра дійсно важко знайти місце, де можна б обійтися без тампонування ґрунту. У кожному разі в нас покищо не має підстави твердити /як це роблять деякі емігрантські економісти, зокрема з російських кіл/, що Кахівський гідровузол неекономічний з причин великих коштів будівництва. Маштаби та обсяг заходів для скріплення підложжя для греблі біля села Козаче, власне, ще незначні у порівнянні з маштабами таких же заходів при будуванні Сталінградської чи Куйбишевської ГЕС-ів; бетонові роботи на першій сягають 6 міль. кубометрів, на другій - 7 міль. кубометрів. Зовсім не дивно, до речі, бо ж прекрасно відомо, що, наприклад, Сталінградську греблю будують на ще гіршому геологічному підґрунті, як Кахівську. Коли ж мова йде взагалі про нерентабельність проекту, тоді зовсім ясно, що з точки погляду здорової економіки Сталінградський вузол це якраз яскравий приклад будівництва просто п о р а з и т а р н о г о характеру. Проречисто говорять дані про те, куди буде спрямований струм Сталінградської та Куйбишевської ГЕС-ів. Так із запланованих 10 мільярдів квт продукції Куйбишевської ГЕС - на зрошення земель Заволжжя призначено лише 1 мільярд 500 міль. квт., зате ж розбудова промисловости М о с к в и забере аж 6 мільярдів 100 міль. квт-годин річно. Із продукції Сталінградського вузла /також 10 мільярдів квт-годин на рік/ на зрошення Заволжжя та прикаспійських районів призначено 2 мільярда квт-годин, а Москва та довколишні райони т. зв. Центральної Промислової Округи забирають знову аж 5 мільярдів 200 мільйонів квт-годин річно. Із цього бачимо, яким пріоритетом втішається столиця ССРСР в усіх, навіть економічно-господарських площинах; інвестиції для її розбудови зовсім не підлягають

здоровим критерієм фінансово-господарської рентабельності.

Важливу частину проекту Кахівського гідровузла становлять канали та зв'язані з ними гідроспоруди /шлюзи тощо/. Система Південно-Українського каналу представляє досить складну картину. Починається цей канал із водоймища вище Дніпрельстану /т. зв. озера Леніна/, і далі, користуючись руслами річок Молошої та Кінської, прямує одним рукавом до Озівського моря, а другим до району заповідника Чаплі /Асканія Нова/^{31/}. Розвільється канал на два рукави біля греблі на річці Молошній, на північ від Мелітополя. Згадана гребля довга на 3 км, а висока - 40 м^{32/}, тримає водоймище місткістю у 6 мільярдів кубометрів^{33/}. Біля заповідника "Асканія Нова" Південно-Український канал дістає поповнення води прямо з водоймища Кахівської греблі й проходить на південь, до Сивашу, де міняє назву на Північно-Кримський канал, і звідти прямує аж до Керчу^{34/}. Від цих головних каналів розгалужуються три основні зрошувальні канали: від водоймища на річці Молошній до Ногайська, від Кахівського водоймища до Краснознаменки, від Джанкой до Роздільного. Довжина головних, судоходних каналів виносить біля 550 км, довжина зрошувальних каналів біля 300 км. У постанові Ради міністрів СРСР говориться, що згадана система зрошувальних каналів повинна забезпечити зрошення 1,5 міль.га земель півдня України та Криму та наводнення 1,7 міль.га цих земель. Проте у звідомленні секретаря Ради вивчення продуктивних сил України при Академії Наук України Г. Давидова^{35/} знаходимо скромніші цифри; у ньому сказано, що протягом найближчих 5-7 років будуть побудовані на півдні України зрошувальні системи для освоєння 1,2 міль.га земель, при чому тут береться під увагу не тільки систему Південно-Українського та Північно-Кримського каналів, але й систему каналів, побудовану на базі ріки Інгулець^{36/}. Так програму зрошення накреслено на найближчі 5-7 років /почавши з 1953 р./. Це визначає, що повного виконання проекту зрошення земель півдня України не можна сподіватися раніше 70-х років^{37/}.

Після застосування зрошення сподіваються досягти помітного покращання врожаїв у південних областях України. Зокрема великі надії пов'язані з поширенням площі засівів бавовника, що повинна виносити після завершення проекту аж 750 тис.га^{38/}. На

території Криму заплановано збільшити насамперед площу садів та городів /приблизно в 15 до 20 разів/, а також помітно розширити площі вирощування рослин промислового значення, зокрема ефіроолійних порід як ворсувальної шишки, кримської рожі, мушкатного шалвія, лавенди, евгенольного базиліну та геранії ^{39/}. Коли йдеться про врожаї зернових, то в середньому з гектара сподіваються одержувати після зрошення 36-40 центнерів озимої та 60-70 ярої пшениці. Усі згадані цифри слід розглядати як оптимістичні, а то й просто теоретичні. Пригадаємо тут, що за словами таки офіційних радянських джерел середній врожай озимої пшениці виносив ще в 1937 р. - 10 центнерів з га, а цифру 20-30 центнерів з га вважали рідкісним "стахановським" рекордом ^{40/}. Щодо врожаю ярої пшениці, то середні показники з 1937 р. виносили в СРСР - 13,7 центнерів з га, врожай у 30 центнерів з га вважалось найпередовішим досягненням.

Щодо врожаїв інших культур, зустрічаємось з такими передбаченнями:

бавовна	20-30 центнерів з га	виноград	100-200 цент. з га
картопля	160 " " "	земляні горіхи	20 " " "
риж	48 " " "	жовтий тютюн	15 " " "
помідори	500 " " "		

Про ці передбачення можна сказати те ж, що про передбачення майбутніх врожаїв пшениці. Зокрема, здивування і недовіра викликає цифра щодо бавовни. Відомо, що врожаї бавовни були в Україні до війни дуже низькі, у 1934 р. вони виносили 0,8 центнерів з га. Дані Всесоюзної сільсько-господарської виставки в Москві з 1939 р., згідно яких врожай бавовника в Україні виносив у середньому 5,9 центнери з га, це, як правильно відмічає проф. О. Архимович ^{41/}, сфальшовані дані для пропаганди цих цілей. Уже після війни в 1950 році як найвищий рекорд згадують врожай у 14,4 центнерів з га /наприклад, у колгоспі ім. Молотова в Херсон. обл. ^{42/}. Правда, врожаї бавовника збирали в Україні з незрошених земель. Після здійснення будівництва Кахівського гідровузла землі під культурою бавовни-

ка будуть зрошені. Проте, із советських статистичних даних знаємо, що середній врожай бавовника в азійських республіках /себто якраз здебільшого в умовах зрошення, а до того в особливо корисних для управи бавовника кліматичних умовах, виносив ще й у 1940 р. -15,1 центнерів з га. Тимто досягти в Україні середнього врожаю бавовника в 20-30 цент. з га буде надзвичайно важко, якщо взагалі можливо. Тим більше, що основна проблема, коли йдеться про вирощування бавовника, полягає не так у вологості ґрунту, як, власне, в кліматичних умовах, докладніше ж у кількості теплих та соняшних днів у році.

Щодо помідорів, то дослідження чл. кор. АН УРСР О.М. Фаворова показують, що найбільше придатним в умовах зрошення буде мабуть сорт "Одеський 71". Культуру рижу передбачають плекати на зрошуваних землях без затоплення, а застосовувати тільки періодичні поливання./Дослідні станції виділили для цього ґатунк "Золоті сходи", який родить навіть без затоплення 30 центнерів з га в умовах дослідної станції/. Звертаємо увагу, що ота вже й так оптимальна цифра виразно суперечить перебільшеним даним наведеної вище таблиці передбачувань, пов'язаних із застосуванням зрошення, врожаїв.

Такіж досягнення та благодаті, які повинні б принести з собою майбутня іригаційна система, відомі нам ще з часів будування Дніпрельстану. Ці проєкти зрошення земель півдня України, опубліковані в 1936-37 рр. /див: тогочасні праці проф. Русаковського/ говорять про площу зрошення у 1 850 000 га на півдні України та 800 000 га в північному Криму, себто разом 2 650 000 га. Тоді теж згадували про реченець реалізації цього проєкту: він повинен був виносити дві п'ятирічки, тобто закінчення проєкту планувалось приблизно на 1947 р. Досягнення наводнення 1 200 000 га щойно в 1960 р., себто менше половини обсягу наміченого в 1937 р. проєкту, а ще до того із 13-річним опізненням, говорить наскільки скромними стали колишні бундючні проєкти, коли перейшли накінець у стадію повільного здійснення.

Якщо йдеться загально про врожаї зернових на півдні України, то вони дійсно залежні у великій мірі від кліматичних умов степу. Академік П.А. Власюк пригадує, наприклад, що в 1953 р. в південних областях України були забезпечені всі передумови

для одержання високих урожаїв, проте с у х о в і й під час наливу зерна зменшив урожай хлібів майже вдвічі; наприклад, найкращий сорт озимої пшениці ОД-3 давав у 1952 р. 1000 зерен по 34 грамів, а в 1953 р. тільки по 20 грамів ^{43/}. Із голосів багатьох вчених-агротехніків бачимо, що вони не зовсім певні, що лише одне зрошення земель південної України забезпечить високі врожаї. Тому останнім часом розробляють в Україні, рівнобіжно з проблемою зрошення, питання ряду інших заходів. Заслужовують на увагу, наприклад, торфово-гніздовий спосіб посадки сосни для закріплення сипучих пісків нижнього Дніпра ^{44/}, а передусім застосування правильних і високо ефективних штучних добрив. За даними досліджень, переведених Інститутом фізіології рослини та агрохімії при Академії Наук УРСР, найкращим добривом для озимої пшениці та бавовнику в умовах зрошення на півдні України виявились сірчано-кислі та магнезіяльні к а л і й н і добрива, а також поєднання цих форм із хлористими. Такі калійні добрива знаходяться, на жаль, лише в західних областях Прикарпаття /родовище в Калуші та Стебнику/, відстань, з якої треба буде їх завозити, досить велика /біля 600 км/. Нова метода застосування малих доз гіпсу, при внесенні його під час сівби, перебуває ще в стані експерименту й невідомо, чи дасть позитивні результати. Гіпсування солонців на півдні України рекомендовано, до речі, постановою Ради міністрів СРСР ще 19 квітня 1949 р. Тоді запроєктовано гіпсування біля 300 тис. га, але його ані не переведено в наміченому обсязі, ані не дало воно якихось виразно помітних позитивних результатів.

З цього бачимо, що проблему раптового збільшення врожаїв за допомогою лише зрошення треба розглядати дуже обережно, а до цифр, що говорять про перспективи знаменитих врожаїв на півдні України в майбутньому, краще ставитись дуже с к е п т и ч н о.

Найбільше скептичних думок про еventуальні результати зрошення земель південної України в агротехнічному аспекті навіває новий проєкт освоєння ц і л и н н и х з е м е л ь Казахстану та центрального Сибіру, проголошений Хрущовим 1954 р., чотири роки після проголошення плянів будівництва гідровузлів та мережі зрошувальних каналів на півдні України, Росії та в середній Азії, себто, іншими словами, тоді, коли час використання цих гідро-

будов у сільському господарстві цих областей начебто зблизився. Очевидно, самі керівні органи в СРСР зневірилися у можливості одержання "блискучих" результатів тільки за допомогою побудови іригаційних систем і переключилися на інші, більше ефективні для них заходи. До речі, самий Хрущов признався до того у своєму інтерв'ю з англійським вченим І.Бірнелом /I.Bernel /, опублікованим в англійській і советській пресі під кінець грудня 1954 р. Хрущов заявив в інтерв'ю, що разом з проблемою правильного зрошення земель засушливої полоси ^{45/} виникла нова й важка проблема застосування на цих землях найбільше корисних **ш т у ч н и х д о б р и в**. Для того треба буде побудувати ряд нових заводів штучних добрив, а їх будівництво, відомо ж, забере багато часу, "тимчасом ми", як каже Хрущов, "ніяк не можемо чекати!"

Взагалі ж відомо, що розв'язання питання врожайності та повного агрикультурного використання земель південної України, це, звичайно, проблема не тільки зрошення, але й багатьох інших факторів. Величезну роль відіграє тут клімат, геологічна структура та будова ґрунтів, рельєф району, теперішня його рослинність і т.п. Для прикладу згадаємо, що південна Україна має дуже мало снігових опадів, а тим часом зимове, снігове покриття ріллі впливає докорінно на врожайність земель даного району. На цілому узбережжі Чорного і Озівського морів, максимальна товщина снігового покриття досягає ледве 10 см, а в районі Очакова не перевищує 3 см. Зрошення земель зрівноважить далі також тільки **ч а с т к о в о р у ї н н и ц ь к и й** вплив швидких, гарячих, степових вітрів, т.зв. суховіїв ^{46/}.

IV

Побудова Кахівського гідровузла має також велике значення для покращання річкового, а частинно також морського судноплавства в Україні. Офіційні джерела не називають щоправда Південно-Українського та Північно-Кримського каналів - водотранспортними; проте, коли взяти до уваги технічні дані щодо цих каналів, то бачимо, що тут безумовно визначено й транспортне значення. Велику роль відіграє сама гребля Кахівської ГЕС, яка підіймає рівень води на Дніпрі на 15 м, при чому на верхній б"єф греблі дійде аж

до греблі в Запоріжжю.Тим самим умовини навігації великих кораблів на нижньому Дніпрі помітно покращають,а довжина г л и б о к о в о д н о ї магістралі по Дніпрі збільшиться на близько 240 км. Проте наладження регулярного судноплавства великих одиниць уверх Дніпром аж до Дніпропетровська пов'язане ще з рядом коштовних об'єктів гідробудівництва,зокрема шлюзів. Траса Дніпра між Кахівкою та Запоріжжям переходить,як було вже вище згадано,ще в довге озеро,ширина якого досягне більш-менш у місці впаду річки Базавлук в Дніпро біля 20 км. Враховуючи плоский рел'єф району,площа затоплення,з причин піднесення рівня води на 15 м,буде дуже велика і це одна з дуже некорисних сторінок проєкту,- тим більше некорисна,що затопленню підлягають вже й тепер агрикультурно добре використані землі. Щоб зменшити негативне враження від розміру затопленого простору,радянські повідомлення вдаються до в і з у а л ь н и х хитрощів і цей простір окреслюють у квадратних кілометрах ^{47/},тоді коли поверхню зрошення подають з правила в гектарах. Коли ж перерахувати площу затоплення на га,то одержимо цифру 200 000 га. Це в е л и ч е з н а втрата посівної площі.Усвідомимо собі цю втрату ще краще пригадавши,що перша черга коштовної Верхньо-Інгулецької зрошувальної системи,яка,як згадано вище,входить до комплексу іригаційних робіт зрошення півдня України,дасть в результаті зрошення лише 100 000 га в Миколаївській області ^{48/}. Керівництво Кахівського гідровузла намагається зменшити дещо простір затоплення за допомогою спорудження охоронних валів.Такий вал довжиною в 3,8 км будують,наприклад,між Дніпром та містом Нікопіль. Взявши до уваги,що товщина такого валу /земляного/ повинна вносити по горішньому перекрою принаймні 10-20 м,бачимо,що кошти спорудження таких валів можуть бути високими. Вище наведені приклади показують,що покращання транспорту по долішньому Дніпрі досягається зовсім не дешевою ціною.

Найцікавішим для нас,з погляду транспорту,це відтинок між греблею на ріці Молошній та Озівським морем.До тепер ще не маємо точних даних про цей відтинок будівництва; більше того - численні карти проєктів мережі Південно-Українського каналу не подають навіть умовних знаків щодо будівництва каналу між районом Мелітополя та Молошним лиманом. Але з другого боку,знову деякі

статті у пресі виразно говорять про транспортну систему каналів, яка зв'язуватиме південну Україну з Озівським морем ^{49/}
Ще виразніше каже про це стаття Г. Остапенка про Керчинську руду в "Правді", від 12.IV.55 р., яка стверджує, що Камішбурунський комбінат /агломерація руди Керчинського родовища /повинен був давати з 1954 р. збагачену залізну руду в два річища. Один з них, це - комбінат металургійних виробень заводу "Озівсталь" у місті Жданові /Маріюполі/, друге ж річище будуть творити мабуть якраз деякі заводи Придніпров'я, коли їх пов'яжуть глибоководною, короткою дорогою із Керччю. Деяку небезпеку становить тут можливість пропливу солоні води з Озівського моря далеко у приморські райони ^{50/}, що було б очевидно виключно шкідливим для врожайності цих районів.

Молошний лиман /інколи його називають Молошним озером / віддалений від Озівського моря тонкою косою і не скидає води в нього. Значить у місці сполучення лиману з морем потрібно буде вибудувати спеціальну захисну греблю з шлюзом.

V

Як бачимо, Кахівська ГЕС та система Південно-Українського та Північно-Кримського каналів мали б відігравати важливу роль у розвитку сільського господарства південної України. Про транспортне значення Кахівського гідробудівництва ми вже теж коротко згадали. Зупинимось над питанням значення Кахівського гідровузла для і н д у с т р і а л і з а ц і ї південної України, а з тим і всієї України.

Насамперед слід відмітити, що вже самі будівельні роботи при спорудженні окремих об'єктів гідровузла повинні стати стимулом спонтанного розвитку деяких ділянок промисловости в зоні будівництва, насамперед промисловости б у д і в е л ь н и х м а т е р і а л і в . Зупинимось більш детально над цим питанням тому, що промисловість будівельних матеріалів, це одне із найслабших місць народнього господарства України. Далі також тому, щоб показати, як проект такого характеру як Кахівське будівницт-

во пов'язаний якраз із цією ділянкою промисловости України та як повинен бути використаний для піднесення економіки південних областей України і всієї України взагалі. Аналіза проблеми промисловости будівельних матеріалів у зв'язку з Кахівським будівництвом показує далі наглядно труднощі та перешкоди, які виникають в економіці України за умов теперішньої окупаційної большевицької політики.

Правильне розв'язання проблем будівництва Кахівського гідрокомплексу, зокрема постачання йому будівельних матеріалів, покращує у першу чергу якість самого будівництва та здешевлює його, а далі спричиняється автоматично до упромисловлення довколишніх районів. Проте, якраз у цій ділянці ми відмічуємо ряд недоліків: місцевих ресурсів не використовують як слід, будівельні матеріали привозять інколи з дуже відlegлих областей. При цьому, очевидно, непотрібно завантажують транспорт, збільшують кількість робочої сили, засуджують певний відсоток привезених матеріалів на відсортування з причин зниження його якості від далеких перевезень. Але найбільша шкода постає взагалі для економіки довколишніх районів, бо на базі будівництва Кахівського гідровузла можна б якраз розгорнути створення цінних галузів промисловости будівельних матеріалів. Відповідно до цього індустриальний потенціал цих районів зазнав би росту, а продукція згаданих галузів промисловости стала б запорукою дальшого розквіту не тільки близьких районів, але й багатьох ділянок народного господарства всієї України.

Щоб з'ясувати потребу будування підприємств промисловости будівельних матеріалів поблизу Кахівського гідровузла, згадаємо ще раз масштаби деяких будівельних робіт. На будівництві самої греблі на Дніпрі виконуються 1 міль. кубометрів бетонної та залізобетонної кладки. На будівництві системи каналів Кахівського гідровузла маємо такі показники: бетонні роботи - 1 міль. кубометрів, залізобетонні роботи - 800 000 кубометрів, збірний залізобетон - 500 000 кубометрів, кладка цегли - 300 000 кубометрів, кладка буту - 1 міль. кубометрів. Це все найконечніші роботи теперішньої хвилини будівництва самого вузла; тут зовсім ще не враховано житлового й промислового будівництва, а також спорудження шляхів, які повинні розгорнутись у грандіозних масштабах у близь-

кому майбутньому. Коли згадані вище показники перерахувати на с и р о в и н у, яку потрібно буде вжити на будівництві, то одержимо приблизно такі кількості матеріалів: 1,5 міль. тонн цементу, 75 000 тонн вапна, 250 міль.штук цегли, 8 до 10 міль. кубометрів щебню та буту, сотні тисяч к і л о м е т р і в азбоцементних та керамічних рур і т.д. Наладнати виробництво цих матеріалів у з о н і будівництва Кахівського гідрокомплексу, це завдання хвили, але компетентні організації не ставляться до цієї проблеми з належною увагою. Мимохіть маємо враження, що комусь в горі, очевидно в Москві, залежить на тому, щоб промисловість будівельних матеріалів в Україні не розвивалась згідно з потребами України, щоб і надалі слабе, недобро-якісне та ведене черепашими темпами промислове, а насамперед житлове будівництво в Україні можна було хитро виправдувати відсутністю заводів будівельних матеріалів. Так, наприклад, "Укрводобуд" ще й у 1952 році привозив 60-70% цегли й майже всю потрібну черепицю з далеко віддалених областей України /навіть з Закарпатської області/. Лише на оплату залізничного транспорту витрачалось даремно до 300-350 карб. за кожні 1000 штук цегли та черепиці. Коли взяти на увагу згадану вгорі цифру 250 міль. штук цегли, потрібних для Кахівського будівництва, то бачимо яка сума грошей тут потрібна.

Тимчасом ще в 1951 р. Інститут будівельних матеріалів Академії Архітектури УРСР випрацював докладний "Довідник родовищ мінеральної сировини для будівельних матеріалів в областях зони будівництва Кахівської ГЕС та Південно-Українського Каналу", де переконливо доведено, що більша частина території Херсонської, Запорізької, Дніпропетровської та Миколаївської областей, зв'язаних із трасою будівництва Кахівського гідровузла, майже р і в н о м і р н о забезпечена цегельними та керамічними глинами і будівельними пісками, а також сировиною для в'язучих матеріалів, виробництва скла, будівельних вапняків, кам'яних декоративних матеріалів тощо. Наявні родовища сировини можуть бути базою дальшого суцільного виробництва червоної і селікатної цегли, стінних бльоків, плит до перегородок, в'язучих матеріалів, дахової черепиці, шляхового клінкеру, граніту, бутового каменя та щебеня і всіх видів санітарно-технічної та облицьовувальної ке-

раміки.

Родовища сировини, які повинні б бути використані у разі будування Кахівського гідрокомплексу для розбудови української промисловости будівельних матеріалів взагалі, можна поділити на кілька груп. Насамперед відмічуємо родовища граніту в смузі поширення масивно-кристалічних кам'яних порід південної України, із них найважливіші : Кам'янсько-Дніпровський кар'єр, Хортицькі кар'єри ^{51/} група кар'єрів розташованих вздовж річки Мокра Московка, Наталівський та Янцевський кар'єри сірого граніту / в р-ні Єлсаветівки/, Токівські кар'єри червоного граніту /біля станції Стульневе/. Багато родовищ граніту знаходиться теж у районі Мелітополя /Чернигівка, Скелювате/.

У південній Україні нараховується 139 родовищ пилових вапняків і вапняків-черепашників, які можуть мати широке застосування не тільки як стінний матеріал, але й як матеріал для перегородок, перекрить тощо. Родовищ щільних вапняків маємо ще більше, бо аж 329, крім того є 90 родовищ пісковиків. Найбільше придатні й корисні для Кахівського будівництва такі родовища вапняків: у басейні ріки Кінської, вище села Григорівки, в селищі Хитрівка Комишевського району; в районі греблі на ріці Молошній біля села Терпіння, у селі Ново-Миколаївці, в селищі Павлівка Василівського району, в селі Скельки, а далі в селах Снігурівського району - Євгенівці, Іванівці, Галаганівці та Касперівському й Себінському родовищах. Потужність залягань вапняків виносить в середньому 2-4 метри, знаходяться вони звичайно на глибині 2-8, рідше до 10 метрів. У більшості родовищ вапняків залягають і будівельні піски.

Зони будови Кахівського гідрокомплексу багата на родовища будівельної глини; дещо несприятливіше виглядає з керамічною глиною, її родовища обмежені, до 1952 р. виявлено 19 родовищ. Деталі виготовлені з цієї глини заслуговують безперечно на особливу увагу, відомо бо, що конструкції з балок та бльоків із керамічної глини відзначаються у будівництві високими будівельно-експлуатаційними та економічними показниками. Глини згаданих родовищ широко застосовували при виробі тонкостінних, порожнистих бльоків та балок, як конструкційних елементів для кладки зовнішніх несучих стін, для перегородок, горищних та міжповерхових перекрить у жит-

ловому та суспільно-побутовому будівництві.

Будівельні піски часто товаришать родовищам вапняків, крім того, оті піски залягають широкою площею у деяких околицях, як от біля селищ: Велика Лепетиха, Воронцівка, Берислав, біля самої Кахівки та Цюрупинська. Особливо високоякісні є піски родовища Пологи, які можна рекомендувати на найбільше відповідальні споруди.

Не зважаючи на такі бездоганні сировинні можливості розбудови промисловости будівельних матеріалів на півдні України, практично зроблено дуже мало щодо побудови нових заводів. Окрім кількох підприємств середньої, ато й малої величини в безпосередньо близькій відстані від Кахівки /передусім бетонові заводи, напр., в селі Ключеве/, ще й до кінця 1952 р. не діяли в зоні гідровузла якісь більші нові заводи будівельних матеріалів. Центральні органи в Москві гальмують, використання місцевих ресурсів при будівництві Кахівського вузла. Вони легковажать не тільки голоси українських учених та спеціалістів^{52/}, але й голоси критики місцевих чільних планово-господарських керівників. Наприклад, голова обл.п'янової комісії у Запоріжжі П. Образцов писав ще в січні 1952 р., що міністерство промисловости будівельних матеріалів СРСР не робить абсолютно нічого для побудови нових заводів будівельних матеріалів у Запорізькій області. Мало того - це ж міністерство зірвало будівництво двох великих цегельних заводів у самому Запоріжжі; за п'яном ці заводи повинні були давати продукцію уже в 1953 р., а по суті ще в 1952 р. їх навіть не розпочато будувати^{53/}.

Такий стан дуже загрозовий не так для будівництва Кахівського гідровузла, якого завершення буде "тільки" припізнено, але насамперед для суцільного процесу дальшої індустріалізації півдня України, бо ж нестача будівельних матеріалів може тут припізнити дуже помітно побудову низки промислових підприємств - евентуальних з у ж и в а ч і в електроенергії Кахівської ГЕС, а далі й житлове будівництво, яке, як відомо, дуже відстає по всій Україні.

Щоби уявити собі приблизно скільки будівельних матеріалів буде потрібно лише в найближчих роках, пригадаємо, що слід передбачити такі вже хоча б демографічні процеси як приплив значної

кількості населення у районі розвитку інтенсивного землеробства /як наслідок зрошування/ та переміщення селищ із зони затоплення. Уже ці два процеси муситимуть вести за собою потребу мільйонів квадратних метрів житлової площі, а далі й побудування кількох тисяч сільсько-господарчих приміщень /ферми, склади, виробничі приміщення і т.п./ та сотень підприємств легкої, харчової та важкої галузей промисловости. Для всього того будівництва потреба цегли обчислюватиметься вже мільярдами штук, а цементу та вапна - сотнями тисяч тонн.

З усіх ділянок промисловости будівельних матеріалів у зоні Кахівського гідробудівництва ще найкраще стоїть справа з використанням відходів металургійних і паливних шлаків Дніпропетровської та Запорізької областей. На базі шлакових матеріалів побудовано в цих областях, а також у Донбасі, декілька нових заводів, які дають продукцію цементу, шлакової цегли, різних шлакобетонних каменів, бльоків, плит та інших матеріалів. Так, наприклад, ще в 1948-49 рр. розпочали будування комплексних заводів шлакобетонних бльоків у Дніпропетровську та Сталіно /запланована виробнича потужність обох заводів: 5 міль. бльоків на рік/, цегельно-керамічних заводів із тунельними печами та сушільними в Дніпропетровську /два заводи/, Артемівську, та Кучурганях /Одеська обл./. У 1955 р. приступили нарешті в Україні до побудови перенапруженого бетону, проте покищо єдиний такий завод будують лише в Києві /потужність заводу приблизно 120 тисяч кубометрів бетону на рік/, на значній відстані від Кахівського вузла ^{54/}. Щодо застосування шлакобетонних бльоків на Кахівському будівництві, то його ефективність визначається не тільки тим, що ці вироби місцеві й усувають потребу далеких перевозів, а й тим, що їх собівартість та відпускні ціни, а також затрати на виведення стін нижчі ніж для звичайної червоної цегли. Розрахунки зроблені в Інституті Економіки АН УРСР за типовими будівельними нормами та розцінками для Херсонської та Запорізької областей за умовин перевезення місцевих будівельних матеріалів автомобільним транспортом показують, що при застосуванні шлакобетонного каменю економія на кожних 1000 штук заміненої цегли на будівництві виносить 58 карб., а при застосуванні порожнистого шлакобетонного каменю аж 174 карб./в актуальних цінах 1953 р./.

Останнім часом освоєно в Україні, в південних областях, нові види цінної сировини, які повинні знайти широке застосування на Кахівському будівництві. Маємо на увазі комишитові плити та мікропорит. Комишитовий завод у Херсоні працює на базі запасів комишів на Дніпровських плавнях і при повному завантаженні може дати 400 до 500 тисяч квадратних метрів комишитових плит. Коли на будівництві замінити звичайні перегородки каркасно-обшивного типу перегородками з комишитових плит, то заощадження виносимуть біля 33% попередніх коштів. Новий завод мікропориту працює від недовго в Запоріжжі, його продукція базується на місцевих родовищах, глини і пісків. Мікропорит вживатиметься теж при кладці перегородок, при чому заощадження у порівнянні, напр., із гіпсовими блоками виносимуть найменше 10%.

У розробці питання використання місцевої сировини для будівництва Кахівського гідрокомплексу в теперешній стадії будівельних робіт, а також взагалі для майбутнього промислового та житлового будівництва в зоні вузла, можна намітити ряд інших шляхів, важливих та цінних з погляду розвитку економіки України. Наприклад, було б неодмінно корисно організувати розмалювання привізного клінкеру із застосуванням місцевих добавок на місці споживання цементу ^{55/}. Таким чином, у першу чергу, зменшуємо за вагою кількість матеріалів, що їх потрібно перевозити, крім того клінкер більше транспортабельний матеріал /його не треба упакувати як готовий цемент, і його втрати при вантаженні незначні/. Його ж розмелювання на місці усуває потребу споруджування спеціальних складів. Витрати ж на експлуатацію цементних, розмелюваних установок у гідробудівництві не перевищують звичайних заводських. Конечно було б далі налагодити на півдні України виробництво керамічних і скляних рур, якими можна заступити в багатьох випадках металічні рури, зокрема на будові зрошувальних та обводнювальних систем ... Для виробництва скляних рур можна вживати найдешевший матеріал - глину. Київський технологічний інститут силікатів випробовував уже глини деяких родовищ для одержання скла /напр., Бериславського родовища в Херсонській області/, які й виявились зовсім придатними для застосування у виробництві скляних рур, але промислового виробництва таких рур на півдні України ще не організовано.

VI

Як впливатиме Кахівська ГЕС на піднесення інших ділянок промисловості півдня України? Щоб унаглядити цю проблему, пригадаємо деякі дані про Дніпрельстан. Запланована продукція електроенергії виносила на Дніпрельстані /1937 р./ 3 мільярди 600 міль. кіловатгодин на рік⁵⁶ /, себто Кахівська ГЕС з продукцією у 1 мільярд 200 міль. квтгодин річно даватиме якраз більш-менш одну третину електроенергії, яку дає Дніпрельстан. Невідомо тільки, чи Дніпрельстан досяг у післявоєнному періоді запланованої потужности; максимальні показники Дніпрельстану в передвоєнному періоді виносять біля 2 мільярдів 400 міль. квтгод. на рік. На базі енергії Дніпрельстану постав потужний Дніпровський індустріальний комбінат з рядом дуже великих заводів у Запоріжжі та його околицях, ці заводи - головні споживачі енергії Дніпрельстану. Найпотужнішими підприємствами Дніпровського комбінату, це -алюмінійовий завод, завод феростопів, металургійний комбінат, електродний завод та коксохімічний завод⁵⁷.

П л я н о в і цифри продукції цих заводів та їхнього зужиття електроенергії подаємо в таблиці на стор. 137.

Коли отже прийняти, що Дніпрельстан таки досяг запланованої потужности в 3 мільярди 600 міль.квтгод.на рік, тоді тільки вищезгадані підприємства Дніпровського комбінату зуживають із цього 2 мільярди 235 міль. квтгод.на рік, себто біля 65%. Насправді, як ми вже згадували, довоєнна продукція Дніпрогесу не перевищила 2 мільярдів 400 міль. квтгод. на рік, і при такій цифрі кількість енергії, зуживана індустріальним комбінатом при його повній запланованій потужності, виносила б аж 95%! Взявши до уваги неспівмірність росту продукції Дніпрельстану та виробничої потужности заводів Дніпровського комбінату, цей відсоток не точний, він лише інформативно приблизний і вказує, що основним і найважливішим зуживачем електроенергії Дніпрельстану, це промисловість, до того важка промисловість Придніпров'я. З інших споживачів на увагу заслуговує ще хіба тільки саме місто Запоріжжя, як населений пункт; при кількості населення в 290 000 душ воно зуживало 176 500 000 квтгод.річно.

Завод	П р о д у к ц і я	Зужиття електро- енергії /квтг./ річно
Алюмінійовий з-д /разом із елек- тродним з-дом/	40 000 тонн металічного алюмінію, алюмінійові окси- ди, електроди.	1 200 000 000
з-д феростопів ^{58/} 77 500 тонн феросто- пів	10 000 тонн високо-вуг- лецевого ферохрому 60 000 тонн феросилі- цію /45% і 4 500 тонн рафінованого феро-хрому 3 000 тонн тунгстену	460 000 000
коксо-хімічний ^{59/}	1 380 000 тонн коксу /4 батареї/ 560 000 000 кубометрів кокс.газу 110 000 тонн кокс.осадів /півфабрикат для хім.про- мислов./	
металургійний	1 600 000 тонн чавуну ^{60/} 1 200 000 тонн тонкого сталевого листу 750 000 тонн товстого ста- левого листу 685 000 тонн конструкцій- ної сталі /для машинобу- дування/ 525 000 тонн фасонного за- ліза	575 000 000
з-д електросталь	200 000 тонн конструкційної електросталі /машбуд/ 70 000 тонн інструменталь- ної електросталі 76 000 тонн інструменталь- ної високостопової спец- сталі.	

У порівнянні з промисловістю, сільське господарство та іри-
гаційні споруди були зовсім незначними споживачами електроенер-
гії Дніпрельстану. Український Науково-Дослідчий Інститут Елек-
трифікації Сільського Господарства на острові Хортиця опубліку-
вав у 1936 р. такі дані про обсяг ділянок сільського господар-
ства на території теперішньої Дніпропетровської та Запорізької

областей, де вживали електричний струм із Дніпрельстану:

Зрошувальні устаткування	87 споруд для 3500 га
Електрична молотба	.754 /збір із біля 350 000 га/
МТС	16 станцій
Електрична оранка	біля 3000 га
Парники	4100 рам
Хатне господарство колгоспників	44 000 домів.

Коли узгляднити ще, що такі процеси як оранка та молотіння відбуваються лише протягом півтори до двох місяців на рік, то побачимо, що сільське господарство насправді мінімально зуживає електроенергію Дніпрельстану.

Енергетично розподілений баланс Кахівського гідровузла різниться докорінно від балансу Дніпрельстану. Тут головну роль відіграє якраз сільське господарство. У нас не має покищо жадних підстав сподіватися побудови нових великих заводів у зоні діяння Кахівської ГЕС на її базі. За те виглядає дуже правдоподібним, що електроенергія Кахівської ГЕС буде спрямована частинно в райони Дніпропетровська та Запоріжжя, в яких після війни постало ряд нових великих заводів, а навіть Дніпрельстан виявився не достатньо міцним, щоб безперебійно постачати їм усім потрібні кількості електроенергії ⁶¹. Щоправда, більшість отих нових заводів належить до категорії машинобудівельних, себто вони не особливо енергомісткі підприємства, але при їхніх масштабах /напр., Дніпропетровський автозавод, Дніпропетровський радіозавод, Запорізький авіозавод і т.п./, вони все ж таки становлять дуже помітне збільшення навантаження електростанцій. Не можна теж забувати, що довоєнні енергомісткі заводи, зокрема алюмінійовий та металургійні, зазнали в процесі післявоєнної відбудови корінної реконструкції, розбудови нових цехів, що вже самі розрослись у нові заводи, та взагалі збільшення виробничих потужностей.

Очевидно, передбачаються слабкі перспективи на побудову нових великих індустріальних об'єктів у зоні Кахівського гідровузла, зокрема підприємств важкої промисловости. Дещо краще виглядає евентульний розвиток легкої промисловости на півдні України. Зріст сільсько-господарської продукції, обумовлений зрошенням та обводненням південних районів України, буде безперечно стимулом

для побудови заводів і фабрик, де перероблятиметься згадана продукція. Вже й тепер на півдні України працює ряд великих підприємств харчової промисловости, згадати б тут тільки : консервний завод /ім. Сталіна/ у Херсоні, консервний завод /ім. 1-го Травня/ у Тирасполі, а далі консервні заводи в Криму. В одному лише місті Симферополі працюють три великі заводи /ім. 1-го Травня, ім. Кірова та Трудовий Жовтень /. Продукція Кримських консервно-овочевих заводів виносила в 1953 році понад 10 міль. коробок на рік ⁶²/.

Разом із ростом сільсько-господарської продукції півдня України ці заводи безумовно розгорнуть свою виробничу потужність, рівнож будуть побудовані й деякі нові заводи. Цікаво відмітити, що рішення про побудову Кахівського гідровузла прийшло досить несподівано для пляново-господарських установ України, - одним з доказів цього факту це те, що майже напередодні постанови про Кахівський вузол розпочато будівництво двох великих овоче-консервних заводів в Ізмаїлі та Кам"янці-Подільському, а потім закінчено розбудову найбільшого консервного заводу в Україні, в Черкасах ⁶³/ . Заводи побудовано так, що потужність їх можна реконструювати й вони легко зможуть переробляти надвишку продукції овочів та ярини, що її сподіюється від зрошення південних районів України.

Розбудова підприємств т е к с т и л ь н о ї промисловости, що ведеться тепер на півдні України, пов"язана також з Кахівським гідровузлом. Одним із найбільших нових підприємств буде текстильний комбінат у Херсоні; його запланована потужність виносить 250 000 прядильних та 50 000 крутільних веретен та приблизно 6000 ткацьких варстатів. Комбінат будують чергами, перша прядильно-ткацька фабрика мала увійти в дію 1954 р., насправді закінчено її будувати /порядком штурмівщини/ тільки влітку 1955 року; ближчим часом запроєктовано побудувати другу прядильно-ткацьку фабрику, волокно-відділювальну фабрику та інші цехи. При комбінаті будують теж робітничу оселю на 20 000 мешканців. Є навіть на проєкти побудови текстильних фабрик теж у Новій Кахівці та Мелітополі, проте їх будівництво увійде в програму найшвидше аж у шостій п"ятирічці. Розвиток текстильної промисловости треба зарахувати передусім на рахунок росту культури бавов-

ника в південних областях України, а не на можливості постачання струмом Кахівської ГЕС. Відомо, що не зважаючи на те, що рішення про побудову Херсонського текстильного комбінату прийшло вже після рішення про будівництво Кахівського гідровузла, в Херсонському комбінаті будують окрему, досить потужну теплоелектроцентралю /ТЕЦ/, що говорить недвозначно, що комбінат не буде безпосереднім споживачем електроенергії Кахівської ГЕС ^{64/}.

Факт побудови ТЕЦ на Херсонському комбінаті взагалі дуже цікавий і заслуговує на виключну увагу. Він з'ясовує нам, що будівництво великих гідроелектростанцій в окремих зонах /Кахівка, а також інші, як Куйбишев, Сталінград, Бухтарма / зовсім ще не значить, що випродукована тут електроенергія буде вжита в тих же зонах. Інакше, коли ми знаємо, що 600 міль.кіловатгодин йтиме річно із Кахівської ГЕС на потреби сільськогосподарства, то других 600 міль. кіловатгодин, хоч і піде в основному на потреби промисловости, то все ж таки не конче до найближче положених районів. Не треба забувати, що ще в 1947-48 рр. випрацьовано в ССРС н о в и й проєкт уніфікованої мережі електростанцій усього ССРС, з'єднаної лініями високовольтних передач. У цьому проєкті система т.зв. "Юга ССРС" становить якраз перший етап уніфікації, далі йде проєкт охоплення о д н і є ю мережою всієї європейської частини ССРС, а далі й цілого ССРС. Покищо це все лише проєкт, частково здійсненні були плани пов'язання мереж Дніпроенерго, Донбасенерго та Харківської мережі в Україні, а також деяких мереж середнього Сибіру та Північного Казахстану. Базою проєкту з 1947/48 років.,були раніші проєкти суцільної енергомережі півдня ССРС.

Характеристичною рисою проєкту /покищо все ж таки тільки проєкту/ із 1947/48 рр. є намагання здійснити передачу на далекі відстані п о с т і й н о г о струму. Дотепер передають лініями високої напруги майже виключно змінний струм. Тим часом виявилось, що ізоляція високовольтних ліній електропередач

Варіант проєкту пов'язання українських електростанцій
мережею ліній високовольтних передач.

Ця схема показує мережу одного з проєктів з 1937 р., вольтаж показаних ліній передбачалось у 220 кв.

при великих потужностях порушує походження напруг джерела змінного струму та споживачів / тобто електромоторів/, що робить передачу неможливою. Цієї істотної хиби нема при передачах постійного струму, бо в цьому випадку струм іде завжди в одному напрямку. Схематично виглядає передача електроенергії так, що первинні джерела виробляють енергію струму так, як це і здійснювалось досі, передача ж на віддалі здійснюватиметься у майбутньому, за проєктом, постійним струмом. Практично процес відбуватиметься з такою послідовністю: електрична енергія вироблятиметься звичайними генераторами змінного струму, напруга якого підвищується трансформаторами. Далі за допомогою потужних випростувачів ^{65/} змінний струм, перетворюючись на постійний, передаватиметься споживачам, що знаходяться на відстані кількох сотень, а то й тисяч кілометрів. У місці споживання постійний струм перетворюється знову на змінний за допомогою спеціальних апаратів-інверторів. Після інвертування напруга відповідно знижується і подається безпосередньо до споживачів. Точні математичні розрахунки українських учених показали, що втрати енергії при цій методі передачі становитимуть лише 0,2 - 0,3 відсотку.

Ясно, що запроєктовані зміни в мережі високовольтних передач можуть бути здійсненні лише поступово, вони вимагають також нового, коштовного устаткування /станції випростовачів та інверторів/. Тому передача енергії постійним струмом находиться ще й тепер радше в експериментальній стадії.

Проте намагання пов'язати між собою ряд енергосистем мережами високовольтних передач /покищо змінного струму/ здійснюється у все більших масштабах і не має сумніву, що й Кахівська ГЕС включена в таку мережу. Тим самим енергію Кахівської ГЕС можуть споживати підприємства, віддалені на тисячі кілометрів від гідроелектростанції. Із цих мотивів усі гіпотези щодо можливостей побудови атомних заводів в Україні на базі продукції електроенергії Кахівської ГЕС треба вважати дуже ризиковними. Крім цього здаєть-

ся нам, що Москва не вважає доцільним, з політичних міркувань, розбудовувати атомну індустрію в Україні ^{66/}. Якщо ж в Україні й проводять будівництво деяких суворо-засекречених об'єктів /зокрема в західних районах держави/, то ці об'єкти пов'язані тільки посередньо з атомною промисловістю /здебільша полігони ракетних, автоматично керованих на відстань стрілен снарядів/, можливо з атомною зброєю.

Повертаючись до проблеми створення на півдні України осередків текстильної промисловости, повторюємо, що підставою їх створення, це - площа освоєних зрошенням земель, призначених під культуру бавовника ^{67/}, а також інших індустриальних рослин, пов'язаних із текстильною продукцією ^{68/}; а далі, безперечно, заходи для підвищення поголів'я овець в Таврії та Криму.

Щодо інших ділянок легкої промисловости в районах Кахівського гідробудівництва, то куди певніше базувати розрахунки не на базі покращення енергетичної ситуації, але на загальному розвитку південних областей України з їхніми природними багатствами. Наприклад, було вже раніше згадано про проблему штучних добрив, особливо придатних для умов зрошення півдня. Можна твердити, що бажання розв'язати цю проблему обумовить побудову деяких нових хімічних заводів. Уже й тепер здійснюються заходи в цьому напрямку, наприклад, на заводі "Озівсталь" споруджено в 1955 р. новий, великий шлакомельний цех. Продукція цього цеху становить 340 000 тонн фосфатних добрив на рік ^{69/}. Згаданий цех задумують перетворити згодом на окремий завод.

Загально стверджуємо, що Кахівська ГЕС, не зважаючи на всі позитиви її побудови, не дасть надто великого поштовху для індустриалізації довколишніх районів, а її значення аж ніяк не видержує порівняння із ролю, яку відіграв в 1934-1941 рр. Дніпрельстан.

Кахівський гідровузол матиме насамперед велике значення у розвитку сільського господарства України, і щойно на базі цього розвитку постануть у зоні будівництва деякі індустриальні центри. У наслідок основних досліджень, проведених в 1950-55 рр. вирішено спеціалізувати господарство на зрошуваних і наводнюваних землях на масовому вирощуванні зерна, овочів, а також кормів для розвитку продуктивного тваринництва; у південних районах буде

введена також культура бавовника. Про пляни та сподівання ми згадали детальніше в одному з попередніх розділів. У стадію здійснення вони входять із хвилиною пуску першої черги Кахівського гідровузла. 10. червня 1955 року відкрито судно-плавні шлюзи Нової Кахівки, перший пасажирський пароплав перейшов Кахівку 31. червня 1955 р. Загальна довжина шлюзу виносить три кілометри. Не зважаючи на те, що різниця між верхнім та нижнім б'є-
фами після залиття водоймища виноситиме декілька метрів, шлюз Нової Кахівки однокамерний /шлюзи Дніпрогесу мають три камери/, і тому час перепуску пароплавів триває тут коротше, як у Запоріжжі. Будівництво шлюзу тривало дещо довше як два роки, на ньому виконано більше семи міль.кубометрів земляних робіт, прокладено 240 000 кубометрів бетону та споруджено 17 000 тонн арматури, металоконструкцій та механізмів автоматизованого управління шлюзу 70/.

1. липня 1955 року розпочато монтаж двох перших турбогенераторів. Ці турбогенератори дадуть можливість ввести в дію потужну смокову станцію на ріці Інгульці, що зможе зрошувати перших 20 тисяч га землі на кордоні Херсонської та Миколаївської областей. Такий скромний реальний початок здійснення безперечно цікавого й важливого проєкту зрошення засушливих земель південної України. До повнісного його здійснення залишається ще багато років важкої праці, перманентних досліджень, різних еventуальних змін, внесених вже під час і після закінчення будівництва. Інколи доводиться просто відганяти настирливу думку, що Кахівський гідровузел, з його системою каналів, це власне один великий експеримент.

Із введення в дію Кахівського гідрокомплексу пов'язано ряд важливих проблем, від правильного розв'язання яких залежатиме в рішальній мірі ефективність гідровузла, його дійсна вартість для народного господарства України.

Перелічимо тут декілька найбільше пекучих проблем:

У першу чергу, щоб правильно використати електроенергію, яку даватиме Кахівська ГЕС для сільського господарства, треба запроєктувати механізацію різних процесів на тваринницьких фермах і в рільництві. Зворотно пропорційно до тверджень советської пропаганди, досягнення в цій ділянці в Україні дуже-

дуже незначні, механізація процесів відстає на дуже багато не тільки від американської практики, але й від практики більшості передових країн Європи. Дотеперішні нечисленні механізми, яких застосовують, до того ще й дуже рідко, в колгоспному, а радше в радгоспному господарстві, характерні надзвичайною вбогістю їх зразків, грубим та не цілком викінченим виконанням, малою ефективністю. Не добачаючи цих недоліків ані Інститут машинознавства, ані Інститут сільсько-господарської механіки при Академії Наук України, не включили в свою тематику на 1955 рік жадних проблем, зв'язаних із специфікою освоєння півдня України ^{71/}.

Не вивчено ще як слід багато проблем енергетичного сектору експлуатації Кахівського гідровузла, не випрацьовано ще навіть стійкої системи та основних принципів розподілу електроенергії в умовах часткової та повної електрифікації сільського господарства півдня України. Не розроблено ще теж однородної системи автоматики та телеуправління електричних підстанцій мережі Кахівського вузла, взагалі ж справа автоматики, а зокрема телеуправління поставлена дуже незадовільно в енергетичному господарстві всієї України.

Було вже згадано, що влітку 1955 р. закінчено будівництво головних бетонних споруд Кахівської греблі та шлюзу, а проте залишилось дослідити ще ряд гідрологічних проблем, які, беручи логічно, повинні б по суті становити базу технічних розрахунків цих споруд. Тобто багато гідрологічних та гідравлічних досліджень доведеться перевести, як не дивно, - пост фактум. Зокрема дошкульним є питання уточнення характеристики стоку Дніпра, при чому насамперед потрібно розробити методику прогнозу рівнів і витрат води Дніпра та його допливів. Метою гідравлічних розрахунків буде уточнення способів розрахунку та опрацювання раціональних типів споруд для гашення енергії води в нижньому б'єфі гідровузла ^{72/}. Було теж згадано, що рішення про будову Кахівського гідровузла прийшло досить несподівано, - крім цього вже під час будування його об'єктів у 1950-55 рр. партійні та адміністративно-технічні органи весь час так тільки й натискали, щоб прискіпити будівництво, провести його раніше встановлених строків та здешевленими коштами. Тимто існує небезпека, що деякі роботи переведено не дуже доброякісно. Це відноситься зокрема до

земляних робіт, які виконувано найчастіше за допомогою зігнаних із довколишніх районів селян-колгоспників, сил здебільша повністю некваліфікованих, незадовільно обладнаних відповідними знаряддями праці. Технічна контроля виконування робіт була не на всіх відтинках будівництва на належному рівні, про це згадувалось інколи навіть в офіційних звідомленнях. Тимто особливо велике значення матимуть дослідження, спрямовані на уточнення стійкості земляних гребель та дамб та руху фільтраційної води в цих спорудах. Далі неодмінно потрібно буде дослідити умовини утворення хвиль та розробити теорію розрахунку меж руйнування берегів нових водоймищ.

Якщо мова про систему Південно-Українського та Північно-Кримського каналів, то треба дослідити умовини судноплавства в обмеженому просторі зрошувальних і осушувальних каналів. Надзвичайно важлива й комплексна проблема, це устійнення найраціональніших методів самого зрошення, умовини якого різняться докорінно від умовин зрошення у республіках Середньої Азії. У недалекому майбутньому постане ряд завдань також перед науководослідчими установами біологічного циклу, - з них найважливіші: рибогосподарське освоєння водоймищ та деяких частин траси каналів, а далі опрацювання систем заходів боротьби із шкідниками та хворобами рослин в умовах зрошуваного землеробства^{73/}. Як бачимо, програма тільки найконечніших досліджень дуже широка, на окреслені ж результати цих досліджень ще доведеться чимало чекати.

VII

Під кінець, хотілось би дати якесь резюме, якусь коротку загальну характеристику Кахівського гідробудівництва. За сучасних умовин підсоветського режиму в Україні ця характеристика мусить бути, на жаль, здебільша негативною. Насамперед стверджуємо, що роля і значення Кахівського гідровузла неспівмірно й штучно роздуті, перебільшені. Якщо ще можна погодитися, що система Південно-Українського та Північно-Кримського каналів дасть у майбутньому, при повній їх експлуатації деякі незаперечні економічні користі сільському господарству України, то

то з другого боку енергетичне значення Кахівської ГЕС залишається власне незначним. Електростанції потужністю у 250 000 квт. зараховуються, за сьогочасними стандартами енергетичного будівництва в передових країнах не до великих, а тільки до середньої величини об'єктів. Коли розглянути програму післявоєнного будівництва в Канаді, США, Англії, Франції, чи навіть у такій малій Швеції чи Швейцарії, то побачимо, що в цих країнах побудовано в 1945-1955 рр. велику кількість електростанцій порядку потужності в 100 до 300 тисяч кіловатів.

Зокрема корисно розвивається у цих країнах використання водних ресурсів, себто ділянка, яка ще незадовільно освоюється в Україні. На першому місці йде тут Канада з гігантними проектами /у великій мірі вже здійсненими/, в порівнянні з якими зовсім бліднуть советські проекти майбутнього, навіть такі великі як волжські чи сибірські. Тут згадаємо, що тільки два канадійські штати: Онтаріо та Квебек розпоряджають гідровузлами потужністю у більше за 9,6 міль. кіловатів /Онтаріо: 3 530 000 квт., Квебек - 6 860 000 квт./. Найближчим часом ввійдуть у дію нові потужні ГЕС у штатах Колумбія /2 760 000 квт./ та на Юконіці-ріці /650 000 квт./. Тим часом населення Канади складає всього одну третину населення України. Навіть на багато менші ніж Україна держави, не лише кількістю населення, але й індустріального розвитку та взагалі економічного потенціалу - спромоглись побудувати в післявоєнних роках, зокрема якраз у періоді, в якому будують Кахівський гідровузол, нові, великі, модерні гідроелектростанції. Швеція будує ГЕС і в Сторнорфоре /Stornorrfor 172 200 квт. потужности/, і в Кільфурсен /Kilforsen тільки перша черга здійсненого проекту дасть 285 000 квт., у 1957 році цей гідровузол повинен дати 40% електроенергії, яку дала в 1954 р. уся Швеція/; розпочато теж будівництво вузла в Харспрегнет /Harsprägnen, потужністю приблизно на 200 000 кіловатів/ ^{74/}.

Надзвичайно широких заходів вживається для збільшення енергетичної бази у Великобританії, кожного року здають в експлуатацію ряд одиниць нових потужностей, які в останніх роках перевищують потужність Кахівського вузла мало що не в шість разів! Наступна таблиця показує скільки кіловатів нових потужностей увійшло в дію в кожному році післявоєнного періоду 1947-1954 рр. ^{75/}.

Рік	Нові потужності	Рік	Нові потужності
1947	340 000 квт	1951	1 113 000 квт
1948	566 000 "	1952	1 539 000 "
1949	703 000 "	1953	1 413 000 "
1950	965 000 "	1954	1 431 000 "

Вище згадані дані охоплюють тільки т е п л о е л е к -
т р о ц е н т р а л і , щодо гідроелектростанцій, то лише в од-
ній убогій північній Шотландії здано в експлуатацію в 1949-
54 рр. 431 385 квт нових потужностей у схемі Норт оф Скотланд
Електрик Борд.

Про гігантні проекти США, Індії та Китаю тут навіть не зга-
дуємо. Проте порівняння наведених неповних даних про енергетич-
не будівництво в Канаді, Великобританії та Швеції із відповідним
станом в Україні виразно говорить про відставання України, свід-
чить про колоніальний стан економіки України за умовин сучасної
советської окупації, також і в ділянці енергетичного господарст-
ва, не зважаючи на голосно розрекламоване будівництво Кахівсько-
го гідровузла.

Яку насправді малу роль відіграє продукція Кахівської ГЕС
у загальному балансі електричних потужностей України, бачимо з
даних, згідно яких вага теплових електростанцій у цьому ж балан-
сі перевищуватиме ще й у 1960 р. - 85% ^{76/}. Виробництво електро-
енергії в Україні не розвивається, як ми вже згадали, так як цьо-
го вимагала б зіндустріялізована країна. Советські статистичні
дані говорять переважно мовою "відсотків від відсотків"; так у
1953 р. продукція електроенергії в Україні виносила в порівнян-
ні з 1913 р. в 43 рази більше ^{77/}, але по цілому СРСР згаданий
порівняльний множник виносить за цей самий період часу - аж 68.
Зокрема погано вражає в Україні незадовільний стан будівництва як-
раз гідроелектростанцій, відомо ж, з другого боку, що самі тільки
легко доступні ресурси водних сил в Україні виносили за приблиз-
ним підрахунком з 1948 р. - 2,6 міль.квт, біля 70% із них залиша-

ється до сьогодні невикористаними 78/.

Освоєння засушливої полоси південної України має на меті не тільки збільшення сільсько-господарської продукції України, але й використання знань та сил українських рільників. Сільсько-господарська продукція України найдешевша із усіх частин ССРСР. Про це переконливо говорять статистичні дані; нижче наводимо таблицю продуктивності землеробської праці в різних економічних областях ССРСР 79/.

Затрата праці на 100 тонн набору сільсько-господарської продукції. Показники затрат у людиноднях

Північний Крим	497	Передуралля	658
Південна Україна	502	Центральний лісостеп	691
Передкавказзя /Дон, Кубань, Саль- ські степи/	586	Волга-Дон	691
Український лісо- степ	615	Москва-Ока	873
Заволжжя /Уффа/	580	Двіна-Печора	1084
Заволжжя /степова смуга/	629	Полісся	733
		Прибалтика	1064

Цифри щодо України й Росії аж надто промовисті й коментарів не потребують.

Введення в експлуатацію нових водно-транспортних шляхів по Дніпрі та деяких відтинках системи каналів обумовлене також твердою konieczністю, відомо ж з якими збитками працює транспорт у ССРСР у післявоєнному періоді. Дальність перевозів вантажів не лише не зменшилася, але ще й шкідливо виросла: дані на окремі види найважливішого вантажу приведені в наступній таблиці :

Рід вантажу	Д а л ь н і с т ь п е р е в о з і в		
	1940	1953	1953 р. у порівнянні з 1940 р.
Ліс	1019	1193	+ 174
Хліб	736	949	+ 213
Чорні метали	966	1101	+ 135
Бавовна	1814	2375	+ 561
Мінер.будматер.	253	328	+ 75

Ясно, що такий далекий перевіз вантажів дошкульно шкідливий для економіки країни, - він здорожує промислову продукцію і також кошти прожитку населення. Звичайно, треба признати, що частинно збільшення дальности перевозів вантажів спричинив загосподаренням нових, дотепер невикористаних районів ССРСР, але основною причиною такого стану, це - такі факти, як вивіз українського вугілля та заліза в майже всі індустріальні центри Росії, вивіз української сільсько-господарської продукції в тіж центри, насамперед до Москви та Ленінграду, перевози бавовни з Середньої Азії до Росії, погане розміщення деяких важливих ділянок промисловости, як було, до речі, показано більш детально на прикладі промисловости будівельних матеріалів України в попередніх розділах цього нарису.

Безоглядно й негуманно використовується на Кахівському будівництві українська робоча сила. Зокрема, в незавидних умовах доводиться працювати жінкам, яких використовують мало що не в таких масштабах як в жахливих умовах відбудівних робіт у безпосередньо післявоєнному періоді /1944-46/. Жінки працюють у Кахівці, наприклад, на т.зв. вібраторах при укладанні бетону ^{80/}. Про грубі недоліки праці на вібраторах советської конструкції, зокрема про негативний вплив праці на них на здоров'я людини /перманентні потрясення організму та нестерпний гул/, згадують виразно самі ж спеціалісти-інженери будівельної справи ^{81/}. Питання робочих умовин на Кахівському будівництві належить власне до соціологічних проблем економіки України; обмежені розміром на-

рису, ми не можемо тут увійти в їх детальну аналізу.

Навіть у ділянці сільського господарства, в якому Кахівський гідровузол повинен би дати ще найбільше позитивів, ми вбачаємо небагато світлих сторінок. Мало що не напередодні покращання врожаїв південної України, завдяки застосуванню зрошення та обводнення, себто покращання харчової ситуації всієї України взагалі, **с о т н і т и с я ч** українських селян мусять під примусом покидати рідні землі, й не вони користатимуться із позитивів освоєння засушливої полоси півдня України. У тому самому часі, коли можна б сподіватись щонайбільш переселення деякої кількості селян із перенаселених центральних, а насамперед західних областей України на нові господарства, які мусіли б постати на базі застосування зрошення у південній Україні та Криму, - великі маси населення України спрямовано насильно у зовсім протилежну сторону, їх виселено на освоєння цілих земель північного Казахстану та південного Сибіру. За новішими підрахунками тільки між березнем 1954 р. та березнем 1955 р. Україну покинуло 330 226 дорослих мешканців, не враховуючи молоді нижче 18 років життя ^{82/}. На місце вивезених українських селян задумано вводити в сільському господарстві України, зокрема в її зрошених південних районах, "механізовану техніку". Найболючіше тут те, що переселені до Казахстану українці працюватимуть не так навіть для покращання харчової ситуації населення СРСР, як передусім на збільшення експортних можливостей СРСР та державних харчових резервів ^{83/}, іншими словами, на збільшення агресивної експансії советського політичного конгломерату.

Супроти таких фактів меркнуть дуже й дуже позитиви, яких можна сподіватись у сільському господарстві України від здійснення побудови Кахівського вузла; користі ж, які повинні мати з нього українські селяни й взагалі населення України стають дедалі більше проблематичними, сумнівними.

У цьому нарисі ми зупинилися, як сказано у підзаголовку нарису, на розгляненні будівництва Кахівського гідрокомплексу з **е к о н о м і ч н о г о** погляду, з аспекту ролі цього вузла в народньому господарстві України. Ми свідомо залишили зовсім на боці аналізу будівництва з технічної сторони. Це тема для окремого нарису, вона дуже цікава й широка; у ній можна перевести над-

звичайно повчальну дискусію конструювання споруд та механізмів вузла, доцільності застосування тих чи інших металічних і неметалічних матеріалів, технічних проблем експлуатації бетонних споруд, машинового устаткування, системи управління гідроелектро-станції та мережі каналів, врешті самої системи виробництва електроенергії та її розподілу. Щоби правильно проаналізувати ці питання, доцільно буде перечекати якийсь окреслений період часу, поки не увійдуть у дію перші черги гідровузла й коли розпоряджатимемо конкретними даними щодо праці вузла.

Бібліографічний показник

1/ Офіційну постанову про будівництво каналу Волга-Дон оголошено 28 грудня 1950 р., насправді, це постанова тільки про прискішення да в н о розпочатих робіт та скорочення на два роки строку введення в дію каналу в порівнянні з раніше встановленим строком.

2/ Здійснення цього проєкту натрапило, як показала практика останніх років, на колосальні труднощі. Полезахисні лісонасадження, на які витрачено мільярди трудоднів зігнаних на роботи колгоспників, не те, що не розвиваються задовільно, але нидіють та передчасно дегенеруються.

3/ Еженедельный обзор важнейших событий в СССР, № 73, 26. 1955, стор. 6.

4/ Деякі дані опубліковані ще в 1946 р., див. "Огонек" № 38-39, вересень 1946, стор. 39-41; земляні та будівельні роботи виносили /за звідомленням Московського радіо від 3 липня 1953 р./: земляні роботи - 2,5 міль.кубометрів, бетонові роботи - 600 000 куб.метрів, встановлена арматура - 500 000 куб.метрів.

5/ Див. "Огонек", № 38, вересень 1953 р., стор. 18-21 ; новіші дані "Известия" від 25 лютого 1954 р.; "Советская Латвия" від 4 липня 1954 р.

6/Звіdomлення Радіо "Волга" від 4 квітня 1954 р.; "Правда" від 22 лютого та 22 жовтня 1954 р.

7/ Будову гідровузлів на Іртиші та Ангари зв'язують із наявністю залягань уранової руди в їх близьких околицях та постачання електроенергії відповідним атомним заводам. Відомий проєкт освоєння цілих земель у Сибіру та Північному Казахстані треба розглядати також із точки погляду створення сільсько-господарської місцевої бази для нових індустріальних центрів, які, своєю дорогою, виростають якраз за стимулом використання геологічних багатств та електроенергії нових гідровузлів.

8 і 9/ За М.Грушевським українська нація почала складатись в першій половині 1-го тисячоліття н.е. Грушевський відокремлює антів від інших етнічних груп тогочасної Східньої Європи та доводить, що древньо-руська держава була створена антами-українцями, М.Грушевський. Історія України-Руси т. I-III. Нове видання, Нью-Йорк.

10/ Проєкт побудови каналу на порогах Дніпра був вперше створений за імп. Катерини II.

11/ Н.Й. Дрозд і Г.І. Швець. З історії гідрологічних досліджень Дніпра, "Вісник" Академії Наук УРСР, № I, 1953, стор. 73-78.

12/ Сплавний хід через Ненаситецький поріг був за Козаччини дуже відомим, він носив назву Старого Козацького Ходу.

13/ Потребу систематичних гідрологічних досліджень Дніпра особливо гаряче обстоював у 40-х роках XIX ст. інженер Завадовський, член правління шляхів сполучень Київської округи.

14/ А. Лебедь і Б. Яковлев подають у своїй цінній книзі /Транспортное значение гидротехнических сооружений СССР, видання Інституту для вивчення СССР, Мюнхен, 1954/, що проф. І.Г. Александрів подав до ГОЕЛРО свій проєкт греблі на Дніпрі біля Запоріжжя /тогочасного Каменська/ в 1919 р. Комісія для розробки

плану ГОЕЛРО конституювалася лише в лютому 1920 р., закінчила ж вона свої засновні-приготувальні роботи в грудні 1920 р., а план ГОЕЛРО схвалено на VIII Всеросійському з'їзді Рад дня 22 грудня 1920 р. Практично план ГОЕЛРО почав діяти після його видання під редакцією акад. Г. М. Крижановського.

15/ Не від речі буде тут пригадати, що формальну угоду між Советською Україною з однієї сторони та РСФСР із другої складено тільки 28 грудня 1920 р., а СССР як союз держав постав 30 грудня 1922 р. /І з'їзд Советів/.

Взявши на увагу дати 28 грудня 1920 та 22 грудня 1922 рр. бачимо, що включення до ГОЕЛРО проєктів гідровузлів в Україні в 1920 р. означало б тоді втручання до внутрішніх справ, чужої, начебто суверенної Укр. ССР, чого з дипломатично-тактичних мотивів треба було тоді Москві уникати.

16/ А. В. Вінтер . Великие стройки коммунизма, Москва, 1952, стор. 192.

17/ Не зупиняємось тут над деталями будови Дніпрельстану, зацікавлених відсилаємо до багатої відповідної літератури.

18/ а. Дані в карб., т. зв. незмінної вартости 1926-27 рр.

б. У фінансовому балансі гідроелектростанцій враховані тільки штати, zatrudнені безпосередньо на гідроелектростанції та на лініях передач; у випадку ж теплоелектроцентралей /парово-силових-станцій/ враховані крім того ще й штати, потрібні для видобутку та транспорту пального /шахтарі, залізниця/.

в. Частина капіталовкладників іде теж на покращання навігації .

в. ТЕЦ - теплоелектроцентрала

ГЕС - гідроелектростанція це електростанція, у якій частина випродукованої теплової енергії йде на ogrівання промислових об'єктів або й цілих кварталів міст та робітничих осель.

19/ "Нові Дні", № 62 і 63 за 1955 р.

20/ Большая Советская Энциклопедия, I-ше видання, Москва, 1930, том 22, слово - Днепрострой.

21/ Згадані цифри характеризували фінальні досягнення проєкту, на першу ж чергу, себто на кінцеві роки 2-ї п'ятирічки та 3 п'ятирічку, заплановано зрошувати лише 200 000 га в південній Україні, призначаючи їх в основному під управу зернових; на вирощування бавовника, винограду та індустриальних рослин мали піти ті райони, які були б освоєні іригацією аж в 40-50 рр. /це так би мовити теоретичні плани довоєнного періоду, які очевидно, не могли врахувати змін та припізнень, що повстали під час та після 2-ї Світової Війни/.

22/ Термін: Великий Дніпро відноситься у вузькому розумінню насамперед до гідрографічного окреслення системи Дніпра, пов'язаного мережею каналів із Вислою, Двіною, Волгою, Бугом та Доном. У ширшому розумінні включаємо в назву "Великий Дніпро" також систему гідроелектростанцій та комплексних гідробудов /водоймища, водні порти, зрошувальні канали, відводнення деяких районів тощо/.

23/ Над відповідними проєктами працював ряд видатних спеціалістів, крім проф. Русаковського, слід згадати таких учених як: Т.П. Золотарьов, А.В. Вінтер, Б.І. Вайтс, С.А. Кукіль-Краєвський, А.Е. Пробст. Особливо цінні праці, це Вайтса та Пробста, хоч вони якраз зазнали критики партійних органів. Так останнім часом накинулись оті органи на проф. Пробста за його ставлення до проблеми географічного розміщення енергетичних ресурсів у СРСР /"Правда", від 14 травня 1955 р./ . Проф. Пробст виступив також сміливо проти грабункової експлуатації Донбасу та кавказьких нафтових піль.

24/ С.Ю. Процюк. Післявоєнна відбудова промисловости України, "Тризуб", Брюсель, том III, № 9 травень 1948 ; також С.Ю. Процюк. До питання електрифікації України, "Укр. Вісті", Новий Ульм, від 25 серпня 1949 р.

Найновіші відомості подає Г. Клименко у своїй статті з 11 березня 1956 р. у газеті "Радянська Україна". Він пише: "... за п'яту п'ятирічку ... Збудовані нові гідроелектростанції - Кахівська на Дніпрі ...."

25/ Маємо тут на думці насамперед розбудову мережі підприємств переробки сільсько-господарської продукції, а також переміщення /децентралізацію/ з Донбасу та Придніпров'я деяких галузів хемічної та машино-будівельної промисловости.

26/ Деякі дані про завод авіаційних двигунів у Запоріжжі знаходимо в праці: Post war experiences in a Plane Factory in Zaporozhye after World War II, Манускрипт 6: Research Project of the East European Funs, Ing. 1953.

Доля Дніпропетровського автозаводу /ДАЗ/ нагадує подекуди долю Кременчуцької ГЕС. Розпочато його будувати також у 1945-47 рр., а в 1948 р. стояли вже готовими чотири корпуси. З 1948 р. зникли всі відомості про ДАЗ, проте його будівництво провадилось і далі, але воно увійшло в програму суворо засекречених будов воєнного значення і тим з'ясовується брак будь-яких офіційних даних про ДАЗ. У 1950 р. було збудовано вже 15 корпусів заводу та переведено приготувальні роботи для побудови ще 12 корпусів, частина корпусів вже обладнана машинами. Територія заводу разом із робітничими оселями займає площу більшу за 10 кв. кілометрів. Після закінчення будівництва це буде мабуть найбільший автозавод Європи /див. Erich Toussaint, Die Russische Automobilindustrie, "Neue Züricher Zeitung", 28 Juli 1954.

27/ Турбоагрегат в 100 000 квт. та 1500 обертів на мінуту запроєктовано на Харківському турбогенераторному заводі ще в 1935-36 рр., але до 1941 р. побудова таких агрегатів була в експериментальній стадії /див: І.Н. Флаксермаң. ТЕЦ та електро-енергетичні мережі, у збірнику "Електроенергетика СССР", Москва, 1937, стор. 206/.

28/ Супергенератори в 100 000 квт. виявляють різкі недоліки і в інших країнах. Помітне зацікавлення викликала, наприклад, в інженерному світі важка аварія двох турбогенераторів, яка сталась 1. та 5. квітня 1954 р. на електростанції Торонто в Канаді, /в мережі " The Hydro-Electric Power Commission of Ontario" /про деталі див. працю: Clade Gibb. Investigation into the Failure of the 100 MW Turbo-Generators, журнал "The Engineer" від 18 та 25 лютого 1955, Лондон.

29/ Це власне, так би мовити, колишнє село, бо з побудовою гідровузла велика територія вище греблі /біля 2300 кв.км/ буде затоплена водою, тому всі оселі, які знаходяться на цій території переселяються в інші місця, в більшості в різні новозбудовані "городки", пов'язані з будівництвом, н.пр., Нову Кахівку. У зв'язку з постановом населених пунктів, але й зміну мережі сухопутних шляхів треба перекласти біля 240 км. залізничних колій / між іншим так, щоб вони достосувались по плану перевести залізницю по хребті нової греблі/.

30/ Цінні дані про русло долішнього Дніпра знаходимо в праці Б.В. Пяковського. Геологическое строение коренного ложа и состав аллювиальных отложений нижнего Днепра, "Землеведение", т. 35, № 2, стор.127 /1933/.

31/ Заповідник Асканія Нова становить собою комбінат науково-дослідчих та господарських установ, у тому числі: агро-фізичну, фітотехнічну, зоотехнічну станцію, великий аліматизаційний зоологічний парк; цілинний заповідник /6 тис.га/, найбільший в Європі степ. Усі ці установи об'єднано організаційно в наук.-досл. Інститут акліматизації та гібридизації. Заповідник займає поверхню 26 тис.га/ див. проф. І.Розгін. Перлина нашої батьківщини, "Орлик", 1947, № 8, стор. 21; Мала Сов.Енциклопедія подає поверхню заповідника в 50 тис.га. Дата заснування заповідника сягає 1828 р., насправді ж широко розгорнув організування заповідника др. Фальц-Фейн у 80-х роках ХІХ сторіччя. На базі декретів УССР від 11 квітня 1919 р. і 8 лютого 1921 р. Асканія Нова перебуває у мережі установ Академії Наук України як народний заповідник.

32/ Е.Касимовський. Великие стройки коммунизма, Москва, 1951, стор.73.

33/ Водоймище Кахівської греблі матиме місткість 19 мільярдів кубометрів, це цифра приблизна, за даними БСЕ, т. ХІУ, стор. 572; інші джерела подають менші цифри.

34/ У 1955 р. побудовано на північних окраїнах Керчі новий, спеціальний порт для перевозів цілих поїздів на поромах

спеціальної конструкції. Траса перевозів: Керч, порт Крим, Сталінської залізниці; - Тамань, порт Кавказ, Північно-Кавказької залізниці /див. "Огонек", 1955, № 19, стор. 25 /.

Траса Кримського каналу ще мабуть точно не визначена. У даних 1954-55 рр. відмічуємо зміни у порівнянні з первісним пляном 1950-51 рр. Так відомо зараз, що Кримський канал проходитиме спочатку по трасі, запроектованій раніше для Краснознаменського зрошувального каналу /довжиною в 64 км/, а тільки далі поверне на Перекопський перешийок у напрямку на Джанкой. Таким чином будівники каналу намагаються розв'язати дуже важку й інтересну з технічного погляду проблему перевести канал через Сиваш. Варіанти побудови підземного тунелю, еventуально спеціального русла в морському проливі виявились очевидно неактуальними, зокрема з огляду на можливість транспортного значення каналу. До речі, карта-схема гідробудівництва на Дніпрі, поміщена в статті С. Андріянова /керівника тресту "Дніпробуд/" "Великие стройки коммунизма", Москва, 1951, стор. 156, показує перехід через Сиваш ще за допомогою якраз тунелю.

35/ Вісник Академії УРСР, 1953, № 2, стор. 80.

У директивах ХХ. З'їзду КПСС сказано: "Закінчити будівництво і ввести в експлуатацію Інгулецьку водно-зрошувальну систему ... Здійснити будівництво першої черги Краснознаменної системи і розпочати будівництво Північно-Кримського каналу". /"Правда", 15.І.1956/.

36/ В Інгулецькій системі ми власне відрізняємо дві зрошувальні системи: Верхньо-Інгулецьку та Нижньо-Інгулецьку. Роботи по побудові Верхньо-Інгулецької системи вже майже повністю закінчені. На ріці Інгулець побудовано греблю /нижче впаду до неї річки Висуні/, і з водоймища греблі виведено двома рурами воду в зрошувальні канали, довжиною на 56 км, які проходять аж до нового, спеціального водоймища біля Миколаєва /близько лиману ріки Буг/. Інгулецька система входить очевидно в проєкт Великого Дніпра, але її виразно відокремлюють від проєкту Кахівського гідровузла. Земляні роботи, які виконано тільки до кінця 1953 р. обіймали на Інгулецькій системі біля 6 міль.кубометрів, в оту цифру вміщаються теж роботи над 11 розподільниками, зрошу-

вальними каналами, загальною довжиною в 200 км, які становлять відгалуження від магістрального Інгулецького каналу.

37/ Повна програма зрошення півдня України охоплює ще зрошення 280 тис. га земель Каменського поду та деяких районів Херсонської області за допомогою наступних зрошувальних систем: Івановської, Благовіщенської, Краснознаменської, Серогозької, Західньо-зональної. Проблему Інгулецької системи вивчала, між іншим, комплексна експедиція Академії Наук України, яка перебувала три роки в Баштанському районі Миколаївської області. Ця проблема не легка, бо ріка Інгулець часто, в літі висихає, а тоді вітер наганяє із моря аж до Дніпра солону воду, шкідливу для земель доріччя цієї частини Дніпра як із агрохімічного, так і гідробіологічного погляду.

38/ А.М. Гаврилов і Н.В. Попов. Днепр идет в степь, Ленинград, 1951, стор. 61.

39/ "Колхозное производство", 1953, № 2, стор. 3-5.

40/ Бальзак, Васютин, Фейгин. Экономическая география СССР, том I, стор. 376.

41/ Проф. О. Архимович. Культура хлопчатника в СССР, Мюнхен, 1954.

42/ В. Игнатьев. Подъем хлопководства в первой послевоенной пятилетке, "Социалист. сельское хозяйство", 1951, № 8, стор. 25-32.

43/ Вісник Академії наук УРСР, 1953, № 10, стор. 7.

44/ Цією сосною треба заліснити близько 160 000 га, але до зими 1953-54 р. посаджено її лише на площі 5000 га. Справа полезахисних лісонасаджень стоїть взагалі дуже погано в Україні. Досвід 1949-55 рр. показав, що лісонасадження забирає дуже багато часу та праці колгоспників /біля 4% часу тривання всіх сільсько-господарських робіт/, а користи від нього можна сподіватися найшвидше щойно в середньому після 10-12 років. До початку 1955 р. план намічених лісонасаджень виконано на півдні України лише в 15-20%, /проектовано засадити лісом біля 4% засівної площі, насправді засаджено лише біля 0,7% від цієї площі; див. В. Колданов, в журналі "Сельское Хозяйство", від 16 листопада

1954 р./.

45/ Загрозу засушливості південної України характеризують найкраще дані з останніх років. Про наслідки суховіїв у 1953 р. згадує акад.Власюк /див.вище/. У звідомленнях із 1954 р. стверджено, що в деяких районах південної України не було дощевих опадів на протязі більше 16 місяців /див: "Economic Survey of Europe in 1954", Research and Planing Division of Department of Economic and Social Affairs of United Nations Organisation, Geneva 1955, Chapter 3, Economic Development in Soviet Union, p.75/.

46/ Докладніше про географічно-кліматологічну характеристику півдня України див. першу частину статті М.Химича в журналі "Нові дні", 1955, № 62, стор. 13. Детальну таку характеристику цих земель дають різні спеціальні праці, із яких важливіші:

О.Д. Архангельський і Н.М. Страхов. Геологическое строение и история развития Чорного моря, вид. Академії Наук СССР, Ленінград, 1938.

О.О.Камінський. Типы засух и равнинных суховеев СССР, труды главной геофизической обсерватории, I, 1934.

І.В. Новопокровский. Зональные типы степей Европейской части СССР, "Землеведение", том 39, 1937, № 3, стор. 193-201.

М.С. Шалит. геоботанический очерк государственного степового заповедника Чапли, Бюлетень фітотехнічної станції Степового Інституту "Чаплі", т. I, 1930, стор. 29-52.

47/ 2300 кв.км /див. збірник "Великие стройки коммунизма", Москва, 1952, стор. 195.

48/ За доповіддю академіка П.М. Першина на виїзний сесії Академії Наук УССР у Снігурівському районі, в. лютому 1953 р.

49/Стаття В.В. Звонкова у збірнику "Великие сооружения сталинской эпохи", Москва, 1951, стор. 136.

50/ Проблемам забезпечення приморських районів /зокрема іригованих/ перед шкідливим пропливом солоної води присвячують і в Америці багато уваги, див. цікаві праці:

1. Seawater Intrusion into Ground Water Basins bordering the California Coast and Inland Baus Calif. Division of Water Resources, Sacramento, Calif. Dez. 1950.

2. Laverty F.B. Recharging Wells Expected to stem Sea Water Intrusion, "Civil Eng", 22.5.25 (1952).

3. Baumann Paul (Assist. Chief Eng. of County Flood Control Dist., Los Angeles), Experiments with Fresh Water Barrier to prevent Sea Water Intrusion. "Journal of Amerac. Water Workers Association", Vol. 45, No. 5 (May 1953), pp. 521-534.

51/ Факт існування цих кар"єрів свідчить, до речі, про знищення, нанесені пам"яткам козацького періоду нашої історії.

52/ На спільній виїзній сесії Ради для вивчення продуктивних сил України та Інституту економіки А.Н. УРСР відбулись в лютому 1953 р. в Снігурівському р-ні відмічено виразно, що поширення виробництва будівельних матеріалів у зоні гідробудівництва на базі використання місцевої сировини розв'язується зовсім повільно. Єдине, що зроблено, це те, що наявні нечисленні областні підприємства збільшили дещо обсяг продукції, але ж цього дуже мало в порівнянні з дійсними потребами зони. Наукові сесії присвячені проблемам, зв'язаними з Кахівським будівництвом, організують українські вчені порівняно часто. Це зовсім зрозуміло, поскільки це справа дуже важлива для економіки України з багатьох аспектів. Наприклад, на сесії Академії Наук УРСР дня 3 липня 1951 р. розглядали питання гідрології та термофільних організмів у ріках півдня України /акад. Е. Близняк та др. Е.Н. Мишустин/; акад. Г.Ф. Проскура /катедра гідравлічних машин Харківського Політехнічного Інституту/ досліджував питання прямої водної турбіни для Кахівської ГЕС. У днях 23-25 травня 1952 р. відбулась спільна сесія Академії Наук та Академії Архітектури України у Запоріжжі, на якій обговорено питання архітектурного оформлення споруд Кахівки та інших споруд Південно-Українського каналу. Крім згаданих установ в опрацюванні проблем, зв'язаних із Кахівським будівництвом, включився ряд інших науково-дослідних установ в Україні. Зокрема велику роботу проводять Інститути сільсько-господарського resortу, як, н.пр., Інститут ім. Докучаєва в Харкові, Українська науково-дослідна станція виноградарства та освоєння пісків в Цю-

рупинську /Херсонська обл./, філіял Всесоюзного Наук.досл.Ін-ту електрифікації сільського господарства на Хортиці, інститути для дослідів бавовника і др. Цікаво й боляче відмітити, що деякі з цих установ та інститутів, не зважаючи на те, що їхня діяльність пов'язана всеціло із територією лише України та українськими локальними проблемами, підпорядковані були все таки безпосередньо центральним установам у Москві й не перебували в мережі установ Академії Наук України.

53/ "Правда" від 28.I.52 р.

54/ Тимчасом у Росії будують їх аж 6: у Москві та Люберцах /уже готові/, Ленінграді, Сталінграді, Свердловську та Челябінську/ потужність кожного з них - 120 000 куб. м на рік, а крім того з-ди в Молотові та Орлі /потужністю в 60 000 куб. м на рік кожний та приблизно 10 з-дів потужністю в 30 000 куб. м на рік кожний, розміщених в Московській області.

55/ Будувати нові цементні заводи в зоні будівництва Кахівського комплексу було б все таки недоцільно, бо поблизу знаходяться такі великі цементові заводи України, як, н.пр., Краматорський, Амброзіївський, Єнакіївський, /річна продукція кожного з них більша ніж 150 000 тонн, за середнім виробничим даним 1937-40 рр./, а далі Дніпропетровський та Дніпродзержинський /річна продукція кожного більша за 50 000 тонн/.

У післявоєнному періоді побудовано новий цементовий завод у Кривому Розі, проте нам невідомі дані щодо його виробничої потужності; на базі його продукції трест "Криворіжбуд" почав виробляти великі залізобетонні панелі для перекриття великої площі /н.пр. поди, стелі й дахи потужних індустріальних будівель/, див. "Строительная промышленность" № 2, 1955. Згадані панелі приймають і на Кахівському будівництві.

56/ У 1955 р. Дніпрельстан дав 2 млрд. 160 міль. кіловат-год.

57/ До групи важливих заводів Дніпровського комбінату слід зарахувати ще й такі заводи як карбідний, вогнетривів, деревообробний комбінат, шлакобетонних блоків; вони хоч і не громіздкі, проте зуживають багато електроструму Дніпрельстану.

58/ У 1937 р. давав біля 70% советської продукції феросиліцію та 50% всесоюзної продукції феро-хрому.

59/ Д е н н а продукція індустриальних газів на коксохімічному та металургійному заводах виносила в 1941 р. /при наявності 4 доменних печей/: 74 000 куб. м коксового газу 740 000 куб м доменного газу, 310 000 куб.м світильного газу генераторного газу/.

60/ Щоби досягти такої продукції чавуну металургійний завод "Запоріжсталь" запотребовує крім 1 380 000 тонн коксу із місцевого коксо-хімічного з-ду ще дальших біля 200 000 тонн металургійного коксу, які завожено з Донбасу.

61/ Маємо тут на увазі Дніпрельстан як відокремлену одиницю постачання електроенергії; практично Дніпрельстан працює у мережі уніфікованої електро-енергетичної системи т.зв.Півдня, якої завданням є якраз вирівнювати та компенсувати коливання споживання електроенергії в окремих індустриальних центрах.

62/ "Правда" від 11 червня 1953 р.; не згадуємо тут зовсім про інші консервні заводи півдня України, як н.пр., рибно-консервні та молочно-консервні.

63/ Черкаський консервний завод збудовано в 1936 р., до війни він давав 20 міль. коробок консервів двадцяти сортів на рік. Після відбудови в 1953 р. завод дав 39 міль. коробок консервів майже сімдесяти сортів. План п'ятої п'ятирічки передбачає збільшення його виробничих потужностей до 65 міль.коробок щорічно.

64/ "Правда" від 12 грудня 1952 р..

65/ Ці випроєтувачі є зближеного типу до випроєтувачів, які винайшли німецькі вчені ще на передодні 2-ої Світової Війни. Тепер вони знаходять часткове застосування у британській промисловості н.пр., на заводі Рагбі компанії Томсон-Гавстон /див. журнал: "The Engineer", Juli 9.1954, pp 53; January 21, 1955, pp 96-97/.

66/ Тут відіграють роль також стратегічні мотиви; Україна лежить надто близько до деяких американських баз, розташованих у Туреччині та Близькому Сході. Тим то куди певніше можна в'язати здогади щодо місця побудови атомних заводів в СРСР з будівництвом колосальних гідровузлів на Іртиші та Ангари.

67/ У 1938 р. площа засівів бавовника в Україні й Криму виносила 278 600 га, збір бавовни виносив біля 1 450 000 цент. /за виданням : "Всесоюзна Сільськогосподарча виставка в Москві, павільйон - "Культура бавовника" за редакцією Ципіна, Большакова, Граценка, Бенедиктова/.

68/ Н.пр.ворсувальна шийка, за допомогою якої наводять на лицевій поверхні вовняних та шовкових тканин т.зв. ворс /пушок з тонких волосинок/.

69/ "Огонек", № -1, 1955.

70/ "Правда" від 11 червня 1955.

71/ Звідомлення акад.П.М. Першина, "Вісник А.Н. УРСР", 1954, № 12, стор. 45-5-47.

72/ Ці дослідження переводяться під керуванням чл.кор . А.Н. УРСР - Б.А. Пишкіна.

73/ Інститут ентомології та Фітопатології А.Н. УРСР не добився в 1955 р. жадних помітних успіхів у ділянці цих досліджень.

74/ " Water Power ", № 5 та 7, 1955.

75/ " The Engineer " від 7 січня 1955, стор. 24-26.

76/ Акад. І.Т.Швец . Деякі наукові проблеми в галузі теплоенергетики, "Вісник А.Н. України", 1955, № 2, стор. 3-14.

77/ Г. Клименко. За ленінським пляном електрофікації, "Радянська Україна" від 17 квітня 1954.

78/ Сергій Хейло . Біля карти республіки, "Рад.Україна" від 17 січня 1948.

79/ С.Г. Струмилин: Естественно-историческое районирование СССР, вид. Ак. Наук СССР, Москва, 1947.

80/ Стаття Миколи Руденка, "Рад.Україна" від 30 квітня 1955 р.

81/ І.Г.Совалов. Изготовление железобетонных конструкций и деталей на вибрационных площадках, "Строительная промышленность", 1955, № 2.

82/ Демографічний підрахунок Ю.Мироненка, зроблений на базі опублікованих даних про кількість голосів при виборах до Верховної ради УРСР /при чому прийнято, що природній річний приріст населення в Україні виносить 2,01%, себто середня по цілому СРСР; 123 178 000 виборців у 1954 р. та 120 751 000 виборців у 1954 р., "Правда" від 3,4 і 10 березня 1955.

83/ "Комуніст", 1953, № 17, стор. 45. Хрущов заявив, до речі, в одній із своїх промов, що для освоєння цілих земель Казахстану та організованих там радгоспів потрібно переселити біля 70 000 селян. Україна, як бачимо "перевиконала норму" і надвишка в числі переселених селян біля 150 тисяч заіснувала не з економічних мотивів, а з експлуатаційно-загарбницьких /використати робочу силу/ та політично-окупаційних.

А. К р а в ч е н к о.

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ В КИРГІЗІЇ

Від автора

Стаття написана з власних спогадів автора, що тоді працював у Павлодарській області на посаді головного інженера Павлодарського тресту Союзмолоко. Автор у своїй практичній роботі довго працював у советській системі до колективізації, сам не раз брав участь у різних сільсько-господарських перебудовах, бачив багато несправедливостей, образ, утисків, політичних пригнічень зі сторони советської влади. Але таких диких розбещених жакіть, як у Казахстані під час суцільної колективізації, авторові не доводилося зустрічати ні до, ні після колективізації. Підтвердити всі жакливі вчинки документами із советської преси автор не має змоги, бо жадна советська газета не публікувала про вчинки сов. адміністрації. Автор заявляє, що в цій статті описав те, що бачив власними очима.

х   х   х

I

Советська влада почала застосовувати репресії до великих селянських господарств в Сибіру в 1920 році, в Казахстані репресії стали помітні лише в 1923 році. У Казахстані переводити репресії було значно важче, ніж у інших частинах ССРСР. Там, де люди живуть осіло, легше їх підкорити. Корінна людність Казахстану від віків осілого життя не мала, завжди жила кочовим життям. Вони займалися скотарством і були змушені завжди пересуватися зі своїми отарами на ті місця, де було достатньо паші та де була добра вода для людей і худоби. На весні тут мешканці залишають свої зимівлі і ра-

зом зі своїми отарами та усім домашнім добром відходять на так звані "джейляу" /літовища - літні постой киргизів/, де вони розбивають свої шатра /юрти/ і живуть до пізньої осені. А коли починаються перші приморозки й випадає перший сніг, тоді вони все перевозять назад на зимовища. Таке кочове життя вів киргизський нарід від віків. Осілого життя киргизи не знають, їх вабить широкий степ. Киргизи не люблять сидіти на одному місці. Для киргиза зима гірше, ніж чума на худобу. Навіть худоба інстинктивно відчуває наближення весни, вона починає бути неспокійною, погано пасеться на зимових пасовиськах, хоче якнайшвидше піти на свіжу пашу. Усі хочуть покинути зимівлю й вийти у вільний степ.

Киргизський нарід від віків, крім своєї зимівлі, літньої юрти, сусіднього аулу чи джейляу нігде не бував. Трапляється, що багаті - баї виїждять раз на рік до таких міст, як Павлодар, Семипалатинськ, Омськ. До приходу "совєтської влади" кожний киргиз, бідний чи найбагатший, не мав уяви і ніколи не бачив, як і чим орють землю, як сіють хліб і не знав, що таке картопля, огірки чи помідори. Усе багатство цього народу - худоба і по численности отар визначали ступінь киргизського господарства. Був, наприклад, один багач у Павлодарській області на прізвище Челканов. Цей господар мав 6000 коней, великої рогатої худоби 9000, верблюдів 1500 голів і овець 18 000. Така кількість худоби перевищує два-три рази поголів'я теперішнього совхозу, проте у киргизському степу таких табунів було обмаль.

Зі вступом совєтської влади в просторий киргизський степ на початку 1920 року запрацювала совєтська пропагандивна машина по всіх аулах та та джейляуах. "Лише совєтська влада вас киргизів зрівняє у всіх правах. Царська влада поводитися з вами гірше, ніж з худобою, вона не брала вас навіть до війська", - тіроголошували пропагандисти.

Від перших днів почалося вербування добровільців до армії. Молодь заморочена пропагандою кинулася до приймальних пунктів. Доброволець, що йшов до війська, повинен був прибути на власному доброму конезі та на хорошому сідлі.

Пропагандисти, розіжджаючи по аулах та джейляуах, розхвалювали совєтську владу і при цьому випрошували для влади подарунки - коней, худоби, овець, вовни і шкіри. Розхвалюючи владу, вони заявля-

ли: "Ця людність, що займається сівбою хліба дарує совєтській владі цілі ешелйони зерна, муки, крупи, ви ж сівбою не займаєтесь, то ж і даруйте побільше худоби".

З цих подарунків і почалося. Щоденно пропагандисти ходили від аулу до аулу, від джейляу до джейляу, одні відходили, другі прибували і кожний одне й те саме: даруйте, подаруйте, докажіть, що ви поважаєте совєтську владу і її матеріяльно підтримуєте. Найбільше пропагандисти відвідували багатих киргизів. Багачеві незручно дарувати владі одну корову, одну або дві вівці. Він з початку дарував 2-3 штуки рогатої худоби, 10-15 овець, 1-2 коней. Таким випрошуванням збирали в киргизьких степах та виганяли на залізничі станції Павлодару та Семипалатинська десятки тисяч різної худоби, що за них совєтська влада нічого не платила.

У 1921 році, коли Л. Троцький висунув гасло "на коня" проти польських панів, то багач Челманов, про якого згадано вище, дав для червоної армії 2000 коней віком від 2-5 років, не взявши за них жадної копійки.

Подарунки для совєтської влади продовжувалися до кінця 1922 року, та, очевидно, киргизам було забагато дарувати без кінця та краю, і подарунки припинилися.

Після припинення дарувань совєтська влада почала знаходити інші шляхи й способи. Тисячна армія пропагандистів провадила свою роботу, розпалюючи ненависть нацьковуючи бідняків на середняків, середняків на багатих і т.п. Виникли доноси, сварки, незгоди. Саме в часі цих чварів серед людности, совєтський уряд видав декрет про створення Казахської ССР та перейменування нації киргизів на казахів. Декрет цей пропагандивний апарат розніс по аулах і джейляуах усіх киргизьких степів. Пропагандисти розпливалися у похвалах для совєтської влади". Ось, - говорили вони, - совєтська влада зняла з вас призирилу назву киргизи, тепер ви не киргизи, а казахи. Ваші баї, це царське охвісття, суперечать проти нової назви, вони хочуть і надалі вас бідноту експлуатувати".

Ця розпалювана ненависть охопила цілу Киргизію. Почали згадувати давно забуті образи, давні особисті розрахунки. На багатших почався політичний тиск зі сторони влади за допомогою несвідомої і запоморченої шанобливою назвою "казах" бідноти.

Советська влада почала накладати на ці багатші верстви людності важку грошову контрибуцію у великих сумах. Контрибуцію наклали від 5000 - 10 000 рублів, строк для сплати визначали - сім днів.

Киргиз, що мусів сплатити таку контрибуцію, живучи в степу на віддалі 400-500 кілометрів від міста Павлодару чи Семипалатинська, повинен був гнати туди свою худобу, щоб її продати і сплатити контрибуцію. За такий короткий час худоба навіть дійти не могла до Павлодару.

Накладаючи ці контрибуції на людність, советська адміністрація одночасно закривала усюди базари та ярмарки. Положення стало безвихідним. Господарство були ограбовані владою за неоплату контрибуції. Від них забирали юрти, килими, сідла, хутра, худобу, золоті та срібні речі, насильно вибиваючи жінкам навіть сережки з вух. Худобу, відібрану від неплатників контрибуції, роздавали біднякам під розписку з умовою, що коли влада потребуватиме цієї худоби, то бідняк, що одержав 3-5 корови, 2-3 коні, 50-100 овець, повинен здати це все владі. Саме розграбивши та знищивши в киргизьких степах багаті господарства, виславши більшість із цих людей невідомо куди, советська влада проголосила "неп" /нову економічну політику/.

Після проголошення непу політичний натиск на людність послабшав. Частина щасливців із заможних господарств все таки уціліла, але пізніше і вони не уникли своїй долі.

II

З початком 1927 року советська пропагандивна машина знову запрацювала, здійснюючи гасло: від кочового до осілого життя! Почалася підготовча робота за перехід киргизької людності до осілості. Нарід, що від віків жив кочовим життям, не маючи поняття про якесь осіле життя, не міг відразу змінити свій спосіб життя.

Пропагандисти увесь час переконували: "Нації киргизів не має, існують казахи, а казахи повинні закінчити з кочовим життям. На цьому ґрунті було багато непорозумінь між окремими про-

пагандистами та їх супротивниками. Деякі сміливці явно їм говорили "Возьмите свой казах обратно, отдайте нам наш киргиз".

Уся пропагандивна кампанія за осілість закінчилася без-успішно, на жадному зібранні бажання зі сторони киргизів перейти на осіле життя не було схвалено.

Для советської адміністрації опанувати нарід, що не сидить на одному місці дуже важко, його трудно знайти в степу, коли цього потрібно. Після цієї неуспішної кампанії за осілість /хоч пропагандисти й розхвалювали та обіцявали, що советська влада даватиме господарствам велику допомогу та пільги для будови житла, купівлі сільсько-господарських машин, довготермінові кредити, новостворені господарства будуть звільнені три роки від усіх податків/ жадні вговорювання, ані обіцянки нічого не допомагали. Киргизька людність уперто відмовлялася від осілості. Влада мусіла винаходити нові методи, щоб все таки перевести киргизів на осіле життя. Накінець винайдено такий підступ.

На кінець 1927 року Казахський совет народних комісарів /без сумніву під диктант Совнаркому ССРСР/ виніс постанову про будівництво на державні кошти у кожному адміністративному районі так званих "культурцентрів". Будівництво таких центрів передбачали серед чистого степу біля великого озера з доброю водою, або біля проточної річки. На культурцентрах за плянами мали бути збудовані такі об'єкти:

1. Будинок Райвиконкому і Райкому партії
2. лікарня з породільним відділом
3. ветеринарний пункт
4. клуб з бібліотекою та читальнею
5. виробня масла
6. споживча кооператива
7. будинок для семирічної школи
8. будинок для НКВД і міліції
9. будинок суду і прокуратури
10. п'ять великих житлових будинків для службовців
11. тридцять двопомешканевих домів для бідняків.

Автор цих рядків не розповідає про всі області Казахської ССР, а лише про Павлодарську, а головним чином про один з най-

більших її районів, Баян-Кульський, але таке становище було і у всіх інших областях Казахської ССР.

У декреті Казсовнаркому було сказано, що будівництво культурних центрів, це будівництво державної ваги і воно носить "ударний" характер та повинно бути закінчено у жовтні 1928 року. Ціла зима 1927-1928 рр. проходила в напруженій праці. За поспішно затвердженим проектом на будівництво привозили з Павлодару будівельні матеріали /віддаль від Баян-Аулу до Павлодару становить 280 км, а від Кош-Агачевська 400 км /. Величезні обози тягнулися цілу зиму по степовій рівнині з цими будівельними матеріалами, на місцях комплектували будівельні бригади.

Прийшла весна 1928 року, на будівництвах культурних центрів почалася робота. До 500 людей працювали на будівництві Баян-Аульського Культурцентру. Темпи будівництва були советські. Технічний персонал, бригадири й десятники, всі киргизи, технічно не були підготовлені, але у кишенях їхніх піджаків лежать червоні книжечки із срібними відтисками "ВКП/б/". У викопані канали для фундаментів замість цегли чи камення закладають саман, що через поспішні темпи не досушився і в стіни кладуть його напіввогким. На цілу Павлодарську область був лише один головний інженер і він фізично не мав змоги бути присутнім на кожному будівництві. В області в той час будувалося шістнадцять культурних центрів. Бригадири і десятники, які часто не знали і не могли розібрати за пляном, де ставити капітальну, а де тонку перегородку, плутали все і не один раз треба було все ламати й розпочинати наново ... А з Казсовнаркому надходили постанови за постановами, що темпи будівництва не забезпечують визначених строків.

Надійшов жовтень, але будівництво цілком не було закінчене. Не почали ще навіть внутрішніх робіт. А коли прийшла зима, будівництво припинилося. Скільки витрачено на будівництво "культурцентрів" державних коштів в цілому Казахстані чи Павлодарській області - не відомо, але на будівництво Баян-Аульського "культурцентру" було витрачено 468 000 рублів і будівництво було виконано на 75%. Для чого було поспішати, для чого було на ці будівництва витрачати мільйонні кошти з державних фондів? Відповідь коротка і ясна. Підготовлювано ґрунт для переведення насиль-

ної осілості казахської людности та переведення суцільної колективізації.

Культурні центри будувалися з таким розрахунком, що після їх побудови тут поселяться районні, адміністративні, партійні, заготівельні, кооперативні організації та їх службовці, що за своїм складом становили 85% комуністів. У житлові будинки поселяться понад сто родин бідноти та активістів. Усі ці поселенці складатимуть основне ядро для осілості. Після цього людність поступово осідатиме біля цього ядра тому, що всі кооперативні і заготівельні організації були при культурних центрах, а без них людність не могла обійтися. Після цього владі легше буде справитися з тими, що залишаться супротивниками осілості.

Але напіввогкий саман, що його у зимі тримали морози, на весні розтопився і стіни напіврозвалилися, дахи поперекошувалися, а деякі і попадали зовсім. Вся робота і витрачені мільйонові кошти пропали надаремне. До цих "культурцентрів" не довелося нікого поселювати.

III

Наближення насильної осілості і суцільної колективізації стало помітним від серпня 1928 р. З цього часу припинено все авансування господарств для заготівель молока, вовни та хутер. Почався підсилений натиск, щоб людність сплачувала старі борги по заготівлі. Усі продукти й сировину люди мусіли здавати тільки заготівельним організаціям Казгосторгу і Казпотребсоюзу, які тим самим стали монопольними в заготівлі продуктів, сировини та продажі товарів.

У серпні 1928 р. Павлодарська область одержала державний план хлібоздачі державі розміром на півтори рази більше, ніж передбачали зібрати урожаїв. В області того року не було ще жадних колгоспів, корінна людність Казахстану сівби зернових культур не вела і весь тягар цих хлібних податків спав на українців, які займалися весь час зерновим господарством.

У постанові Казсовнаркому було сказано, що весь продаж зерна і муки заборонено до того часу, поки не буде виконане постачання

державі, хто ж порушить цю постанову, буде відданий під суд. По всіх дорогах, що вели до Павлодару розставлено озброєні загони кінної міліції та активістів-бідняків. На віддалі від міста Павлодару до Баян-Аулу таких загонів було 28. Усіх подорожних, верхи, чи підводою, ці загони зупиняли, обшукували і досить було знайти 10-15 кілограмів муки, як знайдене відбирали, не видаючи жадного документу; тих що супротивилися, а їх була більшість, відсилали до районної міліції, де складали протокол і віддавали під суд. Суд через два дні виносив вирок, де було сказано: "У затриманого загonom Джусумбаєва при обшуку знайдено таку то кількість зерна; призначеного на спекуляцію". "Суд присудив Джусумбаєва на три роки в'язниці з повною конфіскацією всього майна".

Засудженого Джусумбаєва чекають дома дружина й діти, сподіваючися, що батько привезе з Павлодару муки. Але замість нього до дружини з'являється судовий виконавець і забирає усе рухоме й нерухоме майно, худобу, юрту, одяг. Родина залишається без харчів, без даху над головою. Засудженого Джусумбаєва не пустили додому попрощатися з родиною, його ведуть під конвоем до Павлодарської в'язниці.

Таких випадків у киргизьких степах було: десятки тисяч.

По всіх областях Казахської ССР хлібні податки були встановлені так, як і в Павлодарській області, цебто з перевищенням передбаченого врожаю. Весь збір зерна йшов до державних елеваторів, а господареві залишався посід після сортування зерна, що він його готовив для здачі державі. Не зважаючи на всі найсуперші заходи, прийняті владою, хлібний податок з Павлодарської області не був зданий ні на визначений термін, ні у визначеному розмірі. Українські господарства, які не виконали своїх плянів хлібоздачі, а їх було 90%, советська влада суворо покарала. Суди виносили трафаретні вирокі: Карпенко, Сидоренко, Василенко, Книш, і Куліш зумисно не виконали свого плану здачі хліба державі. Карпенків, Сидоренків, Василенків, Книшів і Кулішів суд засуджував на 3-5 років в'язниці з конфіскацією усього майна.

Хліб увесь забрано і здано до елеваторів, серед киргизької людности, яка сівбою від віків не займалася, почався голод. Людність почала різати худобу, але советська адміністрація і це заборонила, забезпечивши виконання відповідним параграфом криміналь-

ного кодексу. Купити хліба, чи замінити в області було не можливо. Його не було ніде. Корінна киргизька людність, хто верхи, а хто на запряжених у віз верблюдах, а то й пішки стали блукати по степах зі своїми залишками домашнього майна та худоби, шукаючи в першу чергу хліба, якого знайти було неможливо.

Влада розіслала загони кінної міліції на всі сторони, які вилловлювали в степах цих киргизів і повертали на попередні місця їх перебування. Аульним советам Казсовнарком суворо наказав не видавати жадних документів на виїзд за межі Казахської республіки.

На весні 1928 року в Казахській ССР адміністративні границі областей були ліквідовані, а самі області скасовані. Усі адміністративні обласні керівники були переведені на адміністративні посади в районні центри Казахської ССР. Так, наприклад, колишній голова Павлодарського облвиконкому Ніязов став секретарем Баян-Аульського окружного комітету партії, колишній секретар цього комітету став головою іртишського райвиконкому. Всі колишні обласні керівники були надіслані на підсилення до районних центрів, а районні керівники до аульних советів та аульних партійних осередків.

Таким способом все було перемішано і утрамбовано. В районних центрах підсилено також апарати працівників НКВД, міліцію, апарати: слідчий, прокурорський та судовий. У районі ще не було жадного колхозу, але уже були організовані райколхозсоюз і районний союз полеводства з аграномами, зоотехніками і ветеринарними лікарями. Готувалися до роботи підсиленими темпами.

Потрібні були приміщення для контор нових організацій, помешкань для службовців. Робилось це все швидко.

х х х

В селі Баян-Аулі серед киргизької людности було 50 українських господарств, що переселились з України ще в 1909 році. Вони поселились серед киргизів, зайнялися сівбою зернових культур, стали заможними й мали досить велику кількість худоби, усі сільсько-господарські машини та великі будинки. З приходом непроханої влади в киргизькі степи усі ці українські господарі, зрозумівши, що недовго їм доведеться господарити на здобутих власною працею господарствах, потихенько й непомітно ліквідували все, залишаючи для себе 1-2 коні, 1-2 корови,

5-10 овець і будинки. Щоб здобути для нових організацій потрібні приміщення райвиконком скликав усіх українців до себе і запропонував їм продати їхні будинки райвиконкомові. Продати свій єдиний власний будинок ніхто не наважився. Українці з місця відмовилися погодитися на таку пропозицію. Їм ще раз запропонували подумати над цією пропозицією. На третій день до всіх українців з'явилися службовці міліції з двома-трьома міліціонерами, повикидали з будинків усе майно власників на вулицю, та вигнали також усі родини разом з дітьми та старими. Одночасно з виселенням до будинків підвозили бюрові і хатні меблі службовців. Вся акція переводилася уже в пізню осінь, коли почалися приморозки і падав перший сніг. Вигнані зі своїх будинків, українські родини мусіли шукати собі десь притулку. Місцеву владу їх доля не цікавила. Українці змушені були виїхати з Баян-Аулу і поселитися за 35 км звідтіля в напіврозваленому "культурцентрі".

Закриття базарів, надто високий хлібний податок, що його не можна було виконати, усе це зруйнувало українців в Казахстані. Перевищена здача хліба не припинилася. Суди нещадно карали за невиконання постачання зерна державі, присуджуючи 3-5 років в'язниці з цілковитою конфіскацією майна. Треба було шукати якогось виходу з цього становища.

Щоб господаря-українця за невиконання зернового постачання влада на загнала до в'язниці, щоб родина не загинула з голоду, українці в ночі потайки почали виганяти свою худобу в райони: Західно-Сибірського краю, Славгородський, Карасукський, Андріївський, Купінський та міняти худобу на зерно. Господар віддавав худобу майже задармо. Так, наприклад, найкращого коня віддавали за 5 пудів пшениці, прекрасну корову за 3 пуди, а добру вівцю і за 1 пуд. Виміняне зерно здавали тут же на елеватор в рахунок виконання заготівлі державі.

І так однією постановою Казсовнаркома Гсаєва, по національності киргиза, та секретаря Казахського республіканського комітету партії Голощокіна, по національності росіянина, за фахом лікаря, залишено десятки тисяч і сотні тисяч киргизької людности без хліба, забрано їм будинки і юрти, пограбовано домашнє майно, худобу. Цю страшну роботу переведено за зарані накресленим пля-

ном комуністичної партії і советського уряду, щоб основне киргизьке населення, а його було у Республіці до 80%, змусити перейти до осілості.

IV

У січні 1929 року до Казахської ССР, до її столиці Алма-Ати, з Москви прибуло близько 500 так званих "двадцятп"ятитисячників", яких ЦК компартії мобілізував з московських заводів і підприємств.

Їх відірвано від заводських верстатів та перекинено для переведення суцільної колективізації в казахстанські степи. Ці партійці, приїхавши, не знали як росте хліб, як його сіють і чим збирають. А вони ж прибули з Москви організовувати колгоспи і керувати ними, цебто керувати тими людьми, які також ніколи не займалися сівбою зернових культур і не знали, як до цього братися.

Всесильним на той час у Казахстані був згадуваний уже секретар ЦК партії Голоцокін, в розпорядження якого й прибули ці двадцятп"ятитисячники, "знавці" сільського господарства та організації колгоспів. З Алма-ати ці партійці у супроводі багатьох агітаторів роз'їхалися по районах Казахії. Усі вони на райони з'явилися в напіввійськовій формі з наганами при боці. Так, наприклад, до Баян-Аульського району прибили 30 двадцятп"ятитисячників та 20 пропагандистів. У москвичів у кожного в руках було спрямування відділу партійних кадрів ЦК партії. Відразу 28 призначено на посади голов колгоспу, одного на посаду голови Райколгоспсоюзу.

На районному партійному засіданні головну роль вели москвичі. Район поділено на територіальні ділянки і на кожну ділянку призначено групу пропагандистів з одним москвичем на чолі. У районному центрі створено штаб колективізації у складі п'яти осіб. Ця п'ятірка й верховодила долею народу і суцільною колективізацією.

V

Над усіми аулами величезного територіально району навіси чорні хмари. Майже в один і той же день до усіх аулів ринули ор-

ганізатори. Негайно були скликані загальні збори мешканців аулів. Починається з опитування чи присутні тут є ті бідняки, що одержали худобу під охоронні розписки з господарств баїв. Такі, що одержали цю худобу були у кожному аулі. Після того вже у тих людей розпитують, скільки штук одержав, чи є ще та худоба сьогодні. Киргиз, що одержав колись худобу, відповідає, що він одержав таку то кількість худоби, але тепер її уже не має. Він бідняк, частину худоби зарізав і м'ясо поїв, а частина загубилася десь у степу, частину розірвали вовки. Уповноважений по колективізації кричить на винуватця: "Хто давав тобі право нищити державну худобу? Тобі советська влада доручила як незаможникові, а ти худобу розтринькав, зарізав, з'їв ..." Нещасний киргиз біліє, мовчки поглядає на прибулого господаря з наганом при боці. Уповноважений продовжує: "Ти незаможник, ти повинен першим вступити до колгоспу. Якщо вступиш до колгоспу, тобі нічого не станеться. Не підеш - судитимемо, що худобу розбазарив і одержиш за це 10 років, як за привласнення державного майна. А таких розтратників державного майна у кожному аулі траплялося до 10-ти осіб.

І ось, з цих розтратників державної худоби вже й складалося ядро колгоспу, до них приєднувалися місцеві активісти й комуністи, а решту вже насильно затягали до колгоспів. Примусивши силоміць і погрозами 15-20 киргизів вступити до колгоспу, на таких зборах підписували протокол загальних зборів аулу. На цих самих зборах затверджували голову колгоспу, що прибув разом з уповноваженим по колективізації.

Решта господарств, що не вступили до колгоспу, вважалися індивідуальними господарствами. За кілька днів на кожне таке господарство райвиконком накладав грошовий податок в сумі 1000 до 2000 рублів з тижневим терміном сплати. Господаря, що не сплатив вчасно податку віддавали під суд та засуджували як злосливого неплатника на 3-5 років в'язниці, конфіскуючи все майно. Худобу, юрту й все інше забирали й передавали місцевому колгоспові. Родину серед зими викидали із зимівлі.

Деякі господарства мали змогу заплатити свій податок і тоді на них накладали новий податок два рази більший. Таке важке становище примушувало насильно вступати до колгоспів.

Цілий киргизький степ протягом січня і лютого перебував під жахливим терором. Уповноважені по колективізації їздили по аулах району, а з ними члени народнього суду, слідчі та прокурори. Сесії народніх судів засідали в аулах та переводили показові процеси проти неплатників і засуджували їх. По киргизьких степах у той час блукали поодинокі і групами жінки та діти засуджених та вигнаних із зимівель. Де знайти притулок, де дістати шматок хліба? Тисячі дітей і старців замерзали серед степу, тисячі вмирали від голодної смерті. По дорозі від Баян-Аулу до Павлодару степом потягли етап за етапом перші засуджені за несплату податків, за спротив колективізації. Під конвоем кінної міліції вони йшли без відпочинку, без нічлігу. Влада поспішала звільнитися від "злочинців" советського ладу. Павлодарська в'язниця була переповнена, а советські керівники дали розпорядження зайняти для в'язниці церкви, костели та мечеті.

VI

Епідемія колективізації у Баян-Аулі шаліла до кінця лютого 1928 року. Ще не встигли колгоспи юридично оформитися, коли уже прибули плани посівної кампанії зернових культур. Посівні плани для колгоспів виготовляли за стандартом, не враховуючи робочої сили, наявності тягла. Так, наприклад, у колгоспі, де було 300 коней, їм давали посівний план на 300 гектарів, колгоспи, що мали 500 коней надсилали посівний план на 500 гектарів.

Рівночасно визначали посівний план і для кожного індивідуального господарства. Посівний план для індивідуальних господарств складався за іншою шкалою ніж для колгоспів, а саме: на кожного мужчину віком від 18-20 років визначали план сівби на пів гектара. Отже, кожна родина мала план сівби не менше пів гектара.

На станцію Павлодар прибули вантажі для колгоспного сектору, посівне зерно, плуги, борони, сівалки, культиватори, трактори, сани, хомути та інша упряж. У колгоспах робочих коней достатньо, але немає в що їх запрягати, немає саней і не можна привезти з Павлодару прибулий реманент. З допомогою міліції зібрали усе, що було в районі і надіслали до Павлодару. Але, хоч і районові організа-

ції надсилали телеграми, щоб приїздити за вантажем, на місці виявилось, що надісланий реманент не був укомплектований і не здатний до вжитку. Прибуло також мало саней. Колгоспи надіслали багато запасних коней, проте треба було три дні приїздити, щоб забрати увесь вантаж, а їзда до Павлодару й назад триває 2 тижні. Пора була уже пізня, весна от-от наспіє і дороги розмокнуть.

Крім цього брак кваліфікованої сили - бригадирів, плугатарів, засівальників. Організовано у Павлодарі курси для 500 учасників. Викладачів для цієї кількості слухачів було: 3 агрономи і 10 українських селян-рільників, яких забрали з села, щоб вони навчили киргизів, як працювати на ріллі.

Почалися курси. Киргизи орють сніг і засівають пісок, а після цього боронять.

Так готувались киргизькі колгоспи до весни.

Набагато гірше було в господарствах, які залишилися індивідуальними. Ці господарства не одержували жадної допомоги від уряду. Казсовнарком зобов'язав індивідуальні господарства забезпечити себе посівним матеріалом та реманентом власним коштом. У цій же постанові було сказано, що індивідуальні господарства, які не виконують посівного плану, будуть віддані під суд за зрив державних міроприємств та саботаж. А стаття советського судівництва за такий злочин передбачає 5-8 років концентраційних таборів та конфіскацію майна.

Як же вийти з цього становища? Де і за що купити потрібний реманент і насіння? Отже, господар-киргиз сідає коня, бере запасного і їде 300-400 кілометрів до Західно-Сибірського краю. Там міняє коня на пшеницю. Але індивідуальний сектор не зміг забезпечити себе реманентом. На час посівної кампанії прибула до району велика партія лопат та кірок і це стало знаряддями виробництва для індивідуальників. Уповноважені по посівній кампанії від Райвиконкому та Райкому партії заставили киргизів брати лопати в руки і копати цілину землю та засівати пшеницю, виконуючи державний план посівної кампанії.

Для переведення посівної кампанії в районах та колгоспах партійні організації надіслали по 3-5 уповноважених. Почалася оранка цілинних земель. Це була дуже важка робота. Киргизи, що ніколи не бачили плуга, та коні, що ніколи не ходили в упряжі -

не могли виконати тієї роботи. Плуги запряжені 3-4 кіньми орали як де, то на 4-5 сантиметри вглиб, то знов на 15-20. Відрегулювати борозни ніхто не вмів. Посівний плян в Баян-Аульському районі виконано на 48,0%.

Не краще було зі збором вражаю. Не було чим збирати, не вистачало збиральних машин, а індивідуальники не мали навіть і серпнів. Цей "сектор" збирав свій урожай, вириваючи колосся руками з корінням, або вистригаючи його ножицями, якими стрижуть вовну з овець.

VII

Після організації киргизьких колгоспів усіх пропагандистів перекинено на українські села й хутори. Українські села були розположені по обох берегах ріки Іртиш, на врожайних землях. Поселення ці будувалися близько Павлодару. Всі українські господарі крім зернових культур розводили баштани, де садили кавуни, дині та огірки. Кліматичні умови та добра земля сприяли великій врожайності цих культур. Українські баштанники, збираючи добрі врожаї, транспортували їх річкою Іртишем до міст, Омську та Семипалатинська і мали добрі прибутки. Українці в киргизьких степах визначалися своєю доброю працею і дотримувалися своїх українських звичаїв. Українські села будувалися на 300 і більше дворів, а такі села, як Цюрупинка, Пісчанка, Спаське, Єрмаківка мали навіть 800 до 1500 дворів.

Після революції за час непу українські господарства зміцніли, усі господарства стали заможними. Всі вони мали власні сільсько-господарські машини. У кожному селі були парові млини, олійні, вовночесальні та масляні виробні.

В українських селах не було кого ділити на бідняків, середняків чи заможників. Уся різниця між українськими господарствами полягала в тому, що одне господарство мало на 2-3 корови чи 1-2 коней менше, ніж други. Українці у порівнянні з степовиками-киргизами не мали багато худоби, і всі зусилля вкладали в рільництво й баштани.

Завдяки упертій праці під час непу, обрабляючи машинами землю, середнє господарство засівало 250-300 гектарів пшениці, 150-200 вівса, 100-150 ячменю і 50-80 гектарів баштану. Щасливо й радісно жили українські рільники, бо рідко хто з них не мав коней расових порід, племенних корів. Тож не дивно, що після приходу советської влади ці українські господарства дуже потерпіли.

Українських господарств за урядовою статистикою нараховувалося в Павлодарській області і головним чином поблизу Павлодара біля 30 000 . Отож супроти суцільної колективізації повстали усі українські села й хутори. Українці, не зважаючи на погрози від уповноважених по колективізації, до колгоспів не пішли.

Влада вирішила вжити заходів, щоб їх налякати. На українські господарства наклали грошові податки, але не за системою, якою оподатковували киргизів, а по зовсім іншій шкалі. Так, наприклад, коли степове киргизьке господарство оподатковували на суму 2000-3000 рублів, то аналогічне українське господарство мусіло сплатити 10 000 - 15 000 рублів, а термін оплати визначали 3-5 днів. Ці суми українські господарства сплатили в призначений строк, але ще вони не встигли заховати квитанції з держбанку, як уже надходили нові оподаткування у подвійному розмірі.

Почалася жорстока боротьба між українцями і уповноваженими по колективізації. В українських селах цих уповноважених почали відкрито виганяти з сіл. Надіслані їм на допомогу загони кінної міліції мало що допомагали, бо українці і їх виганяли. Наприклад, до села Пісчанка Максимі-Горьківського району прибув загін з 50 міліціонерів, але ще вони не в'їхали до села, а вже селяни їх розб'юрили. До села Єрмаківка, районного центру, що мав біля 1200 дворів, надіслали з Павлодара загін міліції на допомогу місцевій районній Міліції, яка не могла придушити бунт українців. Цей загін, що складався з 200 міліціонерів, був у правдивому бою розбитий. Тоді вбито також голову райвиконкому, секретаря райкому партії, прокурора й начальника районної міліції.

Боротьба українських господарів проти насильної колективізації спалахнула по всіх селах й хуторах, де жили українці. На місцях нещадно били представників влади, уповноважених по колективізації, пропагандистів, міліціонерів. Це вже була помста селян проти советської влади. Влада переконалася, що в українських

селах немає змоги організувати колгоспів. Щоб придушити збунтованих селян з Омську надіслано полк регулярного війська. Після прибуття цього війська почалася розправа з непокірними. До кожного села прибули виїзні сесії народнього суду, слідчі і прокурори. Українських господарів забирали солдати, виловлюючи де попало, і приводили до сільсоветів на суд. Судили негайно і швидко. Суд відбувався в кльобах, показовим порядком. Прокурор вимагав вищої кари. Суд виносив вирок: "За участь у повстанні проти советської влади та проти переведення державних міроприємств позбавити обвинуваченого усіх громадянських прав і заслати за межі Казахської ССР в далекі місцевості ССРСР на 5-10 років. Рухоме й нерухоме майно конфіскувати на користь держави." Засуджених відсилали відразу під конвоем до Павлодару. На ранок і родину забирали на вантажні машини чи підводи і, не дозволяючи нічого з собою забрати, відвозили також до Павлодару, а звідтіль відправляли їх в Якутськ, Забайкалля, Нарим.

Українські господарства залишалися на місцях пустими. Там поселювали киргизів, що їх виловлювали в степах і відразу організовували колгоспи. Усе майно виселених українців передавали новоорганізованим колгоспам.

х х х

VIII

Советська влада в Казахстані чинила свавільство: висилала непокірних, залишила сотні тисяч людей без даху над головою, залишила не одну тисячу дітей безпритульними, знищила до 30 000 українських господарств.

З початком 1930 року Й. Сталін видав брошуру "Головокружение от успехов", де обвинувачував організаторів суцільної колективізації в неправильних методах переведення цієї акції. Почали притягати до відповідальності винних. Знов запрацювали суди, слідчі, прокурори. Цим разом виїзні сесії народнього суду судили ра-

районових уповноважених по колективізації та місцевих безграмотних киргизів-комуністів. Ці суди відводили очі від справжніх винуватців свавілля і жаху.

Усі розпорядження про жорстоку і суцільну колективізацію виходили з Казахського ЦК партії, секретарем якого був Голощокін та з Совету народних комісарів, головою якого був киргиз Ісабаєв, що змінив своє прізвище на Ісаїв. Але й вони були пізніше знищені: Ісаїв зник у 1933 році невідомо куди, а секретар ЦК Голощокін за "ухил" був розстріляний 1936 р.

Так провадилася колективізація в Казахській ССР.

З м і с т

Є.Гловінський	- Шоста п"ятирічка і народне господарства України.....	7
М.Глобенко	- Історія української советської літератури в офіційній інтерпретації	28
Ф.Пігідо	- До українсько-єврейських відносин у роках революції.....	58
<u>В.Плющ</u>	- Медична освіта та медична наука в Україні	82
О.Юрченко	- З приводу однієї концепції американсько-російських відносин....	105
С.Процюк	- Побудова гідровузла в Кахівці на фоні здійснення проекту "Великого Дніпра"	108
А.Кравченко	- Колективізація в Киргизії.....	166